

ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

На правах рукопису

**Чайковський
Ярослав Іванович**

УДК 336. 77

**БАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ
РИНКОВОГО РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ**

Спеціальність: 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Науковий керівник:
Тиркало Роман Іванович,
кандидат економічних наук, професор

Тернопіль – 2003

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ РИНКОВОГО РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ	
1.1. Необхідність, суть, функції і межі кредиту.....	11
1.2. Принципи та умови банківського кредитування.....	28
1.3. Класифікація банківських кредитів і методів кредитування.....	44
Висновки до розділу 1.....	60
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ	
2.1. Аналітична оцінка стану та структури майна підприємств і джерел їх формування.....	62
2.2. Сутність, принципи та послідовність розробки кредитної політики комерційних банків.....	78
2.3. Діюча практика банківського кредитування підприємств.....	99
2.4. Моделі аналізу кредитоспроможності позичальників.....	116
Висновки до розділу 2.....	132
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ	
3.1. Тенденції і шляхи розвитку системи банківського кредитування.....	134
3.2. Удосконалення методики комплексної оцінки кредитоспроможності позичальників	146
3.3. Практика, проблеми та удосконалення форм забезпечення повернення банківських кредитів.....	165
Висновки до розділу 3.....	184
ВИСНОВКИ	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	190
ДОДАТКИ	206

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У даний час в економіці України намітилися позитивні тенденції призупинення спаду та початку економічного зростання, темпи та стійкість котрого залежать від здатності банківської системи забезпечувати потреби суб'єктів господарювання необхідними грошовими ресурсами. Разом з тим, загальні тенденції сучасного розвитку кредитних операцій вітчизняних банків свідчать про суттєве послаблення ролі банківського кредиту в забезпеченні виробничого сектора додатковими грошовими коштами.

Надання кредитів і проведення кредитної політики є найпоширенішою операцією комерційних банків. Кредитні операції дають комерційним банкам основну частину доходу. Однак аналіз ситуації, що склалася у банківській сфері, свідчить, що більшість банків зазнає фінансового краху в зв'язку з надзвичайно ризиковою кредитною політикою.

У зв'язку з цим актуального значення набуває вирішення проблеми вдосконалення кредитної діяльності комерційних банків. Банки повинні організовувати кредитні операції таким чином, щоб вони давали максимально можливий прибуток, одночасно намагаючись знизити ризик, безпосередньо пов'язаний з механізмом надання і погашення банківських кредитів.

Значний внесок у розробку питань кредитування комерційними банками підприємств зробили сучасні економісти Заходу Кристофер Ф. Блумфілд, В.Лексис, Д. Мак Нотон, Е. Рід, С. П. Роуз, Дж. Ф. Сінкі. Дослідженню теорії і практики організації кредитних відносин між комерційними банками та підприємствами за умов наближення до міжнародних стандартів банківського кредитування сприяють праці вітчизняних вчених-економістів В.Л.Андрущенко, О. В. Васюренка, Я. В. Грудзевича, І. С. Гуцала, О.В.Дзюблюка, О. Т. Євтуха, Б. С. Івасіва, Т. Т. Ковальчука, В. Д. Лагутіна, І.М. Лазепка, Б. Л. Луціва, М. І. Мируна, В. І. Міщенко, А. М. Мороза,

О.В.Пернарівського, Ю. А. Потійка, Л. О. Примостки, М. Ф. Пуховкіної, М.І.Савлука, В. Т. Сусіденка, Р. І. Тиркала, С. І. Юрія. Серед російських вчених слід назвати праці І. Т. Балабанова, В. Н. Єдроновой, Ю. І. Коробова, В.І. Колесникова, Л. П. Кролівецької, О. І. Лаврушина, А. І. Ольшаного, Г.С.Пановой, В. В. Кисельова, В. М. Усоскіна, В. А. Челнокова та інших. Але в їхніх працях досліджуються або окремі аспекти функціонування кредитних відносин, або їх дія на певних етапах економічного розвитку, причому недостатньо уваги приділено особливостям і напрямкам їх розвитку в умовах формування ринкової економіки.

Кредитування підприємств в Україні потребує подальших наукових досліджень і розробок. Зокрема актуальною сьогодні є розробка теоретичних пропозицій і рекомендацій з удосконалення банківського кредитування підприємств, широке практичне використання котрих допоможе банківській системі України підвищити ефективність діяльності всіх кредитних інститутів у процесі кредитування підприємств.

Об'єктивна необхідність подальшого поглиблення теоретичних досліджень і практичних розробок з проблем удосконалення кредитної діяльності комерційних банків для забезпечення стабільності функціонування банківської системи України обумовила вибір об'єкта, теми дослідження та її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною науково-дослідних робіт Тернопільської академії народного господарства з виконання держбюджетної теми “Грошово-кредитна система України в умовах ринкових перетворень в економіці” (державний реєстраційний № 0101U005698), що розроблялась кафедрою банківської справи. Роль автора у виконанні цієї теми полягала у здійсненні розробок, пов'язаних з удосконаленням організації системи банківського кредитування і кредитної політики, розробки методики

управління кредитним ризиком, оцінки кредитоспроможності позичальника, методів роботи з проблемними кредитами.

Мета та задачі дослідження. Метою даної дисертаційної роботи є обґрунтування теоретичних основ організації кредитування позичальників, з'ясування сучасного стану кредитної діяльності комерційних банків, удосконалення методики аналізу кредитоспроможності підприємств і форм забезпечення повернення банківських кредитів з урахуванням досвіду країн з ринковою економікою.

Для досягнення поставленої мети передбачено постановку, формулювання і розв'язання наступних наукових й практичних задач:

- дослідити теоретичні основи організації кредитування підприємств за умов ринкового реформування економіки;
- визначити сутність кредитної політики комерційного банку, обґрунтувати специфічні принципи та цілі її формування і проведення;
- обґрунтувати та визначити місце і роль банківського кредиту серед джерел формування активів підприємств;
- проаналізувати діючу практику банківського кредитування підприємств;
- узагальнити зарубіжний і вітчизняний досвід й визначити можливості удосконалення методики оцінки кредитоспроможності позичальників комерційних банків;
- проаналізувати тенденції та обґрунтувати напрямки розвитку системи банківського кредитування.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є сфера економічних відносин, що виникають між кредиторами і позичальниками з приводу перерозподілу вартості у грошовій і товарній формі на умовах повернення та платності для забезпечення розширеного відтворення і споживання.

Предметом дослідження є діяльність комерційних банків, спрямована на кредитування підприємств для забезпечення їх тимчасових потреб у грошових ресурсах.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертації становить сучасна економічна теорія, синтез класичних теорій і новітніх поглядів на місце та роль кредитних операцій у діяльності комерційних банків. При виконанні досліджень залежно від конкретних цілей і завдань використовувались аналітично-графічна формалізація кредитної діяльності комерційних банків, порівняльний аналіз динаміки показників.

Емпіричною базою дослідження є результати конкретних економічних досліджень, зарубіжний і вітчизняний досвід діяльності комерційних банків у сфері кредитування підприємств. Інформаційною базою є законодавчі та нормативні акти, періодичні й монографічні видання – вітчизняні та зарубіжні, а також дані статистичних щорічників, Національного банку України (НБУ), комерційних банків і підприємств.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичному вирішенні комплексу питань, пов'язаних з удосконаленням організації банківського кредитування підприємств. Безпосередньо в процесі дослідження одержано такі наукові результати:

- дістало подальшого розвитку визначення суті кредиту як економічної категорії, що виразилось в уточненні його змісту з економічної і правової точок зору. Запропоновано визначити кредит як відособлену частку економічних відносин, пов'язану з рухом позичкового капіталу між кредитором і позичальником у грошовій чи товарній формі на основі укладеного кредитного договору;
- доповнено систему принципів банківського кредитування диференційованим підходом комерційних банків до суб'єктів господарювання, актуальність дотримання котрого в умовах трансформації

економіки України визначається нестабільністю економічного розвитку та різним рівнем кредитоспроможності підприємств;

- обґрунтовано необхідність системного підходу при вирішенні як теоретичних, так і практичних питань удосконалення системи банківського кредитування, що вимагає одночасного уточнення усіх елементів цієї системи: принципів, суб'єктів та об'єктів кредитування, видів кредитів, методів кредитування і форм кредитних рахунків, лімітів кредитування, кредитної політики, кредитної документації, етапів кредитування, управління кредитним ризиком, методів роботи з проблемними кредитами;

- сформульовано нові елементи механізму кредитування з використанням кредитної лінії. У цьому напрямку розроблено методику визначення ліміту кредитування позичальників у межах кредитної лінії, котру доцільно проводити послідовно на основі даних балансу в три етапи: 1) оцінка кредитоспроможності позичальника; 2) дисконтування активів позичальника з урахуванням чотирьох груп ліквідності активів і класу кредитоспроможності позичальника; 3) зіставлення суми ліміту кредитування з граничною величиною максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, виходячи з нормативних вимог Національного банку України;

- визначено сутність кредитної політики комерційного банку як стратегії і тактики банку стосовно управління кредитним процесом, що формується й проводиться на загальних принципах наукової обґрунтованості, оптимальності, ефективності, а також єдності всіх елементів і системи специфічних принципів з метою підвищення якості та дохідності кредитного портфеля на основі мінімізації і диверсифікації кредитних ризиків, забезпечення балансу між обережністю і максимальним використанням усіх потенційних можливостей дохідного розміщення кредитних ресурсів. Уточнено систему специфічних принципів формування і проведення кредитної політики комерційного банку, котра включає: пріоритетність

мінімізації рівня кредитного ризику над дохідністю банку; підвищення конкурентоспроможності кредитних продуктів (послуг) за рахунок застосування гнучкіших умов кредитування з урахуванням індивідуальних потреб клієнтів; комплексне надання клієнту й розширення усіх можливих кредитних продуктів; виділення пріоритетів у кредитній політиці банку;

- удосконалено методику застосування якісних і кількісних показників у процесі комплексного підходу до оцінки кредитоспроможності позичальників комерційних банків. Для одержання комплексної перспективної оцінки автором сформульовано як поточну кредитоспроможність позичальника, що оцінюється шляхом порівняння розрахованих коефіцієнтів і показників з їх оптимальними значеннями, так і прогнозу кредитоспроможність, котра оцінюється, виходячи зі зміни оборотності оборотних активів, рентабельності діяльності підприємства та інших показників діяльності позичальника на перспективу (на період дії кредитного договору).

Практичне значення отриманих результатів у тому, що вони можуть використовуватись у процесі вдосконалення кредитної політики і кредитних відносин комерційних банків з підприємствами при розробленні методичних підходів до аналізу кредитоспроможності позичальників, удосконаленні форм забезпечення повернення банківських кредитів.

Основні положення дисертації були використані у практичній діяльності Західної філії страхового товариства “Вексель” (довідка №01 – 066 від 18.04.2002 р.), філії “Тернопільську Центральне відділення Промінвестбанку” (довідка № 759 від 07.05.2002 р.), Тернопільської філії ВАТ КБ “Хрещатик” (довідка № 14 від 20.05.2002 р.), Тернопільської обласної філії АКБ “Укрсоцбанк” (довідка № 08022 від 19 06.2002 р.), філії “Тернопільське регіональне управління” АТ КБ “Надра” (довідка № 296 від 20.06.2002 р.), Тернопільської філії АТ “Кредит Банк (Україна)” (довідка № 635 від 03.07.2002 р.), філії “Львівське Центральне відділення Промінвестбанку”

(довідка № 08/144 від 02.07.2002 р.), Львівської філії ВАТ Банку “БІГ Енергія” (довідка № 7 від 03.01.2003 р.), Львівської філії АКІБ “УкрСиббанк” (довідка № 190/64 від 30.01.2003 р.), Івано-Франківської обласної філії АКБ “Укрсоцбанк” (довідка № 01–86а від 30.01.2003 р.), а також використані у навчальному процесі Тернопільської академії народного господарства, зокрема при викладанні навчальних курсів “Банківські операції”, “Банківський маркетинг” (акт від 12.02.2002 р. і довідка № 124–02/475 від 01.07.2002 р.).

Особистий внесок здобувача. Теоретичні положення, висновки та наукові результати дослідження, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї і положення, котрі є результатом особистих досліджень автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати виконаного дослідження були оприлюднені на 19 конференціях і семінарах. Серед них: “Проблеми реформування бухгалтерського обліку в сучасних умовах господарювання” (Львів, 1997 р.), “Методологія економіко-статистичного дослідження в умовах ринку” (Тернопіль, 1997 р.), “Реформа фінансово-кредитної системи перехідної економіки України” (Луцьк, 1998 р.), “Банківська система України: проблеми становлення і перспективи розвитку” (Тернопіль, 1998 р.), “Україна на порозі XXI століття: економіка, державність” (Вінниця, 2000 р.), “Проблеми розвитку фінансової системи та обліку” (Львів, 2000 р.), “Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України” (Суми, 2000 р.), “Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: європейські порівняльні студії” (Ялта–Форос, 2001 р.), “Розвиток страхового ринку та його кадрове забезпечення” (Тернопіль, 2000 р.), “Економічний аналіз в Україні на початку XXI століття” (Тернопіль, 2001 р.), “Трансформація системи державного регулювання економіки на завершенні XX століття” (Тернопіль, 2001 р.), “Підвищення ролі грошових заощаджень населення у розбудові економіки України” (Київ, 2002 р.) та ін.

Наукові публікації. Результати досліджень знайшли відображення у навчальному посібнику автора дисертації у співавторстві, в 15 статтях, опублікованих у фахових виданнях, загальним обсягом 10,7 друк. арк., з котрих особисто автору належать 10,5 друк. арк.

Структура та зміст роботи. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Повний обсяг дисертації – 205 сторінок, у тому числі на 42 з них розміщено 30 таблиць, 14 ілюстрацій, 37 додатків, список використаних джерел зі 187 найменувань.

РОЗДІЛ 1

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРЕДИТУВАННЯ
ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ РИНКОВОГО РЕФОРМУВАННЯ
ЕКОНОМІКИ**

1.1. Необхідність, суть, функції і межі кредиту

Загальноекономічною причиною існування кредиту є товарне виробництво, об'єктивною основою функціонування кредиту – рух вартості у сфері товарного обміну. З розвитком товарного виробництва кредит стає обов'язковим атрибутом господарювання.

Поряд з об'єктивною основою, є специфічні причини виникнення і функціонування кредитних відносин (див. Дод. А). Вони пов'язані з необхідністю забезпечення безперервності процесу відтворення, а конкретніше – безперервності зміни форми вартості валового внутрішнього продукту в процесі його руху. Рух вартості у відтворювальному процесі суспільства перш за все втілюється у кругообігу та обігу виробничих фондів і фондів обігу підприємств різних форм власності й характеризується об'єктивними закономірностями, обумовленими природою відтворювальних процесів товарного виробництва.

У ході кругообігу капіталу неминуче утворюються тимчасово вільні кошти. Засоби праці – будівлі, машини, обладнання – переносять свою вартість на створювані товари частинами. Тому амортизаційні відрахування поступово накопичуються на рахунках підприємств. І коли обладнання зношується або підприємство проводить капітальний ремонт, то накопичені амортизаційні відрахування використовуються для реального оновлення обладнання.

Виручка від реалізації продукції також використовується не відразу в момент надходження на придбання сировини, матеріалів, виплату заробітної плати й премій, а поступово, в міру необхідності. Підприємства накопичують кошти для розширення і вдосконалення виробництва, адже нова техніка й

технологія, розширення виробництва, підвищення якості продукції пов'язані з великими затратами. Щоб їх забезпечити, необхідно нагромадити кошти.

Традиційно виникнення потреби в кредиті пов'язують з сезонністю виробництва, котра зумовлює в одні періоди випереджаюче наростання виробничих затрат порівняно з надходженням грошових коштів і викликає додаткову потребу в коштах понад ті, що перебувають у розпорядженні підприємства. В інші періоди витрати виробництва зменшуються або зовсім припиняються і збільшується вихід продукції та надходження грошової виручки, частина котрої виявляється тимчасово вільною.

Розбіжності між надходженнями грошових коштів й витрачанням їх виникають і у сфері особистого споживання населення. Вільні грошові кошти в населення появляються у результаті перевищення поточних грошових доходів громадян над поточними витратами і виступають у формі грошових заощаджень як у готівковій, так і в безготівковій формах.

Поряд з тимчасово вільними коштами в одних підприємств в інших виникає необхідність у залученні додаткових коштів понад ті суми, котрі вони мають у даний момент. Цю суперечність можна усунути за допомогою кредиту, котрий передбачає, з одного боку, тимчасово вільні грошові кошти, власники яких готові надати їх у користування на визначений час, а з іншого – підприємців, які бажають тимчасово використати їх у своїй діяльності.

Таким чином, об'єктивна необхідність існування, утворення і використання ресурсів для кредитування й конкретної форми його руху – кредиту – викликається такими обставинами:

– по-перше, необхідністю переборення протиріч між постійним утворенням грошових резервів, котрі осідають у процесі обігу на підприємствах різних форм власності, бюджету та населення, і використання їх для потреб відтворення;

– по-друге, необхідністю забезпечення безперервного процесу кругообігу капіталу в умовах функціонування різноманітних галузей і підприємств з різною тривалістю кругообігу коштів;

– по-третє, необхідністю комерційної організації управління підприємством в умовах ринку, коли на кожному підприємстві в процесі руху індивідуального капіталу виникає потреба в додаткових сумах або, навпаки, тимчасово вивільняються грошові ресурси.

Незважаючи на необхідність кредиту, в економічній літературі немає єдиної думки щодо визначення його суті, що пояснюється складністю економічних відносин, котрі виникають з цього приводу. На думку М.І.Савлука, І. М. Лазепка та інших, в економічній літературі досі немає єдності у визначенні сутності кредиту, немає навіть визначення, котре б охопило всю глибину й значення цієї категорії [37, 128]. У сучасній економічній літературі є спроби, по-перше, визначити кредит через різні види відносин. По-друге, кредит у низці праць характеризується без будь-якої констатації щодо економічних відносин і відносин загалом [70, 3] (див. Дод.Б).

Ототожнення кредиту з певним видом економічних відносин, котрі формуються у суспільстві, дає можливість глибше дослідити економічні аспекти кредиту, економічні чинники його існування, основи та закономірності його руху. Тому цей підхід у сучасній економічній літературі переважає [37; 38; 39; 49; 61; 66; 137; 147]. Так, М. І. Савлук, І. М. Лазепко й ще дехто вважають, що “Кредит – це суспільні відносини, котрі виникають між економічними суб’єктами у зв’язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності” [39, 372]. Як видно, головну роль кредиту автори бачать у “перерозподілі вартості”. І хоч справді це дуже важлива ознака кредиту, неважко зрозуміти, що вона не може поставити цю категорію у розряд першорядних, бо вона не є визначальною уже тому, що належить не до сфери виробництва й навіть не до сфери розподілу, а до сфери перерозподілу. Хочуть

цього автори чи ні, але об'єктивно їхнє зведення сутності кредиту до перерозподілу і звужує його зміст, і принижує його роль.

Окремі автори вважають, що кредит – це “відносини..., котрі складаються при формуванні й використанні позичкового фонду, тобто при накопиченні й передачі засобів у тимчасове використання на умовах терміновості, повернення і сплати відсотка” [163, 588]. Дехто з прихильників цього підходу ще коротше визначає кредит – як “форму руху позичкового фонду, позичкового капіталу” [162, 172; 174, 346]. Хоч це визначення відображає одну з корінних рис кредиту, все-таки його не можна вважати повним, адже неминуче виникають запитання: що таке позичковий фонд, яка його роль в економіці? З цього визначення залишається незрозумілим, що ж дає кредит, як він впливає на економіку? За такого трактування до категорії кредиту не належатиме, наприклад, комерційний кредит, котрий не пов'язаний з позиковим капіталом або позиковим фондом країни, що формується лише банками.

У “Фінансово-кредитному словнику” зазначено: “Кредит (лат. *creditum* – позика) – позика в грошовій або товарній формі, що надається на умовах повернення й, звичайно, зі сплатою відсотка; виражає економічні відносини між кредитором і позичальником” [177, 103]. Як бачимо, у наведеному визначенні насамперед наголошується на тому, що кредит – це позика, а вже потім – економічні відносини. Однак кредиту властиві принципи не лише сплати і повернення, а й цільового використання запозичених коштів, терміновості, реального забезпечення кредиту.

А. М. Румянцев доводить, що “Кредит є системою відносин, за допомогою котрих суспільство здійснює мобілізацію тимчасово вільних коштів і використовує їх для забезпечення розширеного відтворення на умовах повернення, терміновості й платності” [164, 405]. Перевагою цього визначення є те, що воно пов'язує кредит з розширеним відтворенням, з розвитком економіки.

При другому підході увага дослідників зміщується на саму позику, її правову форму, що зумовлює вихолощування з кредиту його економічного змісту. Так, у “Словнику сучасної економічної теорії”, укладеному англійськими вченими, кредит визначається як “...термін, що широко вживається щодо операцій або станів, пов’язаних з позичанням грошей, як правило, на короткий термін” [170, 109].

Значна відмінність від наведених поглядів властива визначенню кредиту, дана французьким економістом Р. Барром, це – “...обмін у часі, шляхом котрого одна особа добровільно поступається іншій особі правом економічно розпоряджатися своїм майном за певну плату в майбутньому” [133, 125].

Відомий німецький економіст В. Лексис під кредитом розуміє “...довіру, котрою користується особа, яка взяла на себе зобов’язання майбутнього платежу, з боку особи, яка має право на цей платіж, – тобто довіра, котру позикодавець надає боржнику” [156, 5]. У цій же роботі він заперечує вищенаведене твердження: “...щоденний досвід показує, що позикодавці (кредитори) відчують стосовно платоспроможності і платоготовності боржників більше недовіри, ніж довіри: вони тому вимагають гарантій для забезпечення, можливо, повнішого захисту своїх інтересів від втрат, пов’язаних з кредитними відносинами. Таким чином, довіра позикодавця для сутності кредиту вирішального значення не має” [156, 5]. З таким розумінням кредиту складно погодитися, тому що воно підкреслює лише зовнішній бік кредитних відносин, не досліджуючи при цьому сутності економічної категорії.

Наведені визначення мають недоліки. По-перше, здебільшого тут немає чіткої класифікації кредиту та характерних відносин з боку об’єктів і суб’єктів, по-друге, спостерігається недотримання вимог системно-структурного аналізу, по-третє, “кредит” не вважається економічною категорією.

У цьому зв’язку заслуговує на увагу визначення поняття “кредит” Ю.А.Потійком, за яким “кредит – це насамперед економічна категорія, якою

передбачається акумулювання тимчасово вільних коштів бюджету, централізованих державних позабюджетних фондів, суб'єктів господарювання і населення, які потім надаються позичальникам (державі, юридичним і фізичним особам) на засадах повернення, терміновості, сплати, цільового використання і реального забезпечення” [81, 47].

На нашу думку, у наведеному визначенні автор правильно акцентує на тому, що кредит – це економічна категорія.

Незважаючи на те, що сьогодні більшість вітчизняних економістів розглядає кредит як економічні відносини (а не як позику), у Положенні НБУ “Про кредитування” зазначається: “Кредит – позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, терміновості, платності та цільового використання” [10]. Наведене визначення ширше трактує принципи кредитування. Слід зазначити, що у даному визначенні акцентується увага тільки на одному суб'єкті – “банку”.

У Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств” сказано: “Кредит – кошти та матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами у користування юридичним чи фізичним особам на визначений термін і під процент. Кредит розподіляється на фінансовий кредит, товарний кредит, інвестиційний податковий кредит і кредит під цінні папери, що засвідчують відносини позики” [5, 6]. У наведеному визначенні сутність кредиту ототожнюється з коштами і матеріальними цінностями та з позикою під заставу цінних паперів, а також у цьому визначенні мова йде ще й про товарний кредит та об'єднано в єдине поняття такі різні економічні категорії, як фінанси і кредит, котрі загалом взаємопов'язані, але не тотожні.

У статті 2 Закону України “Про банки і банківську діяльність” наведено таке визначення кредиту: “Банківський кредит – будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження терміну погашення боргу, яке

надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми” [1, 3]. Як бачимо, в цьому законі кредит уже не ототожнюється з грошовими чи матеріальними коштами, а розглядається як зобов'язання, що випливають (відповідно до статей 4 та 151 Цивільного кодексу України) з договору або з інших підстав. Тобто кредит розглядається як економічні відносини, передбачені законом або як такі, що не суперечать йому.

Таким чином, у різних законах України є різні підходи до тлумачення суті однієї і тієї ж економічної категорії – кредиту, на котрому, зрештою, базуються усі кредитні відносини в країні. А це, безумовно, має негативний вплив на організацію банківського кредитування в цілому.

Слід зазначити, що в економічній, юридичній літературі та законодавстві України часто змішуються поняття “позичка”, “кредит”. Позичкою називають як позику або кредит, так і надане право користування. Однак розмежування понять “позички” та “кредиту” (позики) становить не тільки науково-теоретичний інтерес, а й має принципове значення у кредитних правовідносинах.

Ряд авторів під позичкою розуміє безоплатне користування майном [86, 45]. На думку Л. Рябко, “вживання терміна “позичка” при правовому дослідженні й характеристиці позиково-кредитних відносин є некоректним, а вживання його в правотворчості – не зовсім вірним і тому небажаним” [86, 47].

Разом з тим, кредит є формою руху позичкового капіталу, що надається у позику на умовах повернення і платності. Кошти позичальника мають вивільнитися у розмірі, що забезпечує повернення кредитору не тільки кредиту, а й процентів за користування ним. Без одержання кредитором від позичальника доходу у вигляді процента у кредитора не буде зацікавленості позичати гроші. У ряді випадків кредит може бути повернутий кредитору третьою особою – гарантом, поручителем чи страховиком, якщо позичальник

не спроможний сам цього зробити. Коли надана в позику вартість не повертається, то кредит втрачає свою економічну суть.

У процесі передачі капіталу від кредитора до позичальника проявляються його специфічні риси. По-перше, позичковий капітал є своєрідним товаром, споживча вартість котрого визначається здатністю продуктивно використовуватися позичальником, забезпечуючи йому прибуток, частина котрого використовується для наступної виплати позичкового процента. По-друге, кредитні ресурси і плата за їх використання повертаються кредитору лише через певний час, при цьому позичковий капітал є власністю і кредитор продає позичальнику не сам капітал, а лише право на його тимчасове використання. По-третє, особливістю руху позичкового капіталу є те, що він на відміну від промислового чи товарного, як правило, перебуває у грошовій формі, має реальну вартість і здійснює цю дію за економічними законами.

Основою формування позичкового капіталу є закономірності кругообігу капіталу в процесі відтворення, коли в окремих учасників економічних відносин з'являються тимчасово вільні капітали, а в інших виникає потреба в позичкових коштах. За допомогою кредиту тимчасово вільні капітали (а також заощадження населення) перетворюються на позичковий капітал, що втягується у новий кругообіг, забезпечуючи процес відтворення і прибуток його власникам.

На наш погляд, розглядаючи цю економічну категорію, необхідно звернути увагу на такі засадничі її ознаки:

– кредит – це специфічний тип економічних відносин, що ґрунтується на взаємній довірі сторін цих відносин;

– кредит – це економічна категорія, котрою передбачається мобілізація і нагромадження тимчасово вільних коштів й формування з них позичкового капіталу для подальшого перерозподілу;

– кредитування – це акт передачі кредитором певної суми капіталу в тимчасове користування позичальнику на принципах платності, повернення,

цільового використання запозичених коштів, реального забезпечення і терміновості;

– у кредитні відносини вступають юридичні та фізичні особи і держави.

З урахуванням наведених вище положень, на наш погляд, слід дати таке визначення кредиту як економічної категорії: це відособлена частка економічних відносин, пов'язана з рухом позичкового капіталу між кредитором і позичальником у грошовій або товарній формі на основі укладеного кредитного договору на принципах забезпеченості, повернення, терміновості, платності та цільової спрямованості для забезпечення розширеного відтворення і споживання. Оскільки з правової точки зору надання кредитів однією стороною і позичання коштів іншою стороною на визначений термін оформляється кредитним договором про забезпечення повернення у визначений термін, сплату процентів і цільову спрямованість, то визначення з економічної та правової точок зору узгоджуються.

Суть кредиту проявляється у його функціях. Втрата кредитом своїх функцій фактично означатиме знищення самої цієї економічної категорії.

Питання про функції кредиту є найбільш дискусійним. Розбіжності стосуються не тільки трактування окремих функцій, а й їх кількості. Так, одні дослідники називають дві функції кредиту [39; 137; 138; 147], інші – три [38; 61; 81; 178], треті – чотири [29; 66; 165], ще інші – п'ять [179], вісім [33]. Розбіжності з приводу кількості та змісту функцій обумовлені не лише відмінностями у трактуванні суті кредиту, а й відсутністю єдності у визначенні загальних методологічних підходів до їх аналізу. Багато економістів дослідження функцій кредиту як економічної категорії підміняють аналізом функцій одного з його суб'єктів, при цьому найчастіше функції кредиту ототожнюються з функціями банків. Необхідно базуватися на наступних положеннях. Поняття “функція” вужче за поняття “суть”, оскільки перше відображає лише окремі ознаки суті, ті, що відрізняють кредит від інших економічних категорій [61, 11]. Водночас функція є специфічним виявленням

сутності як цілісного явища. Щодо кредиту це означає, що його функції повинні належати до кредитних відносин у цілому, тобто стосуватися в рівній мірі обох його суб'єктів, а не кого-небудь з них окремо [137, 106 – 107]. Крім того, функції кредиту повинні характеризувати специфіку прояву суті у всіх його формах і видах.

Серед дослідників кредиту найменше розходжень спостерігається щодо перерозподільчої функції [39, 399]. Ця функція кредиту впливає з самої сутності та ролі кредитних відносин, оскільки з суті кредиту впливає, що за його допомогою відбувається перерозподіл вартості на умовах повернення. Призначення цієї функції у тому, що за допомогою кредиту за рахунок тимчасово вільних ресурсів одних юридичних і фізичних осіб задовольняються тимчасові потреби в коштах інших юридичних і фізичних осіб. З одного боку, здійснюється нагромадження грошових капіталів за рахунок збережень економічних агентів, а з іншого – їх розміщення серед інших агентів ринку. Таким чином, особливістю кредитного перерозподілу є перш за все те, що воно охоплює тільки тимчасово вільні ресурси [137, 107].

Специфікою перерозподілу за допомогою кредиту є те, що це зачіпає не тільки вартість валового внутрішнього продукту, виробленого в даному періоді, а й вартість коштів виробництва і предметів споживання, створених у минулому. Зокрема в кредит можуть бути видані вільні ресурси, акумульовані в амортизаційних фондах підприємств, розповсюджено надання у тимчасове користування раніше проданого обладнання на умовах лізингу та ін. [137, 108].

Становлення ринкових відносин обумовлює зміну механізму реалізації перерозподільчої функції кредиту. В умовах адміністративно-командної економіки перерозподіл мав в основному централізований характер, тобто відбувався на основі кредитного планування, що було процесом планового визначення всього обсягу кредитних ресурсів країни, їх джерел, а також їх плановим розподілом. З реформою банківської системи, розвитком мережі комерційних банків зростаючу роль відіграє перерозподіл кредитних ресурсів

через кредитний ринок, тобто ринковий механізм перерозподілу. У зв'язку з цим кредитний перерозподіл дедалі в більшій мірі децентралізується. Відповідно змінюються пріоритети перерозподілу.

На наш погляд, у міру просування до ринку позичковий капітал повинен спрямовуватися у ті сфери діяльності, котрі забезпечують отримання високого рівня прибутку, що досягається здебільшого у випадку, коли банк позичає кошти високоефективним підприємствам, продукція котрих користується стійким попитом на ринку, тобто рентабельним галузям чи підприємствам. Регулюючи доступ позичальників на кредитний ринок, надаючи урядові гарантії і пільги, держава орієнтує банки на переважне кредитування тих підприємств і галузей, діяльність котрих відповідає завданням здійснення загальнонаціональних програм соціально-економічного розвитку. У цьому сенсі кредит робить пропозицію капіталу не лише гнучкішою, а й ефективнішою. “Кредит, – писав з приводу цього Й. Шумпетер, – дає змогу підприємцеві через формування попиту на необхідні йому засоби виробництва вилучати їх зі сфер традиційного застосування і згодом спрямовувати розвиток економіки новим шляхом” [183, 215].

Таким чином, перерозподільча функція кредиту дає змогу зосередити капітал у найпріоритетніших сферах економічної діяльності, здійснити переорієнтацію виробництва й стабілізувати економіку.

Функцію кредиту, пов'язаної із забезпеченням потреб обороту в платіжних засобах визнає більшість економістів [137, 111], але вона не набула однозначного тлумачення у літературі. Одні автори називають її емісійною (антиципаційною) функцією [38], інші – функцією утворення додаткової до наявної в економіці купівельної спроможності [33], треті – заміщення дійсних (готівкових грошей) в обороті [81; 137; 138; 147].

Функція заміни готівкових грошей кредитними операціями пов'язана зі специфікою сучасної організації грошового обороту, його функціонуванням в основному в безготівковій формі. Відомо, що основна частина розрахунків і

надання кредиту здійснюється через банки. Розміщуючи і зберігаючи гроші в банку, клієнт тим самим вступає у кредитні відносини з ним і, крім того, створює умови для заміни готівкових грошей в обороті кредитними операціями у вигляді записів на банківських рахунках. Стає можливим надання кредитів у безготівковому порядку і розвиток безготівкових розрахунків.

Як відомо, в процесі руху кредиту створюються кредитні інструменти обігу, що замінили в сучасних грошових системах дійсні гроші. До них належать знаки вартості у вигляді банкнот, різних векселів, чеків, акцій, депозитних сертифікатів, облігацій та ін.

Кредит сприяє економії витрат обігу шляхом заміщення частини грошового обігу кредитними засобами обігу. Змінюючи обсяги кредитних операцій, банки (банківська система) можуть впливати на динаміку загальної маси грошей в обігу. Саме методами кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу.

Окремі економісти, виходячи з того, що золото вийшло з обігу і обертаються тільки кредитні гроші, обґрунтовують розвиток і переростання функції заміни в функцію емісії грошей у сфері безготівкового грошового обігу. Ця точка зору базується на уяві, що розміщення кредитів у готівковій формі є перерозподіленням попередньо акумульованих ресурсів, а розміщення кредитів у безготівковій формі означає одночасне створення кредитних ресурсів, тобто емісію [137, 111].

Ми вважаємо, що заміщення повноцінних грошей банківськими білетами має здійснюватись відповідно до закону кількості грошей, необхідних для обігу, тобто сума грошей не повинна перевищувати суми цін товарів і наданих послуг. Крім цього, мусить бути врахована швидкість обігу грошей і виконання ними функцій засобу платежу та нагромадження.

Ставлення фахівців до контрольної функції кредиту неоднозначне. Так, окремі дослідники вбачають сутність її у тому, “що в процесі кредитування здійснюється взаємний контроль (як кредитора, так і позичальника) за використанням і поверненням позики” [66, 18]. Проте наявність такої функції кредиту дехто заперечує, посилаючись на те, що контроль властивий не тільки кредитним відносинам, а й багатьом іншим – фінансовим, податковим, страховим, торговельним тощо, тобто він не характерний кредиту як економічній категорії [39, 400 – 401]. Окремі дослідники [137, 112] вважають, що контрольна функція може виконуватися лише кредитором (банком), що, на нашу думку, не зовсім вірно. В ефективному використанні залучених коштів і своєчасному їх поверненні зацікавлені не лише кредитори, а й позичальники, тобто контрольна функція є універсальною, в однаковій мірі важливою для усіх суб’єктів кредитних відносин, тому, на наш погляд, цілком обґрунтовано може вважатися однією з головних.

Оформляючи кредит, банк приділяє значну увагу аналізу кредитоспроможності потенційного позичальника та прогнозуванню кредитного ризику. На цій основі визначаються відповідні умови кредитування, що включаються в угоду, котрі самі собою стимулюють економічну поведінку суб’єктів кредитних відносин – як позичальників, так і кредиторів. У подальшому банк контролює виконання вимог кредитного договору. У разі виявлення фактів використання кредиту не за цільовим призначенням банк має право раніше назначеного терміну розірвати кредитні відносини, що є підставою для стягнення позики в межах зобов’язань позичальника за кредитним договором. Позичальник має можливість здійснювати контроль за рухом позиченої вартості (тобто контролює лише об’єкт кредитних відносин).

Деякі економісти визнають також стимулюючу функцію кредиту, вбачаючи зміст її в тому, що “за своєю економічною сутністю процес кредитування не може не стимулювати ефективне використання позики з боку

позичальника” [66, 18]. На наш погляд, в умовах ринкового реформування економіки стимулююча функція кредиту має важливе значення. Укладення кредитної угоди супроводжується виникненням взаємних зобов'язань її учасників. Кредит як економічні відносини спонукає до раціонального використання виданих ресурсів для повернення тимчасово позиченої вартості. Позичальник мусить так використовувати отриманий кредит, щоб вчасно повернути його банку, причому повернути з приростом у вигляді процентів.

Усі функції кредиту взаємопов'язані; їх взаємодія забезпечує якісну стійкість кредитних відносин. В економічній літературі обґрунтовується правомірність і таких функцій, як акумулювання тимчасово вільних коштів; регулювання грошового обігу; економія витрат обігу; опосередкування кругообігу капіталу тощо. Але саме чотири названі вище функції, на наш погляд, є головними.

Кредит як форма суспільних відносин має багато спільного з економічними категоріями – грошима, фінансами та ін. (див. Дод. В.1). Зокрема всі вони є вартісними категоріями, обслуговують рух вартості в процесі відтворення. Вони тісно переплітаються між собою функціонально. Особливо тісно пов'язаний кредит з грошима. В умовах ринкової економіки проявляється тенденція подальшого посилення взаємодії грошей і кредиту [138, 246–252]. Зокрема завдяки широкому розвитку кредиту гроші набувають ще одного статусу – статусу капіталу, і їх суспільне призначення роздвоюється на гроші й на капітал [39, 374 – 375].

Однак між економічними категоріями “гроші” та “кредит” існують і відмінності (див. Дод. В.2) [39, 374 – 376; 138, 165 – 166, 248 – 250]: свій склад суб'єктів-носіїв відповідних відносин; свій характер руху вартості; своє специфічне призначення у процесі відтворення; своя споживча вартість і сфера використання.

Кредит, тісно пов'язаний з фінансами, по суті, мають однакову економічну природу, відтворюючи рух вартості валового внутрішнього

продукту. Однак кожна з цих категорій має свою специфіку в економічних процесах (див. Дод. В.3). У процесі функціонування як кредиту, так і фінансів створюються й використовуються фонди грошових ресурсів. Фінанси сприяють функціонуванню кредиту.

Фінанси формують централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів на рівні держави і підприємств. За нестачі у підприємницьких структур коштів для виробничої діяльності та розширення виробництва вони використовують кредит як джерело формування фінансових ресурсів.

На рівні держави уряд за нестачі коштів для фінансування загальнодержавних потреб може залучати кредити банків, кошти населення і міжнародних фінансових інститутів. Кредит продовжує перерозподільчі процеси, розпочаті фінансами.

За допомогою фінансів здійснюється розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту, а за допомогою кредиту – тільки перерозподіл. Кредит акумулює тимчасово вільні кошти і надає їх у користування на умовах повернення і за проценти. Для фінансів характерний рух коштів без умови повернення.

У господарській практиці доцільне комплексне використання обох економічних категорій з урахуванням специфіки кожної з них.

Кредит має межі, в рамках котрих реалізується його сутність. В економічній літературі межі кредиту вивчені недостатньо детально, представлені надто загально, щоб керуватися ними в практичній діяльності. Наприклад, одні автори питання про межі кредиту не висвітлюють [38], інші розглядають макроекономічні, мікроекономічні, кількісні та якісні межі кредиту [39, 414 – 422], треті виокремлюють економічні, часові, просторові, зовнішні, перерозподільчі, емісійні та інші межі кредиту [137].

Теоретична розробка проблеми меж кредиту має дуже важливе практичне значення, тому що визначає методологічні підходи до організації обґрунтованого кредитно-грошового регулювання економіки. Надлишкове

кредитування так само, як і недостатність кредитних вкладень, негативно впливає на суспільно-економічні відносини в цілому.

Залежно від певного рівня економічної системи виділяють макроекономічні та мікроекономічні межі кредиту [39, 415].

Макроекономічні межі кредиту показують межу розповсюдження відносин з приводу акумулювання і розміщення позичкового капіталу в цілому. Кількісний аналіз макроекономічних меж кредиту повинен включати не встановлення конкретних параметрів останніх, а розробку методологічних підходів до їх визначення: виокремлення чинників, котрі мають вплив на функціонування кредиту в даних економічних умовах; встановлення тенденцій розвитку кредитних відносин; вираження кількісної характеристики меж кредиту у вигляді визначених загальноекономічних пропорцій.

Макроекономічні межі кредиту формуються під впливом загальноекономічних чинників: рівень розвитку виробництва; обсяг і структура кредитних ресурсів; потреби забезпечення грошового обороту платіжними засобами; фінансовий стан підприємств; грошово-кредитна політика центрального банку; структура кредитної системи та ін.

Макроекономічні межі кредиту можуть встановлюватися як у вигляді окремих показників, так і у вигляді пропорцій, зокрема між обсягом кредитних вкладень і валовим внутрішнім продуктом, між обсягом короткотермінових кредитів й обсягом оборотних коштів, обсягом довготермінових кредитів та обсягом капітальних вкладень, між темпами зростання банківського кредитування суб'єктів економіки і валовим внутрішнім продуктом і т. д.

В умовах ринкового регулювання економіки встановлення і підтримання макроекономічних меж кредиту щораз у більшій мірі забезпечується через регулювання меж кредиту на рівні підприємств. Зміст економічно обґрунтованих меж кредитування на мікрорівні розкривається поняттями кредитоспроможності позичальника і ліквідності банку [137, 117].

Оцінка кредитоспроможності позичальника базується на аналізі виробничих і фінансових показників, перспектив виробництва і збуту продукції та ін., включаючи ділові якості керівників підприємств. Проблема визначення кредитоспроможності підприємства доволі складна, однак розроблено різні методики її оцінки (див. п. 2.4).

Можливість кредитування обмежується також банківськими ресурсами, основну частину котрих становлять залучені кошти, ті, що їх банк повинен повернути клієнтам в обумовлені терміни. Тому межі кредитування на рівні банку визначаються його спроможністю забезпечувати своєчасне погашення своїх зобов'язань. Критерії ліквідності комерційних банків і їх кількісна характеристика встановлюються центральним банком у вигляді економічних нормативів.

Для регулювання меж кредитування широко застосовуються операції центральних банків з рефінансування комерційних банків, з купівлі та продажів державних цінних паперів, з регулювання норм обов'язкових резервів.

Перехід економіки України на ринкові умови в значній мірі пов'язаний з реалізацією потенціалу кредитних відносин, формуванням і перебудовою грошового обігу та кредиту. У сучасних умовах розвитку кредитного ринку принципово змінюється функція кредитних інститутів, зокрема банків в управлінні економікою, і підвищується роль самого кредиту в системі економічних відносин. Банки визначають конкретні умови видачі й погашення кредиту стосовно конкретного позичальника, охоплюючи технологічний інструментарій процесу кредитування відповідно до економічних умов, що склалися в країні. Тому визначення принципів банківського кредитування та уточнення класифікації банківських кредитів і методів кредитування є невід'ємним елементом дослідження загального процесу організації кредитних відносин у перехідний період.

1.2. Принципи та умови банківського кредитування

Питання про принципи кредитування – складне теоретичне питання, що одночасно має велике практичне значення.

В економічній літературі принципи кредитування визначають по-різному: як основні правила кредитування; як способи реалізації економічних законів кредиту; як головний елемент системи кредитування; як основні умови кредитування; як основні умови, на котрих видають кредит позичальнику; як основа, головний елемент кредитування, оскільки це відображає суть і зміст кредиту, а також вимоги об'єктивних економічних законів, у тому числі й у сфері кредитних відносин; як один з визначних елементів методологічної основи кредитних відносин, де суб'єктом є комерційні банки; як основні висхідні положення, на котрі спирається теорія і практика кредитного процесу та ін. Причому немає єдиного підходу ні до складу та змісту принципів кредитування, ні до визначення їх належності до організації саме кредитних, а не фінансових чи якихось інших відносин. Тобто на сьогодні немає чіткості щодо того, на котрих саме принципах – кредиту чи кредитування – мають базуватися кредитні відносини банку з позичальниками, хоча різниця між такими поняттями, безумовно, є. І суттєва.

Кредит як економічні відносини з приводу зворотного руху позиченої вартості відображає теорію кредитних відносин, тобто показує, у чому його суть, а кредитування відображає практичну реалізацію кредитних відносин, тобто техніку й технологію надання і повернення позик. Отже, говорити про принципи можна лише стосовно організації кредитування, а не щодо кредиту, котрий є економічною категорією.

Кількість принципів кредитування розглядається вітчизняними та зарубіжними економістами неоднаково: В. А. Медведєв, Л. І. Абалкін, О.І.Ожерельєв називають три принципи [163, 588], А. М. Мороз, М. І. Савлук, В.І. Колесников, Л. П. Кролівецька, А. А. Чухно – чотири [14, 223 – 224; 31,

182 – 183; 159, 62 – 64; 132, 216 – 221; 121, 12], В. Т. Сусіденко, В.К. Сенгачов, О. В. Васюренко, Б. С. Івасів, О. І. Лаврушин – п'ять [98, 24 – 29; 99, 37 – 39; 178, 325; 29, 112; 38, 241; 128, 169], В. М. Усоскін, Л. А. Дробозіна – шість [176, 184 – 188; 179, 334–338], О. В. Дзюблюк, Л. Рябініна – сім [46, 379 – 383; 85, 28], В. М. Іванов – вісім [147, 147], В. Д. Лагутін – дев'ять [66, 45 – 49], В.А. Челноков – десять [180, 139 – 144].

Таким чином, погляди різних авторів на склад і зміст принципів, покладених в основу організації надання й погашення банківських кредитів відрізняються. Одні вважають, що до принципів кредиту належать “забезпеченість позики, повернення, терміновість і платність” [121, 12]. Інші стверджують, що “до основних принципів кредитування, що їх повинні дотримуватися як кредитори, так і позичальники, належать такі: цільовий принцип, терміновий принцип, принцип обов'язкового повернення, оплачування та забезпечення кредиту” [38, 241]. У науковому сенсі єдино правильним є системний підхід до дослідження принципів кредитування, а тому “можна виділити три основні рівні системи принципів банківського кредитування: 1) загальноекономічні принципи кредитування (відповідність ринковим умовам, раціональності й ефективності, комплексності розвитку); 2) особливі принципи кредитування, поза якими кредит втрачає свій специфічний економічний зміст (поверненості, забезпеченості, терміновості, платності, цільової спрямованості); 3) часткові, одиничні принципи кредитування або правила кредитування, які впливають з кожного особливого принципу й можуть по-різному проявлятися в конкретних операціях” [66, 46]. У Положенні НБУ “Про кредитування” зазначено: “Банківський кредит надається суб'єктам кредитування усіх форм власності у тимчасове користування на умовах, передбачених кредитним договором. Основними з них є: “забезпеченість, повернення, терміновість, платність та цільова спрямованість” [10].

Вважаємо, що більш важливим є не питання щодо складу принципів і їх кількості, а щодо змісту кожного з них, умов і порядку їх реалізації у практичній діяльності банку.

На певних етапах історичного розвитку відносин між суб'єктами кредитування мали місце різні підходи до застосування принципів.

Система банківського кредитування, що склалася сьогодні, є системою, де збереглися окремі риси старої схеми та вводяться принципово нові елементи, властиві сучасному етапу розвитку економіки. При цьому перелік принципів банківського кредитування може залишатися тим самим.

Якщо припустити, що всі викладені вище засади не суперечать одна одній, то одержимо таку сукупність принципів кредитування: повернення, терміновість, цільовий характер, забезпечення, платність і диференційованість. Ці принципи визначають розвиток системи банківського кредитування в умовах ринкового реформування економіки.

Повернення є тією особливістю, котра відрізняє кредит як економічну категорію від інших економічних категорій товарно-грошових відносин. Без повернення кредит не може існувати. Повернення є невід'ємною рисою кредиту, його атрибутом. Цей принцип вважається висхідним у системі банківського кредитування. Він впливає з суті кредиту, адже якщо позика не повертається, втрачається економічний зміст кредиту.

Повернення кредиту зумовлене як кредитоспроможністю позичальника, так і наявністю у нього документально підтверджених і фактично наявних джерел надходження грошових доходів, котрі залишаються після покриття поточних витрат і можуть використовуватись для погашення заборгованості та виплати процентів за користування кредитом.

Терміновість кредитування – необхідна форма досягнення повернення кредиту. Принцип терміновості означає, що кредит повинен бути не тільки повернутий, а повернутий у строго визначений термін, обумовлений

кредитною угодою, тобто в ньому має своє вираження чинник часу, і відповідно терміновість є часовою визначеністю повернення кредиту.

Принцип терміновості мусить визначити як часові межі використання кредиту, так і конкретні терміни його повернення.

Економічну основу терміновості повернення кредиту становить кругообіг та обіг фондів учасників відтворювального процесу, а також мета, з котрою ця позика береться. Так, якщо вона потрібна для придбання товарно-матеріальних цінностей, необхідних для подальшого виробництва готової продукції, то термін користування нею і відповідно її повернення залежать від специфіки процесу виробництва. Тому організація кредитних відносин повинна враховувати особливості та умови кругообігу фондів, повернення авансованих коштів. Якщо ж позика призначена для придбання готової продукції з метою її подальшої реалізації, то термін повернення залежить від кон'юнктури ринку і попиту на дану продукцію. У зв'язку з тим, що обіг коштів на кожному підприємстві є індивідуальним і залежить від багатьох чинників, здійснювати дійовий контроль за поверненням кредиту можна лише за допомогою встановлених термінів погашення кредиту. Термін кредитування є граничним часом наявності позичених коштів у господарстві позичальника і тією мірою, за межами котрої кількісні зміни в часі переходять у якісні: якщо порушується термін користування позикою, то спотворюється суть кредиту, він втрачає своє істинне призначення. Принцип терміновості знаходить своє практичне втілення у погашенні конкретної позики шляхом перерахування відповідної суми коштів на рахунок кредитора і забезпечує поновлення його кредитних ресурсів. В умовах централізованої планової економіки існувала позика, котра не поверталася. Ця форма кредитування була поширена в аграрному секторі народного господарства, коли державні кредитні установи надавали позики, що не передбачали повернення у зв'язку з кризовим фінансовим становищем позичальника і за своєю економічною сутністю були додатковою формою бюджетних асигнувань, котрі здійснювалися через державний банк.

З переходом на ринкові відносини принципам повернення і терміновості кредитування надається, як ніколи, особливе значення. По-перше, від їх дотримання залежить нормальне забезпечення грошовими коштами суспільного відтворення і відповідно його обсяги й темпи зростання. По-друге, порушення цих принципів є для кредитора підставою для застосування до позичальника економічних санкцій у вигляді збільшення процента за кредит, а при подальшій несплаті – пред'явлення фінансових вимог у судовому порядку. По-третє, для кожного окремого позичальника дотримання принципів повернення і терміновості кредитування відкриває можливість отримання у банку нових кредитів, а також дає змогу зберегти свої комерційні інтереси, не сплачуючи підвищених процентів за протерміновані позики. По-четверте, дотримання зазначених принципів необхідне для забезпечення ліквідності самих комерційних банків: принципи організації їх роботи не дають можливості вкладати залучені кредитні ресурси в безнадійні договори.

Дотримання принципів повернення і терміновості кредитування є запорукою успішного функціонування комерційного банку. Для дотримання цих принципів працівникам кредитних підрозділів і керівництву банку необхідно ефективно підходити до управління кредитним процесом, пов'язаним, по-перше, з оцінкою кредитоспроможності позичальників банку, що дає змогу вибирати надійних клієнтів, по-друге, з організацією контролю за дотриманням позичальниками умов кредитного договору, по-третє, з роботою банку з проблемними кредитами, тому що саме такі кредити спричиняють банкрутство багатьох банків.

Аналіз практичної діяльності комерційних банків у сфері надання кредитів свідчить, що реалізація цих принципів пов'язана з проблемами загального стану економіки держави, недостатньо виваженою кредитною політикою комерційних банків, що зумовлює порушення термінів повернення позик і значну питому вагу проблемних кредитів. Підтвердженням цьому є характеристика якості кредитного портфеля комерційних банків України: в

цілому, за станом на 01.04.2002 р., у його складі 14,8% припадало на кредити протерміновані, сумнівні та пролонговані [28, 30].

У зв'язку з цим для правильної організації кредитування, котре забезпечує банку своєчасність повернення позики, важливого значення набуває принцип цільового кредитування, що передбачає вкладення позикових коштів на конкретні цілі, обумовлені кредитним договором. Саме мету кредитування або цільову спрямованість позики, наданої банком, зазначають у першому пункті (“Предмет договору”) типової кредитної угоди як її обов'язковий атрибут.

Цільове кредитування передбачає наявність об'єкта, майна або предмета кредитування, тобто того, заради чого й виникають кредитні відносини між банком і позичальником [85, 28]. Об'єктом кредитування може бути як частина запасів товарно-матеріальних цінностей, котрі тимчасово не мають власних джерел покриття і банк згоден їх кредитувати, так і тимчасовий розрив у платіжному обороті позичальника, тобто ситуація, коли виручка від реалізації продукції недостатня для виконання термінових платежів. Тимчасовий розрив у платіжному обороті може мати об'єктивні (сезонність виробництва та реалізації продукції) і суб'єктивні (недоліки в господарській діяльності позичальника) причини. Та в будь-якому випадку він може бути об'єктом переговорів щодо отримання кредиту позичальником. Після прийняття банком рішення щодо надання кредиту зазначений розрив стає об'єктом або метою кредитування. У міжбанківських кредитних відносинах саме тимчасовий розрив у платіжному обороті комерційного банку також стає об'єктом кредитування.

Принцип цільового використання тісно пов'язаний з ризиком надання кредиту. Дотримання принципу цільового кредитування допомагає комерційним банкам прийняти більш зважене рішення про можливість та обґрунтованість надання позик, служить до певної міри гарантією забезпечення повернення їх. Порушення принципу цільового використання кредиту з боку позичальника може бути підставою для повернення кредиту

раніше або застосування штрафного позичкового процента. В умовах ринкової економіки принцип цілеспрямованості дещо змінив свій зміст – комерційні банки надають кредити на нових умовах у нетрадиційній формі. Якщо при централізованій адміністративно-командній системі господарювання мало місце кредитування сукупного об'єкта, що в ході банківської реформи призвело до певної уніфікації використання кредиту, то тепер поступово складається система багатоваріантного кредитування, коли підприємства й банки застосовують форму, котра на їхню думку найдоцільніша.

Зважаючи на викладене вище, важко погодитися з авторами, які вважають, що “нині... відбувся перехід від пооб'єктного кредитування до кредитування суб'єктів, тобто кредитування юридичної або фізичної особи” [38, 240]. Закономірність переходу до кредитування господарського суб'єкта, на нашу думку, не можна абсолютизувати. Це суперечить реальності, що як і раніше, вимагає від комерційних банків постійного попереднього й послідовного контролю за цільовим використанням наданих позичальникам коштів. Кредитування суб'єктів зростатиме при поліпшенні фінансового стану підприємств і видачі бланкових кредитів. Банк обов'язково повинен розрізняти об'єкти кредитування, насамперед ті з них, котрі пов'язані з поточною або з інвестиційною діяльністю. З-поміж кредитів, що їх надають комерційні банки, нині домінують кредити у поточну діяльність. Обсяг кредитів в інвестиційну діяльність скоротився з 10% у кредитному портфелі комерційних банків України на 01.01.1999 р. до 5,2% на 01.04.2002 р. [28, 105–107] (див. Дод. Д.1).

Ще одна важлива засада організації кредитування – принцип забезпеченості кредитування. У Положенні НБУ “Про кредитування” зазначено: “Принцип забезпеченості кредиту означає наявність у банку права для захисту своїх інтересів, недопущення збитків від неповернення боргу через неплатоспроможність позичальника” [10]. В. Д. Лагутін доводить, що “принцип забезпеченості кредиту означає наявність у банку права для захисту своїх інтересів, недопущення збитків від неповернення боргу через

неплатоспроможність позичальника” [66, 47]. Л. А. Дробозіна принцип забезпеченості кредиту трактує так: “Цей принцип полягає у необхідності забезпечення захисту майбутніх інтересів кредитора у разі можливого порушення позичальником узятих на себе зобов’язань і знаходить своє практичне відображення у таких формах кредитування, як позики під заставу або під фінансові гарантії. Особливо актуальний у період загальної економічної нестабільності...” [179, 337].

Наведені характеристики принципу забезпеченості кредиту дають підстави зробити висновок, що їх автори торкаються не суті принципу, а його необхідності, а також цільового призначення застави. Проте у всіх без винятку характеристиках констатується, що необхідність використання і цільове призначення принципу забезпеченості зумовлені потребою захисту інтересів банку від неповернення кредиту. Тому заслуговує на увагу визначення змісту принципу забезпеченості кредитування, сформульоване Л. Рябініною: “Кожна надана позичка має бути забезпечена достатніми у грошовому вираженні зобов’язаннями позичальника або індосованими банком зобов’язаннями інших платоспроможних осіб, які забезпечують йому впродовж усього терміну користування позикою гарантію її повернення” [85, 29]. На думку А.О.Спіфанова, В. І. Міщенко “важливою проблемою забезпечення повернення наданих позичок є визначення форм і джерел забезпечення повернення позики, під якими розуміють конкретне фінансове джерело погашення боргу, юридичне оформлення права позичальника на його використання, організацію контролю банку за достатністю і сприйнятливістю цього джерела, що гарантувало б позичальнику збереження та мобільність його позичкових ресурсів” [51, 44 – 45]. Однак В. М. Усоскін твердить: “Забезпечення – це остання лінія оборони для банку і рішення надати позику завжди повинно базуватися на достоїнствах самого проекту, що фінансується, а не на привабливості забезпечення. Якщо сама основа кредитної угоди пов’язана з підвищеним ризиком, було б великою помилкою надати кредит під

добре забезпечення, використавши його як джерело погашення боргу” [176, 187].

Необхідно зазначити, що до недавнього часу принцип забезпеченості кредитування трактувався нашими економістами доволі вузько: визнавалась лише матеріальна забезпеченість кредитування. Це означало, що кредити повинні були видаватися під конкретні матеріальні цінності. Але практичний досвід показує, що наявність такого матеріального забезпечення ще не дає впевненості у своєчасності повернення кредиту тому, що підприємство може мати матеріальні запаси, котрі обертаються доволі повільно. З точки зору світової банківської практики видами кредитного забезпечення, крім матеріальних цінностей, оформлених заставним зобов’язанням, є заставне право, гарантії і поручительства платоспроможних юридичних і фізичних осіб, а також страхові поліси оформленого позичальниками в страховій компанії ризику погашення банківського кредиту, причому не тільки одна, а й усі перераховані форми юридичних зобов’язань одночасно можуть бути забезпеченням кредиту, що видається підприємству банком. Лише з прийняттям Закону України “Про банки і банківську діяльність” комерційні банки отримали можливість видавати своїм клієнтам кредити під різні форми забезпечення кредиту.

Розширення складу видів забезпечення стало об’єктивним процесом, адекватним зростанню рівня ризиків підприємницької діяльності в перехідний період і відповідно імовірності непогашення наданих у позику коштів. Загальна ж можливість дотримання даного принципу безпосередньо пов’язана з організацією аналітичної роботи комерційного банку щодо оцінки якості пропонованого у заставу майна позичальника (ліквідність, динаміка цін, затрати на реалізацію), а також надійності і ділової репутації поручителів, гарантів, страхових фірм, діяльність котрих є важливим елементом у системі захисту майнових інтересів кредитора. Разом з тим, необхідно зазначити, що

рішення про надання кредиту завжди повинно виходити з переваг проекту, що кредитується, а не тільки з привабливості забезпечення.

Вибір засобів забезпечення виконання юридичного зобов'язання у кредитному правовідношенні передбачається його суб'єктами й обумовлюється у кредитному договорі. Це дає можливість банку зміцнити свою незалежність, знизивши таким чином ризик кредитної операції, що є доволі актуальним у період переходу до ринкової економіки.

Вартість, надана кредитором у позику, має зростати, створюючи його прибуток. Зазначений прибуток кредитора у вигляді позичкового відсотка і є платою позичальника за надану йому в тимчасове користування позику. Реалізація цього принципу здійснюється через механізм позичкового процента, ставка (норма) котрого визначається відношенням суми річного доходу, отриманого на позичковий капітал, до суми наданого кредиту, і за своєю економічною суттю є ціною кредитних вкладень [98, 27 – 28].

Платність кредитування має стимулюючий вплив на комерційний розрахунок підприємств, змушуючи їх збільшувати власні кошти та ефективно використовувати позичені. Саме ця стимулююча функція в умовах планової економіки не використовувалася достатньою мірою, оскільки значна частина кредитних ресурсів надавалася державними банками за порівняно низьку плату або на безпроцентній основі. У свою чергу, принцип платності кредитування забезпечує банку покриття його витрат. Підвищення ризику надання кредиту та порушення термінів його повернення безпосередньо пов'язане зі збільшенням ставки процента, як методу страхування від кредитного ризику.

При встановленні процента за кредит комерційні банки враховують цілий ряд чинників (рис. 1.1). Як видно з переліку, на розмір позичкового процента впливає доволі багато чинників, що потребує зваженого підходу до управління кредитними вкладеннями. Водночас недостатньо враховується ціла низка чинників (див. Дод. Д. 2). Так, по-перше, між процентними ставками за

кредитами і депозитами є значний розрив – понад 20%. Як правило, у розвинутих країнах перевищення кредитної ставки над депозитною коливається у межах 2–3% [186, 285]. Кредитну маржу можна зменшити, якщо клієнт дає банку значні доходи за валютними операціями, акредитивами, гарантіями та ін. Така політика потребує надійної та ефективної системи контролю відносин з кожним клієнтом. Відсоткова маржа може бути зменшена, якщо позика диверсифікує кредитний портфель банку. По-друге, незважаючи на зменшення облікової ставки НБУ і зниження темпів інфляції, процентні ставки за кредитами залишаються ще на порівняно високому рівні. Тому пропонується при укладанні кредитних договорів передбачати постійне коригування процентної ставки у випадку зміни облікової ставки НБУ, темпів інфляції та ін.

Чинники	
зовнішні	пов'язані з діяльністю комерційного банку та позичальника
1. Циклічність розвитку ринкової економіки	1. Банківські витрати, пов'язані з організацією роботи стосовно залучення депозитів, надання кредитів
2. Наявний рівень інфляції	2. Середня процентна ставка, котра сплачується своїм клієнтам за різними депозитними рахунками
3. Розмір облікової ставки	3. Структура кредитних ресурсів банку
4. Обов'язкове резервування коштів на коррахунку	4. Терміновість кредиту
5. Середня процентна ставка за міжбанківським кредитом	5. Вид кредиту, що надається банком
6. Ситуація на міжнародному кредитному ринку	6. Ступінь ризику банку залежно від забезпечення кредиту
7. Динаміка грошових нагромаджень фізичних і юридичних осіб	7. Зміст проекту, що кредитується
8. Динаміка виробництва та обігу	8. Кількість партнерів, які беруть участь у здійсненні проекту, що кредитується
9. Сезонність виробництва	9. Кредитоспроможність позичальника
10. Динаміка внутрішнього державного боргу	
11. Попит і пропозиція на гроші	

Рис. 1.1. Чинники, що визначають розмір плати за кредит комерційного банку [13, 21–24; 99, 39].

Крім розглянутих принципів кредитування, вважаємо за доцільне вказати на ще один. Це диференційований підхід при кредитуванні, актуальність дотримання котрого в умовах трансформації економіки України визначається нестабільністю економічного розвитку та різним рівнем кредитоспроможності підприємств.

За допомогою диференціації економічних умов кредитної операції забезпечується, з одного боку, повніше врахування потреб клієнта, з іншого боку – адекватний механізм захисту банку від кредитного ризику. На жаль, принцип диференційованого характеру належно не відображено в Положенні НБУ “Про кредитування”. Відомо, що позичальники різні за своєю кредитоспроможністю, ступенем інформованості банку про них, постійності кредитних зв'язків з банком. Є банки, що оцінюють не лише рівень кредитоспроможності позичальника, а й ефективність проекту, під котрий береться кредит, що, на наш погляд, має сенс. Тому банк застосовує різні способи захисту від кредитного ризику, закріплюючи різними пунктами кредитного договору.

Економічні умови кредитного договору, диференційовані стосовно до кредитної операції, набувають також правового характеру, оскільки зафіксовані в ньому.

Таким чином, практична реалізація принципу диференційованості залежить від кредитної політики комерційного банку. Аналітичні дані свідчать про тенденцію зростання обсягів кредитів підприємствам недержавної форми власності [28, 99] (див. Дод. Д. 3).

Принципи кредитування застосовуються банками як єдиний комплекс основних умов прогнозування, видачі, використання і повернення позик. Тому банки використовують їх одночасно відповідно до належності їх до тієї чи іншої стадії кредитного процесу. Ізольоване застосування принципів кредитування може викликати зниження ефективності банківських кредитів і навіть втрату поверненого характеру кредитування.

Реалізація принципів кредитування є першоосновою здійснення кредитного процесу. Вони склалися ще на початку історичного розвитку руху позичкового капіталу й перелік їх у сучасних умовах залишився майже незмінним. Але зміст кожного принципу з переходом до ринкових умов господарювання набув суттєвих змін. Ці зміни зумовлені рядом причин [99, 39]: переходом до децентралізованих форм управління економікою, набуттям комерційними банками самостійності в питаннях вибору клієнтів та об'єктів кредитування, встановленням плати за кредит відповідно до поточної кон'юнктури кредитного ринку, розвитком законодавства у сфері форм забезпечення кредитів і відповідальності позичальника, реорганізацією кредитної системи, перебудовою форм і методів кредитування.

В економічній літературі, поряд з принципами є також поняття умови кредитування [18, 135–139; 16, 458; 131, 228–230; 41, 52–58; 45, 79–93; 122, 39–41]. Під умовами кредитування маються на увазі певні вимоги, котрі ставляться до базових елементів кредитування – суб'єктів, об'єктів і забезпечення кредиту [16, 458; 131, 228]. Якщо дотримання принципів кредитування є обов'язковим атрибутом у функціонуванні кредитного механізму, то умови кредитування – необхідним, тобто шляхами реалізації принципів кредитування [41, 52].

Комерційний банк вступає у кредитні відносини з позичальниками на базі оцінки їх кредитоспроможності, тобто наявності передумов для отримання кредитів, спроможності повернути їх. Кредитоспроможність позичальника визначається показниками, котрі характеризують його акуратність при розрахунках за раніше отримані кредити, його поточний фінансовий стан і перспективи змін, спроможність при потребі мобілізувати грошові кошти з різних джерел. Вона розраховується банками для кожного клієнта й може вимірюватись показниками ліквідності його балансу, фінансової стійкості, рентабельності та оборотності. При аналізі кредитоспроможності клієнта банком проводиться ретельне вивчення фінансових можливостей

позичальника, його спроможність своєчасно і в повному обсязі повернути кредит і проценти, якісне забезпечення кредиту, здатність позичальника виробляти та реалізовувати конкурентоспроможну продукцію (послуги) та ін.

Кредитування позичальників здійснюється банками за умови дотримання відповідних економічних нормативів банківської діяльності [9]. НБУ встановлює певні вимоги щодо здійснення комерційними банками кредитних операцій. Крім цього, НБУ забороняє комерційним банкам надавати кредити для покриття збитків господарської діяльності позичальників, формування і збільшення статутного фонду банків та інших господарських товариств, придбання цінних паперів будь-яких підприємств [10].

Об'єктом кредитування може бути потреба позичальника, пов'язана з тимчасовими платіжними труднощами, викликана необхідністю розвитку виробництва та обігу продукту. Зокрема об'єктами кредитування є: реальне незбігання між платежами підприємства і наявними вільними грошовими ресурсами; запаси товарно-матеріальних цінностей (сировина, основні й допоміжні матеріали, товари та ін.); виробничі запаси (незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів); витрати на реконструкцію, розширення й технічне переоснащення, спорудження нових об'єктів виробничого призначення і соціальної сфери. Кожен об'єкт має бути обумовлений у кредитному договорі.

Забезпечення, як третій базовий елемент системи кредитування, має бути якісним і повним. На рішення про прийняття того чи іншого виду застави можуть впливати такі чинники: ліквідність застави, як спроможність до швидкої реалізації; надійність, як спроможність мати відносно незмінну ціну на ринку й безпеку з точки зору збереження вартості застави протягом тривалого часу; правове регулювання використання різних видів застави (у відносинах власності та ін.); рівень кредитного ризику тощо.

Важлива умова, пов'язана з економічною суттю комерційного банку, що виражається функцією перерозподілу кредиту, – видача банком кредиту в

межах наявних у нього кредитних ресурсів. У діяльності комерційних банків ресурсна база має першочергове значення, тому що процеси утворення кредитних ресурсів і надання кредитів перебувають у тісному взаємозв'язку. Від ресурсного потенціалу і його стабільності залежать обсяг активних кредитних операцій, а отже, і його доходи, його ліквідність, прибутковість банківської діяльності. В умовах переходу до ринку, функціонування банків на принципах комерційного розрахунку турбота про створення стабільної якісної ресурсної бази є одним з основних завдань у їх діяльності.

Сучасна організація кредитних відносин неможлива без відображення усіх питань, пов'язаних з цим процесом, у кредитній угоді. Кредитор і позичальник укладають між собою кредитний договір, за котрим домовляються сторони щодо взаємних зобов'язань. Кредитний договір регулює економічні умови кредитної операції, обумовлені специфікою позичальника та виду кредиту.

У кожному кредитному договорі є пункт, що визначає предмет операцій. Однак зміст цього предмета може бути різним залежно від потреби клієнта. Чим різноманітніший інструментарій, котрий застосовується конкретним банком, тим повніше враховуються інтереси банку.

Специфіка кредитного інструмента обумовлена сферою вкладення коштів (виробництво, обіг, споживання, інвестиції), тривалістю окупності об'єкта (короткотермінове, довготермінове), сукупністю концентрації витрат, що формують об'єкт (сукупний, окремий), систематичністю кредитних зв'язків з банком (постійні, разові).

Відповідно є й система кредитних інструментів, котрі відображають специфіку потреб клієнта (для кредитування поточних потреб: контокорентний кредит, овердрафт, окремі цільові позики та ін.).

Кожен з названих видів кредитів має специфічний механізм видачі та погашення кредиту, регулювання граничного рівня заборгованості, способи організації поточного і наступного контролю, що має бути зафіксовано в кредитному договорі.

Однією з умов банківського кредитування в умовах ринкового реформування економіки, на нашу думку, є управління кредитним ризиком, котре включає: визначення методу оцінки кредитного ризику; аналіз складеної структури кредитного портфеля; використання різних методів мінімізації кредитного ризику. Управління кредитним ризиком спонукає комерційні банки диверсифікувати й оптимізувати кредитний портфель, проводити аналіз кредитоспроможності позичальників, вимагати від клієнтів достатнього та якісного забезпечення за виданими кредитами, страхувати кредити та ін.

Умови кредитування пов'язані також з принципами кредитування [131, 229] – повернення, терміновість, цільовий характер, забезпечення і платність. Якщо клієнт потенційно може порушити один з них, та кредитна угода не відбудеться. При порушенні цих принципів у процесі кредитування банк, керуючись своїми інтересами, інтересами своїх вкладників, розриває кредитні зв'язки, відкликає кредит, вимагає його негайного повернення.

Кредитування повинно виражати інтереси обох суб'єктів кредитних відносин. Банки орієнтуються на задоволення потреб клієнта. Метою кредитування є створення передумов для розвитку економіки позичальника, його конкурентоспроможності та прибутковості, безперервності виробництва та обігу. Умовою кредитування повинно бути й дотримання інтересів банку-кредитора – це отримання максимальних процентів за надання кредитних ресурсів.

Таким чином, організація роботи комерційних банків з визначення змісту принципів та основних умов кредитування має бути спрямована на забезпечення надійного зацікавленого партнерства у взаємовідносинах банку з клієнтами, індивідуального підходу до кожного з них при зверненні за кредитом. Результатом цього мусить стати найефективніше використання наданих у кредит коштів, котрі позитивно впливають на загальний стан розвитку економіки країни.

1.3. Класифікація банківських кредитів і методів кредитування

Рівень розвитку кредитних відносин у тій чи іншій країні визначається не лише багатоаспектністю функціонального застосування кредиту, а й різноманітністю його форм.

Питання про форми кредиту в економічній науці є дискусійним. Зокрема в теоретичній літературі форму кредиту трактують неоднозначно. Так, Г.С.Панова стверджує, що “...форма кредиту – це, з одного боку, відображення суті кредиту, а з іншого – відображення взаємозв’язку власне кредитних відносин з предметною стороною кредитної операції” [161, 27]. В “Енциклопедичному словнику бізнесмена” форма кредиту розглядається як “...конкретний прояв руху позичкового фонду” [185, 791]. О. І. Лаврушин зазначає, що “форми кредиту тісно пов’язані з його структурою і у визначеному ступені з суттю кредитних відносин” [138, 198]. На думку Б.С.Івасіва, “форма кредиту синтезує зміст та організацію кредитних відносин” [38, 224].

В економічній літературі відсутній також єдиний підхід до переліку форм кредиту. Відмінності у підходах економістів впливають в основному з різного розуміння критеріїв, принципів та ознак виділення форм кредиту. Чисельність і різноманітність характеристик визначається тим, що в основі всіх класифікацій є формальні ознаки. Крім того, будь-яку класифікацію не можна вважати вичерпною, оскільки зростаючий динамізм ринкової економіки обумовлює нові форми кредитних взаємовідносин. Так, на думку Г.С. Панової, “форми прояву кредиту як економічної категорії можна класифікувати за різними ознаками: а) залежно від матеріально-речової природи розрізняють товарну, грошову та змішану форми кредиту; б) за функціональною ознакою (з точки зору задоволення потреб економіки й клієнтів банку) – споживчу та змішану форми; в) за суб’єктами кредитної угоди розрізняють такі форми кредиту, як кредит юридичним і фізичним особам, а детальніше: лихварський, комерційний, банківський (прямий і непрямий), державний, споживчий,

іпотечний, особистий, міжнародний” [161, 27]. В “Енциклопедичному словнику бізнесмена” зазначено, що “кредит може бути в грошовій і товарній формі. Форми кредиту розрізняються також і залежно від складу учасників кредитних відносин, котрі визначають особливості формування і використання відповідних частин позичкового фонду, наприклад: банківський, державний, споживчий, комерційний і міжнародний кредит” [185, 791]. Г.І.Кравцова стверджує, що “форма кредиту визначається рядом ознак: характером кредитних відносин; складом учасників (суб’єктів) кредитної операції; змістом об’єкта операції; рівнем і джерелом сплати процента; конкретним змістом кредитної угоди тощо” [137, 128]. О. І. Лаврушин вважає, що “форми кредиту можна розглядати залежно від характеру: позичкової вартості, кредитора і позичальника, цільових потреб позичальника” [138, 198]. На думку Б. С. Івасіва, форма кредиту “визначається за такими функціональними ознаками: характер кредитних відносин, склад учасників (суб’єктів) кредитної операції, об’єкт і сфера кредитування та ін. До функціональних форм кредиту належать: комерційний, банківський споживчий, державний і міжнародний кредит” [38, 224].

Згідно з Положенням НБУ “Про кредитування” “суб’єкти господарської діяльності можуть використовувати такі форми кредиту: банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний, бланковий, консорціумний. Фізичні особи – споживчий кредит” [10]. На нашу думку, класифікація, наведена у Положенні НБУ “Про кредитування”, не є вичерпною. Тому дану класифікацію слід доповнити самостійними формами кредиту, котрі зараз набувають важливого значення – державний кредит і міжнародний кредит. Крім того, іпотечний, лізинговий, бланковий і консорціумний кредит також можуть надаватися банками.

Слід зазначити, що в економічній літературі та нормативних актах змішуються поняття “форми кредиту” і “види кредиту”. Так, М. І. Савлук твердить, що “... нерідко одне й те саме поняття одні автори називають

формами кредиту, інші – видами, і навпаки. Деякі автори говорять лише про форми кредиту й зовсім не згадують про види. Такий різнобій може негативно впливати на практику організації кредитування, зокрема на розроблення її нормативно-інструктивного забезпечення” [39, 394]. Ми погоджуємось з О.І.Лаврушиним, що “вид кредиту – це більш детальна його характеристика за організаційно-економічними ознаками, котра використовується для класифікації кредитів” [138, 205]. На думку В. Д. Лагутіна, у кожній з форм кредиту є свої різновидності (види) [66, 25].

Форми кредиту постійно розвиваються. На тому чи іншому етапі розвитку економіки країни змінюється місце і роль тієї чи іншої форми кредиту. Для розкриття теми дисертаційного дослідження важливо дати детальну характеристику видів банківського кредиту.

Вид банківського кредиту нерозривно пов’язаний з характером й об’єктом наданої позики та переслідує ряд цілей [100, 50]: по-перше, задовольняти потреби позичальника, по-друге, відповідати характеру господарської операції з кредитування і давати банку можливість здійснювати контроль за поверненням позики.

У світовій практиці відсутня єдина класифікація банківських кредитів, тому що розповсюдження їх різноманітних видів залежить від рівня економічного розвитку країни, її традицій, історично складених способів надання позик і їх погашення та вкорінених стереотипів у свідомості населення. У російській і вітчизняній економічній літературі також немає єдиної думки щодо кількості класифікаційних ознак видів кредиту. Так, одні вважають, що “кредитні операції комерційних банків класифікуються за: групами позичальників, цільовим призначенням, розмірами кредиту, термінами погашення, видами забезпечення, способами надання, порядком погашення, видами процентних ставок, способами розрахунку процентних ставок, валютою кредиту, кількістю кредиторів” [158, 22]; інші стверджують, що “види кредитів різняться не тільки за позичальниками, але й за іншими

параметрами. До них належать: зв'язок кредиту з рухом капіталу, сфера застосування кредиту, термін кредиту, платність кредиту, забезпеченість кредиту” [16, 455]; на думку третіх “найбільш прагматичною можна вважати класифікацію, де в основу покладено такі ознаки банківських кредитів: термін використання, забезпечення, ступінь ризику, метод надання, спосіб повернення, характер визначення процента, спосіб сплати процента, кількість кредиторів, призначення. Є також банківські послуги кредитного характеру” [131, 130]. Четверті стверджують, що “найоптимальнішою слід вважати таку класифікацію банківських позик: за призначенням і характером використовуваних позикових коштів, за призначенням і характером забезпечення, за термінами використання, за характером та способом сплати відсотків, за способом надання кредитів” [59, 84].

У Положенні НБУ “Про кредитування” кредити, котрі надаються банками, поділяються за (див. Дод. Е.1) [10]: термінами користування, забезпеченням, ступенем ризику, методами надання, термінами погашення.

У дореформений період ділення суб'єктів за галузевим принципом породило відповідну класифікацію кредитів за їх видами [140, 2]: кредити сільськогосподарським підприємствам, промисловим підприємствам, підприємствам з сезонним характером роботи, заготівельним підприємствам, кредити по товарообігу та ін.

У сучасних умовах вид кредиту вже не залежить від галузевої приналежності позичальника, а пов'язаний з метою кредитування (кредитування поточної діяльності підприємств для забезпечення потреб в оборотних коштах; кредитування інвестиційної діяльності підприємств для збільшення, модернізації і реконструкції основних фондів; кредитування населення для задоволення споживчих потреб), правовим статусом позичальника (юридична, фізична особа, суб'єкт підприємницької діяльності), терміном, методами надання і погашення. Сучасна практика кредитування відрізняється різноманітністю його видів: терміновий кредит, кредитна лінія,

овердрафт. З посиленням міжбанківської конкуренції види кредитування будуть ще різноманітнішими, тому що удосконалення діяльності комерційних банків дає змогу застосовувати широкий спектр видів кредиту.

Таким чином, комерційні банки можуть і, на наш погляд, повинні вводити внутрішні класифікатори, котрі корисні для організації ефективної роботи з кредитним портфелем. Лише комплексний підхід до виокремлення видів банківського кредиту дає змогу найповніше охарактеризувати кредитні операції комерційних банків. Найоптимальнішою слід вважати класифікацію банківських кредитів за термінами користування, забезпеченням, ступенем ризику, методами надання, методами погашення, цілями (напрямами використання), основними групами позичальників (див. Дод. Е. 2).

За термінами кредитування ми поділяємо кредити на короткотермінові (до 1 року) і довготермінові (понад 1 рік), оскільки вважаємо, що не доцільно виділяти так звані середньотермінові кредити, бо в сучасній дійсності довготерміновими кредитами для банків є кредити на термін понад 1 рік. До кредитів за забезпеченням Положення НБУ “Про кредитування” відносить незабезпечені кредити [10]. Цей вид кредиту пов’язаний з підвищеним ризиком, тому вважаємо за доцільне включити його в групу позик, що класифікуються за ступенем ризику. До кредитів за даною ознакою Положення НБУ “Про кредитування” відносить стандартні кредити та кредити з підвищеним ризиком (див. Дод. Е.1). З метою посилення контролю і прогнозування проблемних позик, на нашу думку, необхідно розширити класифікацію цього виду кредиту відповідно до Положення НБУ “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” – стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні кредити [11]. Така класифікація дає можливість виділити проблемні позики та оцінити кредитний ризик.

За термінами погашення відповідно до Положення НБУ “Про кредитування” банківські кредити поділяються на п’ять груп [10]. Зазначена

класифікаційна група кредитів дає можливість проконтролювати порядок повернення позик і правильніше було б назвати її “за методами погашення” [100, 57].

За цілями (напрямами використання) виділяють кредит на збільшення, модернізацію і реконструкцію основних фондів (інвестиційний), на забезпечення потреб в оборотних коштах і для задоволення споживчих потреб. За призначенням (напрямком) В. І. Колесников і Л. П. Кролівецька розрізняють кредити: промисловий, торговий, сільськогосподарський, бюджетний та ін. [132, 215]. Ми не погоджуємось з даною класифікацією, оскільки, по суті, відбувається заміна цілі кредитування галузевою належністю позичальників.

За основними групами позичальників розрізняють такі кредити, як: суб'єктам економіки, фізичним особам, органам державної влади (позики клієнтам); комерційним банкам (міжбанківські кредити) і небанківським фінансовим установам.

З урахуванням наведених окремих пропозицій щодо видів банківських кредитів загальна схема класифікації, що нами пропонується до Положення НБУ “Про кредитування”, подана в Дод. Е. 2. Слід зазначити, що наведена класифікація кредитів банку не є вичерпною і доволі повною.

Стосовно організаційно-економічних форм кредиту та видів банківського кредиту, котрі застосовуються в Україні, то вони в цілому відповідають тому етапу ринкової економіки, що склався, сприяють задоволенню потреб клієнтів і визначають кредитну політику окремого комерційного банку.

За допомогою різноманітних кредитів банки вирішують завдання збільшення прибутку за рахунок розширення обсягу позикових операцій, диверсифікації клієнтської бази, пошуку джерел доходів, котрі компенсують ризик за кредитами.

Відносини у сфері кредиту будуються за визначеною системою. В економічній літературі терміну “система банківського кредитування” не

приділено належної уваги. Система банківського кредитування розкриває безпосередньо організацію етапів кредитного процесу. За своєю структурою система банківського кредитування включає ряд елементів: принципи, суб'єкти та об'єкти кредитування, кредитна політика, види кредитів, методи кредитування, види кредитних рахунків, спосіб регулювання позикової заборгованості, форми і порядок контролю за цільовим використанням залучених коштів і своєчасним їх поверненням, ліміти кредитування, кредитна документація, етапи кредитування, управління кредитним ризиком.

На наш погляд, у процесі банківського кредитування підприємств доцільно використовувати всю сукупність елементів системи банківського кредитування.

Основним елементом у системі банківського кредитування є методи кредитування, тому що вони визначають ряд інших елементів цієї системи.

Під методами кредитування переважно розуміють способи видачі та погашення кредиту відповідно до принципів кредитування [140, 2].

У дореформений період вітчизняною банківською практикою були вироблені три методи кредитування: за залишком, за оборотом і за сукупністю матеріальних запасів та виробничих витрат (див. Дод. Ж).

Суть першого з них полягала в тому, що рух кредиту (тобто видача і погашення його) пов'язувався з рухом залишків цінностей, котрі кредитувались, і були різними товарно-матеріальними цінностями (сировина, основні та допоміжні матеріали, запасні частини, товари та ін.), незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів, готова продукція і товари відвантажені. Зростання наднормативних запасів викликало потребу в кредиті, а їх зниження вимагало його погашення у відповідній частині. При цьому методі кредитування кредит мав компенсаційний характер, тому що відшкодував підприємствам їх власні кошти, вкладені в підвищені (понад норматив) запаси цінностей і витрат [132, 223].

Особливість методу кредитування за оборотом була в тому, що рух кредиту визначався оборотом матеріальних цінностей, тобто їх поступленням і витрачанням [132, 223]. Даний метод кредитування мав платіжний характер, бо видача позик проходила безпосередньо на здійснення платежу і, головне, в момент виникнення потреби в залучених коштах. Погашення кредиту здійснювалось по мірі поступлення виручки. На практиці кредитування за оборотом застосовувалось при інтенсивному платіжному обороті, особливо в сезонних галузях промисловості, торгівлі, сільському господарстві, заготівельних організаціях.

Метод кредитування за залишком втратив своє практичне значення у процесі першого етапу банківської реформи 1980-х років, коли був завершений процес переходу від кредитування багаточисельних розрізнених об'єктів до кредитування сукупного об'єкта за оборотом у формі сукупності запасів і витрат [132, 224].

Визначальною рисою зазначених методів банківського кредитування, на думку О. В. Дзюблюка, є орієнтація їх на певні строго визначені об'єкти кредитних вкладень [45, 85].

У сучасній практиці застосовуються три основні методи кредитування: цільова позика, кредитна лінія і кредитування поточного рахунку по мірі поступлення платіжних документів до нього в межах відкритого ліміту кредитування (“овердрафт”) (див. Дод. Ж).

Найпоширеніші у вітчизняній практиці кредити цільові [57, 56]. Слід зазначити, що точного визначення “цільовий кредит” в економічній літературі немає. У Положенні НБУ “Про кредитування” такий кредит не виокремлюється.

Суть цільового кредиту в тому, що питання про надання позики вирішується кожен раз в індивідуальному порядку за заявою позичальника [170, 208]. Кредит видається на задоволення визначеної цільової потреби в

коштах. Цей метод застосовується при наданні кредитів на конкретні терміни, тобто термінових кредитів.

Цільові кредити мають одноразовий характер і взаємопов'язані з цілеспрямованим задоволенням потреби економічних суб'єктів у додатковому оборотному капіталі, обумовленої конкретними та частковими комерційними операціями.

Цільові кредити мають визначені ознаки, а саме:

- задовольняють індивідуальні потреби позичальника. За своєю природою дані потреби можуть мати багаторазовий характер;

- мають справу з частковими потребами в рамках того чи іншого об'єкта кредитування;

- видаються з кредитних рахунків, непов'язаних з поточним рахунком, по кожному частковому об'єкту, що підвищує відповідальність за використання залучених коштів;

- підприємству відразу може бути відкрито декілька кредитних рахунків, якщо воно одночасно користується кредитом під декілька об'єктів і позики видаються на різних умовах, на різні терміни під різні проценти. Такий відособлений облік кредитів необхідний для банківського контролю за їх цільовим використанням і своєчасним погашенням.

Вважається, що залежно від характеру потреби в даному виді кредитів їх слід розділити на дві групи: кредити, котрі обслуговують платіжні потреби економічних суб'єктів, і кредити, що обслуговують потреби суб'єктів, котрі виникають у процесі виробничого та торговельного циклів.

Суть другого методу в наданні банком кредиту в межах попередньо визначеного ліміту кредитування.

Українська практика кредитування у межах кредитної лінії суттєво відрізняється від зарубіжної. У зарубіжній практиці кредитна лінія відкривається на термін до 1 року або від 3 до 5 років. В українській практиці кредитна лінія відкривається на термін не більше 1 року і коротші терміни.

Особливістю кредитних ліній у зарубіжній практиці є те, що вони не є безумовним контрактом, обумовленим для банку. Так, за ним зберігається право відмовити клієнту у видачі позики в рамках затвердженого ліміту, якщо він визначить погіршення фінансового стану позичальника [132, 224] або порушення умов кредитного договору. Українські ж банки не завжди дотримуються цього правила. У випадку зниження класу позичальника вони часто навіть не переглядають ліміти кредитної лінії.

До числа найважливіших проблем кредитування у межах кредитної лінії слід віднести обґрунтування способу визначення ліміту кредитування.

Розрахунок ліміту кредитування позичальника в межах кредитної лінії доцільно проводити на основі даних балансу підприємства, де відображені ліквідні активи, котрі є основним джерелом погашення заборгованості. Для визначення суми ліквідних коштів активи позичальника за ступенем ліквідності поділяються на чотири групи: найбільш ліквідні активи (Ал), активи, що швидко реалізуються (Аш), активи, що реалізуються повільно (Ап), активи, котрі важко реалізуються (Ав). Для кожної групи до суми ліквідних коштів застосовуються свої поправочні коефіцієнти дисконтування, виходячи з класу позичальника з врахуванням його галузевої належності. Розмір кредитної лінії (РКЛ) рекомендується розраховувати за формулою:

$$\text{РКЛ} = (K1 \times \text{Ал} + K2 \times \text{Аш} + K3 \times \text{Ап} + K4 \times \text{Ав}) - (K3 + \text{ВК}),$$

де K1–K4 – поправочні коефіцієнти; K3 – кредиторська заборгованість; ВК – власний капітал.

Примірна форма розрахунку ліміту кредитування позичальника в межах кредитної лінії наведена в Дод. З.1.

На доповнення до аналізу балансових показників модель передбачає можливість коректування ліміту кредитування залежно від чинників, котрі важко піддаються формалізації. Зокрема доцільно враховувати особливості кругообігу коштів позичальника – його рівномірний (несезонний) або нерівномірний (сезонний) характер. Оцінка впливу вказаних чинників на

кредитоспроможність і ліміт кредитування потенційних позичальників проводиться емпіричним шляхом класифікації цих чинників, присвоєння їм числових значень, виражених у балах, і включення їх у модель.

Таким чином, визначення ліміту кредитування позичальника у межах кредитної лінії необхідно проводити послідовно в три етапи:

- 1) оцінка кредитоспроможності позичальника;
- 2) дисконтування активів позичальника з урахуванням виділення чотирьох груп ліквідності активів і встановлення коефіцієнта дисконтування залежно від групи ліквідності та класу кредитоспроможності позичальника;
- 3) зіставлення суми ліміту кредитування або суми кредитного ризику з граничною величиною максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, виходячи з нормативних вимог НБУ.

Вітчизняним комерційним банкам варто використовувати наступний зарубіжний досвід функціонування кредитних ліній:

- спеціальну процедуру відкриття кредиту, котра передбачає попередню домовленість клієнта з банком про можливість безперешкодного одержання кредиту в момент виникнення потреби у банківській позиції;
- застосування постійних кредитних ліній (evergreen), де відсутні фіксовані дати погашення кредитів;
- використання кредитних ліній обов'язкового характеру: відновлювальні і невідновлювальні;
- застосування кредитних ліній, за умовами котрих банк погоджує з позичальником загальний ліміт для всієї материнської компанії. Окремі підприємства всередині компанії можуть одержувати кредити в межах визначених сублімітів “під загальною парасолею”.

На наш погляд, у Положенні НБУ “Про кредитування” доцільно було б виокремити всі види кредитних ліній.

Одним з методів кредитування, що широко використовується комерційними банками розвинутих країн світу і перспективний в Україні, є

овердрафт. Банк допускає тимчасову наявність дебетового сальдо на поточному рахунку. У нашій країні овердрафт розвивається порівняно швидко, але його питома вага в кредитному портфелі комерційних банків поки що незначна (2,4% на 01.04.2002 р.) [28, 107].

Вітчизняна практика застосування овердрафту також відрізняється від зарубіжної практики. Принципова різниця – в термінах кредитування. Так, терміни овердрафту у Великобританії – від декількох місяців до декількох років [176, 197], у той час як в українській практиці загальний термін дії договору за овердрафтом не більше одного року.

Ліміт за овердрафтом визначається залежно від потреб позичальника:

а) до 30% суми середньомісячних фактичних надходжень грошових коштів від основної діяльності на поточний рахунок клієнта в банку (див. Дод.3.2);

б) не більше 5 середньоденних поступлень на рахунок клієнта в банку;

в) для “мікрокредитування” – на рівні від 50% до 80% від суми розрахованого середньоденного надходження.

Зарубіжний досвід застосування у банківській практиці кредитування у формі овердрафту свідчить, що:

– банки надають такі кредити клієнтам з метою оптимізації платіжного обороту та виконання в повному обсязі зобов’язань клієнтів за поточними платежами;

– цільового характеру такий кредит не має;

– овердрафт – короткотермінове кредитування позичальника;

– кредит у формі овердрафту може видаватися як під відповідне забезпечення, так і бланковий;

– плата за користування овердрафтом може включати також комісійну винагороду;

– використання позичальником овердрафту не виключає оформлення ним у банку й інших кредитів, якщо очікується збільшення потреб у залучених

коштах, що перевищують запланований розмір дебетового сальдо за овердрафтом;

– відносини за овердрафтом регулюються особливим договором між банком і клієнтом.

Метод кредитування обумовлює форму кредитного рахунка, котрий використовується для видачі та погашення кредиту.

У даний час в практиці кредитування вже не використовуються спеціальні позичкові та контокорентні рахунки (активно-пасивні або поточно-кредитні). Однак в умовах ринкової економіки класичним методом кредитування визначено контокорент [57, 55]. Контокорент – це договір про взаємне кредитування. Надається з метою прискорення платіжного обороту клієнта. Банк відкриває клієнту єдиний контокорентний рахунок (поточний у такому разі закриває). По дебету цього рахунка йдуть всі платежі клієнта, пов'язані з його виробничою діяльністю і розподілом прибутку, а в кредит зараховуються виручка та інші поступлення на користь підприємства. Кредитове сальдо рахунку свідчить про наявність у підприємства в обороті у даний момент власних коштів, а дебетове сальдо – про залучення в оборот банківського кредиту, за котрий стягується процент. Контокорентний рахунок не виключає оформлення клієнтом у банку інших видів банківського кредиту, котрі надають з кредитних рахунків, а зараховують або в кредит контокорентного рахунку, або спрямовуються безпосередньо на оплату рахунків постачальників.

Слід зазначити, що кредитна лінія, овердрафт і контокорентний кредит надаються у комплексі з розрахунково-касовим обслуговуванням тільки фінансово стійким підприємствам, котрі не допускали випадків протермінування повернення кредитів і несвоєчасної сплати відсотків, здійснюють прибуткову діяльність, стабільну виробничу або торговельну діяльність, що характеризується швидким обертанням коштів, мають постійні замовлення на виробництво та реалізацію продукції. Механізм надання

кредитної лінії, овердрафту і контокорентного кредиту передбачає наявність постійних ділових взаємовідносин між банком і клієнтом, повну поінформованість банку щодо стану справ свого позичальника та високий рівень довіри до нього.

Описані вище принципові положення побудови кредитних відносин з видачі цільового кредиту, кредитної лінії, овердрафту, контокоренту, на нашу думку, можуть бути успішно використані нашими комерційними банками для розробки відповідних положень з врахуванням чинного законодавства у сфері кредитування, фінансів, податків, обліку та звітності.

Суттєвою проблемою, котра безпосередньо впливає на стан системи банківського кредитування, є відсутність законодавчого забезпечення. Головна сфера банківської діяльності – кредитування – в Україні фактично не має спеціального законодавчого забезпечення. Нині правовідносини у сфері кредитування регулюються в основному нормами Цивільного кодексу України [12], Законів України “Про Національний банк України” [4], “Про банки і банківську діяльність” [1], Положеннями НБУ “Про кредитування” [10] і про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків [11]. Цивільний кодекс містить загальні норми, котрі належать до інституту кредитного договору, а також регламентує основи і порядок звернення стягнення на закладене майно, способи забезпечення зобов’язань. Закон “Про Національний банк України” містить норми, що стосуються загальних положень грошово-кредитної політики. Закон “Про банки і банківську діяльність” також дає загальне юридичне трактування кредитних операцій і подає загальні норми, котрі стосуються інституту захисту прав та інтересів кредиторів, забезпечення стабільності банківської системи, а також містить обмеження у сфері кредитування [21, 29 – 30; 97, 27 – 28].

Отже, норми чинного законодавства щодо кредитування не відповідають вимогам сьогодення, а нормативне регулювання кредитних відносин НБУ не

має системного характеру й не забезпечує сталого функціонування і розвитку системи банківського кредитування в Україні.

Права банків у законах України “Про заставу” [3], “Про страхування” [6], “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” [2], “Про оподаткування прибутку підприємств” [5] та ін. ігноруються.

На нашу думку, українському банківському законодавству при сприянні міністерств економіки і фінансів, НБУ, Асоціації українських банків лише належить виробити норми, які б були чинними для повноцінного регулювання кредитних відносин, впорядкувавши і розширивши вже існуючі чи створивши спеціальний закон, котрий був би присвячений кредитним операціям, як це зроблено, скажімо, в ряді зарубіжних країн [136, 57]. Тому доволі актуальною є проблема прийняття Закону України “Про банківське кредитування”, котрий мав би враховувати досвід зарубіжних країн, щоб зміцніла наша банківська система, зросла її роль.

Так, проект Закону України “Про банківський кредит” містить такі ключові положення: гарантії невтручання органів влади у кредитну діяльність банків; можливість банків самостійно визначати порядок і процедуру прийняття рішення щодо здійснення кредитної операції; кваліфікаційні вимоги до суб’єктів кредитних відносин, у тому числі стосовно кредитоспроможності та платоспроможності позичальника; рівні правові умови для кредитора й позичальника; механізм реалізації майна, котре перебуває у заставі; процедуру стягнення заборгованості позичальника; створення Єдиного реєстру ненадійних позичальників; вимоги до складання кредитних угод; створення спеціальних умов і стимулів для банків, котрі кредитують пріоритетні галузі економіки, інші важливі умови.

Однак банкіри вважають, що проект закону ще сирий і не слід поспішати з його прийняттям, він в основному захищає права позичальника. Приміром, проект передбачає, що банк передає позичальникові гроші у власність. Але позичальник не передає предмет застави у власність банку.

Основний наголос необхідно зробити на захисті прав кредиторів, тобто банків, адже банки – це особливий інститут на фінансовому ринку. Його правова природа – залучати гроші вкладників і надавати кредити. Отже, банк має користуватись довірою суспільства, оскільки його основні кредитні ресурси – вклади громадян та юридичних осіб. Якщо права кредитора (банку) будуть юридично захищені, то будуть захищені й права його вкладників, будуть створені умови для розвитку ринку кредитних ресурсів.

Практика економічно розвинутих країн переконує: правові основи надання, використання і повернення банківського кредиту мають ґрунтуватися на поєднанні інтересів банку, його акціонерів, вкладників і позичальників з загальнодержавними потребами. Узгодження цих інтересів неможливе без законодавчого закріплення принципу підвищеної відповідальності позичальника за повернення банківського кредиту та без створення умов для запобігання підвищенню кредитних ризиків [73, 46].

На наш погляд, Закон України “Про банківське кредитування” повинен комплексно визначити “правила гри” в процесі кредитування, охоплювати всі види банківських кредитів, включаючи кредити, котрі не одержали в даний час належного розвитку, – іпотечний кредит, консорціумні кредити, довготермінове кредитування, форми і методи кредитування (кредитна лінія, овердрафт, контокорент), регулювання проведення інших активних операцій, що не належать до категорії банківського кредиту, але, здійснюючи котрі, банки набувають прав кредитора, а особи, на чию користь проведено операцію, зобов’язані згідно з укладеною угодою сплачувати певні грошові кошти (факторинг, форфейтинг, лізинг, авалування, акцептування і врахування векселів, надання гарантій, порук тощо), організацію контролю у процесі кредитування (обсяг контролю, аудит кредитних операцій), передбачати інфляційні моменти, страхування кредитних ризиків та інші важливі питання.

Прийняття нового Закону “Про банківське кредитування”, на нашу думку, дасть змогу збільшити обсяги банківського кредитування, зменшити ризики у сфері активних кредитних операцій. У підсумку виграють не лише банки, а й позичальники, котрі матимуть змогу розширити свою діяльність за рахунок кредитних коштів. У виграші буде й держава, оскільки з поживленням банківського кредитування зросте обсяг надходжень до бюджету у вигляді податків.

Необхідним є також розробка єдиної методичної бази організації кредитування. Якщо керуватися вказівками НБУ, то банки зобов’язані розробити та затвердити за рішенням відповідного органу банку внутрішньобанківське положення про порядок проведення кредитних операцій і методику проведення оцінки фінансового стану позичальника (контрагента банку) та ряд інших [11].

Перелік методичної документації, що її рекомендує НБУ, не вичерпує, на наш погляд, всього набору методичних розробок, котрий повинен мати кожен банк для ефективної організації кредитування. Цей перелік доцільно доповнити наступними методичними вказівками: положення про кредитні комітети банку та кредитні комісії філій; порядок встановлення і перегляду лімітів; кредитні послуги комерційного банку; положення про порядок прийняття рішень щодо надання кредитів; регламент здійснення кредитного моніторингу; регламент роботи з заставою при проведенні кредитних операцій; порядок укладення договорів на страхування майна, наданого в заставу; методи управління проблемними кредитами тощо.

Висновки до розділу 1

На основі проведеного дослідження теоретичної основи організації банківського кредитування підприємств можна зробити наступні висновки.

1. На сучасному етапі в теорії і практиці кредитних відносин в Україні науковий підхід до кредиту як економічної категорії ще належно не застосовується. У різних законах України є різні підходи до тлумачення суті

однієї й тієї ж економічної категорії – кредиту, на котрому, зрештою, базуються усі кредитні відносини в країні. А це, безумовно, має негативний вплив на організацію банківського кредитування в цілому.

2. Однією з найскладніших у теорії кредитних відносин є проблема функцій кредиту. Дискусії ведуться насамперед з питань стосовно кількості та змісту функцій, що випливає з різних підходів до сутності кредиту. У процесі аналізу ми доводимо, що функції кредиту повинні стосуватися у рівній мірі обох суб'єктів і мають характеризувати специфіку прояву суті у всіх його формах і видах. З цих позицій ми виокремлюємо перерозподільчу функцію кредиту, функцію заміни готівкових грошей кредитними операціями, контрольну і стимулюючу функції.

3. Дисертаційне дослідження показало, що основними умовами банківського кредитування є: дотримання вимог, котрі ставляться до базових елементів кредитування; видача банком кредиту в межах наявних у нього кредитних ресурсів; договірний характер кредитування; управління кредитним ризиком; дотримання принципів кредитування; збіг інтересів суб'єктів кредитних відносин.

4. Для раціональної організації кредитних відносин банк повинен розробляти власну класифікацію кредитів. На наш погляд, найоптимальнішою слід вважати класифікацію банківських кредитів за термінами користування, забезпеченням, ступенем ризику, методами надання, методами погашення, цілями (напрямами використання), основними групами позичальників.

5. Одними з найперспективніших напрямків банківського кредитування підприємств є кредитна лінія, овердрафт і контокорент.

6. Кредитна діяльність банківської системи досі належно не врегульована законами. Тому необхідне вдосконалення банківського законодавства.

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях [106, 93 – 95; 109, 175 – 178; 113, 121 – 124; 115, 63 – 65].

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Аналітична оцінка стану та структури активів підприємств і джерел їх формування

В умовах ринкового реформування економіки зростає роль і значення фінансового аналізу підприємств. Попередній аналіз фінансового стану і його змін за 1998 – 2000 рр. показав зниження частки основних засобів та інших позаоборотних активів в активах підприємств України з 74,7% на початок 1998р. до 57,3% на кінець 2000 р., збільшення частки оборотних коштів (активів) у запасах товарно-матеріальних цінностей з 8,7% до 9,9% (див. Дод.И.1). Частка грошових коштів та інших оборотних активів практично зросла: на початок 1998 р. вона становила 1,9%, на кінець 2000 р. – 5,5%. Збільшилась частка дебіторської заборгованості (з 14,7% до 27,3%), що обумовлено неплатоспроможністю підприємств [88, 68; 89, 70; 90, 62].

У сучасних умовах особливої актуальності набуває аналіз складу та структури оборотних коштів і джерел їх формування, як складова частина фінансового аналізу підприємств, тому що оборотні кошти становлять 42,7% від усіх активів підприємств [90, 62] (див. Дод. И.1) і є наймобільнішою їх частиною. Стан та ефективне використання оборотних коштів (активів) визначає фінансову стійкість і ліквідність підприємств.

У цілому в економіці України структура оборотних коштів характеризується даними, поданими в табл. 2.1.

Дані табл. 2.1 свідчать, що за останні роки відбулися певні зміни в структурі оборотних коштів. Так, запаси товарно-матеріальних цінностей зменшилися з 44,2% у загальній сумі оборотних коштів у 1995 р. до 23,9% у 2000 р., тобто майже вдвічі, а питома вага товарів, відвантажених і наданих послуг, зменшилася відповідно з 17% до 0%, тобто в 17 разів. Різке зменшення

товарно-матеріальних цінностей негативно вплинуло на процес виробництва, реалізацію продукції. Питома вага грошових коштів у загальній сумі оборотних коштів перебуває на рівні 3,5%. Низька частка грошових коштів у загальному обсязі оборотних коштів свідчить про погіршення ліквідності підприємств [69, 51]. За період з 1995 – 2000 рр. спостерігається різке збільшення питомої ваги дебіторської заборгованості у загальній сумі оборотних коштів, а саме в 1995 р. дебіторська заборгованість становила 28,3% до загальної суми оборотних коштів, а в 2000 р. вона становила 65,9%. Внаслідок цього в економіці України різко погіршилася розрахунково-платіжна дисципліна між господарюючими суб'єктами, відбувається відволікання з обігу значної суми коштів, котрі осідають на рахунках.

Таблиця 2.1

Структура та розміщення оборотних коштів в економіці України, %
[90, 67]

Показники	1995 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000р.
Оборотні кошти – всього,	100	100	100	100	100	100
У тому числі в сфері виробництва	44,2	42,0	36,4	28,4	24,8	23,9
З них: товарно-матеріальні цінності	44,2	42,0	36,4	28,4	24,8	23,9
У сфері обігу	55,8	58,0	63,6	75,2	75,2	76,1
З них: товари відвантажені і надані послуги	17,0	22,3	11,6	4,2	2,3	–
Грошові кошти	5,9	2,1	1,8	2,0	2,2	3,5
Дебіторська заборгованість	28,3	29,1	47,5	62,1	67,1	65,9
Інші оборотні кошти	4,6	4,5	2,7	3,3	3,6	6,7

Розгляд складу та структури оборотних коштів дає змогу, на нашу думку, торкнутися такої важливої проблеми організації оборотних коштів, як раціональне розміщення їх між сферами виробництва та обігу (див. табл. 2.1). Насамперед слід відзначити сталу тенденцію зниження питомої ваги оборотних коштів у першій сфері (з 1995 р. по 2000 р. майже вдвічі: з 44,2% –

у 1995 р. до 23,9% – у 2000 р.) і її зростання у другій (з 55,8% – у 1995 р. до 76,1% – у 2000 р.), що призвело до зменшення обсягу виробництва тощо. Це свідчить про зниження ролі стадії виробництва в продуктивності відтворювальних процесів в українській економіці та зростання ролі (в даному разі – це негатив) стадії обігу, котра за своєю природою має бути лише регулюючою системою пропорційності та еквівалентності товарних і грошових потоків. На жаль, у нашій економіці порушені об'єктивні взаємозв'язки і взаємозумовленість у виробництві товарів (послуг) і в їх просуванні до споживача [55, 30]. Зростання обсягу та питомої ваги сфери обігу порівняно зі сферою виробництва констатує той факт, що значні оборотні кошти відволікаються зі сфери виробництва у сферу розрахунків, що є негативною тенденцією і характеризує застій у виробництві. Зростання оборотних коштів у сфері обігу відбулось за рахунок зростання дебіторської заборгованості, котра в більшості випадків відображає перехід оборотних коштів зі сфери виробництва у сферу обігу.

Таким чином, встановлення оптимального співвідношення оборотних коштів у сфері виробництва та обігу має важливе значення для забезпечення грошовими коштами виконання виробничої програми, а також є одним з основних чинників підвищення ефективності їх використання.

Структура активів і раціональне розміщення оборотних коштів (активів) має особливості не лише в різних галузях, а й на підприємствах однієї галузі, що обумовлюється багатьма чинниками, зокрема видом господарської діяльності, особливостями організації виробничого процесу, терміном виробничого циклу, обсягом виробництва, умовами постачання необхідних товарно-матеріальних цінностей і збуту готової продукції, місцезнаходженням постачальників і споживачів, формами розрахунків, організаційно-правовими формами, формами власності, структурою витрат на виробництво.

На окремих підприємствах є свої особливості структури активів, що видно з табл. 2.2, 2.3, 2.4.

Таблиця 2.2

Динаміка структури активів Козлівського спиртозаводу

Статті активу балансу	01.01.2001 р.		01.01.2002 р.		Відхилення	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Всього активів у тому числі:	10492,9	100,0	10617,9	100,0	+125,0	0
1. Основні засоби та інші необоротні активи	6917,2	65,9	7253,9	68,3	+336,7	+2,4
2. Оборотні активи з них:	3575,7	34,1	3364,0	31,7	-211,7	-2,4
2.1. Виробничі запаси	670,0	18,7	693,3	20,6	+23,3	+1,9
2.2. Тварини на вирощуванні та відгодівлі	113,9	3,2	73,6	2,2	-40,3	-1,0
2.3. Незавершене виробництво	96,4	2,7	18,8	0,6	-77,6	-2,1
2.4. Готова продукція	494,0	13,8	172,3	5,1	-321,7	-8,7
2.5. Товари	90,2	2,5	112,7	3,3	+22,5	+0,8
2.6. Дебіторська заборгованість	1958,6	54,8	2025,2	60,2	+66,6	+5,4
2.7. Грошові кошти та їх еквіваленти	31,8	0,9	83,9	2,5	+52,1	+1,6
2.8. Інші оборотні активи	120,8	3,4	184,2	5,5	63,4	+2,1

Загальна вартість активів Козлівського спиртозаводу, що належить до державної форми власності, як видно з табл. 2.2, збільшилась за 2001 р. на 125 тис. грн., або на 1,2%. У складі активів заводу оборотні активи займали всього 31,7%. За звітний рік оборотні активи зменшились на 211,7 тис. грн., а їх питома вага у вартості всіх активів заводу знизилась на 2,4%. Питома вага виробничих запасів у вартості оборотних активів заводу зросла з 18,7% на початок 2001 р. до 20,6% на кінець 2001 р. Помітно зросли як сума, так і питома вага такої мобільної частини оборотних активів, як дебіторська заборгованість (відповідно на 66,6 тис. грн. та 5,4%). Товари становлять незначну питому вагу: на початок 2001 р. – 2,5%; на кінець 2001 р. – 3,3%.

Таблиця 2.3

Динаміка структури активів ПТ компанії “Агрокомпас”

Статті активу балансу	01.01.2001 р.		01.01.2002 р.		Відхилення	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Всього активів у тому числі:	361,2	100,0	314,0	100,0	-47,2	0
1. Основні засоби та інші необоротні активи	278,0	77,0	252,4	80,4	-25,6	+3,4
2. Оборотні активи з них:	83,2	23,0	51,1	16,3	-32,1	-6,7
2.1. Виробничі запаси	0,7	0,9	10,8	21,1	+10,1	+20,2
2.2. Незавершене виробництво	25,3	30,4	24,6	48,1	-0,7	+17,7
2.3. Дебіторська заборгованість	56,9	68,4	3,4	6,7	-53,5	-61,7
2.4. Грошові кошти та їх еквіваленти	0,3	0,4	4,6	9,0	+4,3	+8,6
2.5. Інші оборотні активи	-	-	7,7	15,1	+7,7	+15,1
3. Витрати майбутніх періодів	-	-	10,5	3,3	+10,5	+3,3

З даних табл. 2.3 видно, що на ПТ компанії “Агрокомпас” колективної форми власності загальна вартість активів зменшилась за 2001 р. на 47,2 тис. грн. У складі активів оборотні активи займали всього 16,3% на 01.01.2002 р. За 2001 р. оборотні активи зменшились на 32,1 тис. грн., а їх питома вага у вартості всіх активів товариства знизилась на 6,7%. Питома вага виробничих запасів у загальній сумі оборотних активів зросла з 0,9% на початок 2001 р. до 21,1% на кінець 2001 р. Дебіторська заборгованість, навпаки, знизилася з 68,4% на початок 2001 р. до 6,7% на кінець 2001 р. Найбільшу питому вагу в загальній сумі оборотних активів має незавершене виробництво, а саме: на початок 2001 р. – 30,4%, на кінець 2001 р. – 48,1%.

Загальна вартість активів ПМП “Антеї” приватної форми власності, як видно з табл. 2.4, збільшилась за звітний рік на 46,7 тис. грн., або на 18,9%. У складі активів підприємства оборотні активи займали більш як 80%. За 2001 р.

оборотні активи збільшилися на 48,6 тис. грн., або на 3,4%. Найбільшу питому вагу в загальній сумі оборотних активів мають товари, незавершене виробництво і тварини на вирощуванні та відгодівлі. Так, на початок 2001 р. вони становили відповідно 34,3%, 20,1 та 9,8%, а на кінець 2001 р. – 35,0%, 40,3% та 23,9%. Дебіторська заборгованість у загальній сумі оборотних активів знизилась з 20,2% на початок 2001 р. до 0,5% на кінець 2001 р.

Таблиця 2.4

Динаміка структури активів ПМП “Антей”

Статті активу балансу	01.01.2001 р.		01.01.2002 р.		Відхилення	
	тис. грн.	%	Тис. грн.	%	тис. грн.	%
Всього активів у тому числі:	246,8	100	293,5	100	+46,7	0
1. Основні засоби та інші необоротні активи	42,9	17,4	41,0	14,0	-1,9	-3,4
2. Оборотні активи з них:	203,9	82,6	252,5	86,0	+48,6	+3,4
2.1. Виробничі запаси	0,4	0,2	0,4	0,2	0	0
2.2. Тварини на вирощуванні та відгодівлі	20,0	9,8	60,3	23,9	+40,3	+14,1
2.3. Незавершене виробництво	41,0	20,1	101,7	40,3	+60,7	-0,7
2.4. Товари	69,9	34,3	88,5	35,0	+18,6	+0,7
2.5. Дебіторська заборгованість	41,2	20,2	1,3	0,5	-39,9	-19,7
2.6. Грошові кошти та їх еквіваленти	31,4	15,4	0,3	0,1	-31,1	-15,3

Проведений нами аналіз структури активів на окремих підприємствах показав, що, по-перше, на підприємстві приватної форми власності на відміну від підприємств державної і колективної форм власності збільшується питома вага оборотних активів, по-друге, на підприємстві колективної форми власності на відміну від підприємств державної і приватної форм власності збільшується питома вага виробничих запасів, по-третє, на підприємствах

недержавної форми власності зменшується питома вага дебіторської заборгованості, по-четверте, на підприємствах колективної і приватної форм власності питома вага дебіторської заборгованості значно нижча, ніж у цілому в економіці України. Так, якщо в 2000 р. в економіці України дебіторська заборгованість у загальній сумі оборотних коштів становила 65,9% [90, 67], то на ПТ компанії “Агрокомпас” на 01.01.2002 р. вона становила 6,7%, на ПМП “Антей” – 0,5%, на Козлівському спиртозаводі, що належить до державної форми власності – 60,2%.

У структурі розміщення оборотних активів звертає на себе увагу підвищення частки активів у сфері обігу та відповідне її зменшення у сфері виробництва на державних підприємствах (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Структура і розміщення оборотних активів підприємств різних форм власності в 2001 р., (%)

Показники	01.01.2001 р.		01.01.2002 р.	
	У сфері обігу	У сфері виробництва	У сфері обігу	У сфері виробництва
Козлівський спиртозавод	55,7	40,9	62,7	31,9
ПТ компанія “Агрокомпас”	68,8	31,3	15,7	69,2
ПМП “Антей”	35,6	64,4	0,7	99,3

Наведені в табл. 2.5 дані свідчать про те, що за станом на 01.01.2002 р., на підприємствах колективної і приватної форм власності – ПТ компанія “Агрокомпас” і ПМП “Антей” переважна частина оборотних активів була розміщена у сфері виробництва відповідно 69,2% та 99,3%. Слід зазначити, що на Козлівському спиртозаводі, що належить до державної форми власності, навпаки, збільшилася питома вага оборотних активів у сфері обігу порівняно з 55,7% на початок 2001 р. до 62,7% на кінець 2001 р. Таке зростання оборотних активів у сфері обігу відбулося за рахунок збільшення дебіторської

заборгованості з 54,8% на початок 2001 р. до 60,2% на кінець 2001 р. і грошових коштів та їх еквівалентів відповідно з 0,9% до 2,5%.

Аналіз використання активів підприємств є неповним без розгляду другої їх сторони – складу і структури джерел формування. Рациональне використання активів у значній мірі залежить від правильного економічно обгрунтованого формування активів, у тому числі оборотних активів. Ступінь ефективності впливу джерел формування на кругообіг авансованої вартості залежить від використання на практиці специфічних особливостей кожного з джерел. Аналіз пасивів підприємств України показав зниження частки джерел власного капіталу в пасивах з 56% на початок 1998 р. до 54,8% на кінець 2000р. і збільшення частки кредиторської заборгованості на 19,8% (див. Дод.И.2). Частка довготермінових зобов'язань зросла (на початок 1998 р. вона становила 1,4%, а на кінець 2000 р. – 4,0%). Частка короткотермінових кредитів банків практично не змінилась: на початок 1998 р. вона становила 1%, а на кінець 2000 р. – 1,7% [88, 68; 89, 70; 90, 62].

Розвиток ринкових відносин супроводжується і суттєвими зрушеннями у структурі джерел формування оборотних коштів (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Динаміка структури джерел формування оборотних коштів в економіці України, (%) [88, 68; 89, 70; 90, 62; 40, 202]

ПОКАЗНИКИ	1995 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.
Всього	100	100	100	100	100	100
Власні оборотні кошти	28	17	-86	-59,5	-38,7	3,6
Короткотермінові кредити банків	4	3	4	3,7	3,7	3,9
Кредиторська заборгованість	60	69	76	87,3	90,8	92,0
Інші пасиви	8	11	107	68,5	44,2	0,5

Як свідчать дані, наведені в табл. 2.6, у структурі джерел формування оборотних коштів відбулися певні зміни, котрі негативно вплинули на

фінансовий стан підприємств, а отже, і на розрахунки. У структурі джерел формування оборотних коштів різко скоротилася частка власних джерел. Якщо наприкінці 1995 р. власні джерела становила близько 28%, то на кінець 1997 р. вони скоротилися до -86%, тобто майже на 114%, і тільки в 1998 р. підвищилися до -59,5 %. У 1999 р. становище на краще не змінилося. На 2000р. їх сума становила 11805 млн. грн., а це близько 3,6%. Хоча і намітилася тенденція до зростання кредитів банків (з 3,7% у 1998 р. до 3,9% в 2000 р., тобто на 0,2%), але їх недостатньо для формування оборотних коштів. Також значно скоротилася частка інших пасивів (проти 1997 р. на 106,5%). Незначна частка власних коштів, короткотермінових кредитів банків і втрата інших пасивів була компенсована таким джерелом, як кредиторська заборгованість. Це джерело формування оборотних коштів збільшилося з 60% у 1995 р. до 92,0% у 2000 р., тобто більше, ніж у півтора раза. Процес збільшення кредиторської заборгованості відбувся також у 2001 р., він триває і нині. Значне зростання кредиторської заборгованості є наслідком погіршення ліквідності підприємств [69, 51].

Проведені нами розрахунки джерел формування активів на аналізованих підприємствах зведені в табл. 2.7, 2.8, 2.9.

Таблиця 2.7

Динаміка та структура джерел формування активів на Козлівському спиртозаводі

Статті пасиву балансу	01.01.2001 р.		01.01.2002 р.		Відхилення	
	тис.грн.	%	тис.грн.	%	тис.грн.	%
Всього пасивів у тому числі:	10492,9	100	10617,9	100	+125	-
1. Власний капітал з нього:	7729,8	73,7	7633,3	71,9	-96,5	-1,8
1.1. Наявність власних оборотних коштів	812,6	10,5	379,4	5,0	-433,2	-5,5
2. Залучені кошти з них:	2763,1	26,3	2984,6	28,1	+221,5	+1,8

Продовження табл. 2.7

2.1. Довготермінові кредити банків	–	–	–	–	–	–
2.2. Короткотермінові кредити банків	217,9	7,9	390,3	13,1	+172,4	+5,2
2.3. Кредиторська заборгованість	2545,2	92,1	2594,3	86,9	+491,0	–5,2

За даними табл. 2.7, можна зробити висновок, що 177,2% (або 221,5 тис. грн.) від загального приросту (125 тис. грн.) активів на Козлівському спиртозаводі відбулося за рахунок залучених коштів. Але значно зменшилась наявність власних оборотних коштів (на 433,2 тис. грн.), завдяки чому їх частка в структурі власного капіталу знизилась на 5,5% (5% – 10,5%). На 01.01.2002 р. наявність власних оборотних коштів становила 379,4 тис. грн., що становить 11,3% до загальної суми оборотних активів. Питома вага короткотермінових кредитів серед залучених коштів збільшилася з 7,9% на початок 2001 р. до 13,1% на кінець 2001 р., тобто майже вдвічі.

Таблиця 2.8

**Динаміка та структура джерел формування активів на ПТ компанії
“Агркомпас”**

Статті пасиву балансу	01.01.2001 р.		01.01.2002 р.		Відхилення	
	тис.грн.	%	тис.грн.	%	тис.грн.	%
Всього пасивів у тому числі:	361,2	100,0	314,0	100,0	–47,2	0
1. Власний капітал з нього:	48,6	13,5	37,2	11,9	–11,4	–1,6
1.1. Наявність власних оборотних коштів	–229,4	–472,0	–215,2	–578,4	+14,2	+106,4
2. Залучені кошти з них:	312,6	86,5	276,8	88,1	–35,8	+1,6
2.1. Довготермінові кредити банків	–	–	–	–	–	–
2.2. Короткотермінові кредити банків	90	28,8	66,6	24,1	–23,4	–4,7
2.3. Кредиторська заборгованість	222,6	71,2	210,2	75,9	+12,4	+4,7

Дані табл. 2.8 показують, що на ПТ компанії “Агрокомпас” повністю відсутні власні оборотні кошти (на 01.01.2002 р. їх недостача становила 215,2 тис. грн., або в 4,2 раза більше від загальної суми оборотних активів). Питома вага короткотермінових кредитів у загальній сумі залучених коштів зменшилася з 28,8% на початок 2001 р. до 24,1% на кінець 2001 р.

Таблиця 2.9

Динаміка та структура джерел формування активів на ПМП “Антей”

Статті пасиву балансу	01.01.2001 р.		01.01.2002 р.		Відхилення	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Всього пасивів у тому числі:	246,8	100,0	293,5	100,0	+46,7	0
1. Власний капітал з нього:	87,1	35,3	94,1	32,1	+7	-3,2
1.1. Наявність власних оборотних коштів	44,2	50,8	53,1	56,4	+8,9	+5,6
2. Залучені кошти з них:	159,7	64,7	199,4	67,9	+39,7	+3,2
2.1. Довготермінові кредити банків	-	-	-	-	-	-
2.2. Короткотермінові кредити банків	-	-	-	-	-	-
2.3. Кредиторська заборгованість	159,7	100,0	199,4	100,0	+39,7	0

За даними табл. 2.9 можна зробити висновок, що 85% (або 39,7 тис. грн.) від загального приросту (46,7 тис. грн.) активів на ПМП “Антей” відбулося за рахунок залучених коштів. Проте значно зросла наявність власних оборотних коштів (на 8,9 тис. грн.), завдяки чому їх частка у структурі власного капіталу збільшилась на 5,6% (56,4% – 50,8%). На 01.01.2002 р. власні оборотні кошти становили 53,1 тис. грн., або 21% до загальної суми оборотних активів. Зауважимо, що за звітний період ПМП “Антей” взагалі не користувалося короткотерміновими кредитами.

Слід зазначити, що у 2001 р. зазначені вище підприємства не користувалися довготерміновими кредитами комерційного банку. Питома вага короткотермінових кредитів комерційних банків у загальній сумі джерел формування оборотних активів незначна. Така закономірність пояснюється тим, що за користування кредитами комерційними банками встановлюються процентні ставки, котрі значно перевищують рентабельність господарської діяльності підприємств. У зв'язку з цим підприємства змушені вишукувати інші джерела формування оборотних активів. Таким джерелом є, зокрема, кредиторська заборгованість, за користування котрою підприємства взагалі не сплачують проценти. Так, з даних табл. 2.7–2.9 видно, що на досліджуваних підприємствах нестача власних оборотних коштів і незначна частка банківського кредиту покрились за рахунок збільшення кредиторської заборгованості. Зокрема за звітний період на Козлівському спиртозаводі приріст кредиторської заборгованості становив 491,0 тис. грн., на ПТ компанії “Агрокомпас” – 12,4 тис. грн., на ПМП “Антей” – 39,7 тис. грн. Тому, на нашу думку, у випадку використання кредиторської заборгованості підприємства повинні сплачувати пеню з врахуванням облікової ставки НБУ та рівня інфляції або оформляти векселі.

Розглядаючи кредиторську заборгованість досліджуваних підприємств в динаміці (див. табл. 2.10), бачимо, що на Козлівському спиртозаводі та ПМП “Антей” збільшується заборгованість за товари, роботи, послуги. Зокрема на Козлівському спиртозаводі ця заборгованість збільшилася з 30,9% на початок 2001 р. до 52,7% на кінець 2001 р., на ПМП “Антей” відповідно з 65,7% до 84,4%. На ПТ компанії “Агрокомпас” заборгованість за товари, роботи, послуги зменшилася з 83,7% на початок 2001 р. до 40,4% на кінець 2001 р.

Таким чином, підсумовуючи аналітичну оцінку джерел формування активів, необхідно зазначити, що загальну потребу в оборотних активах для виробничих потреб заповнила кредиторська заборгованість, звичайно, протермінована. Звідси й зростання неплатежів, а внаслідок цього –

некерованість економічними процесами. У цьому зв'язку можна констатувати, що в економіці України актуальною є проблема нарощування власних джерел формування активів. Єдиним виходом з даної ситуації може стати банківський кредит.

Таблиця 2.10

Динаміка структури кредиторської заборгованості досліджуваних підприємств, %

Статті кредиторської заборгованості	Козловський спиртозавод		ПТ компанія “Агрокомпас”		ПМП “Антей”	
	01.01. 2001 р.	01.01. 2002 р.	01.01. 2001 р.	01.01. 2002 р.	01.01. 2001 р.	01.01. 2002 р.
Векселі видані	–	–	–	–	–	–
Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	30,9	52,7	83,7	40,4	65,7	84,4
Поточні зобов'язання за розрахунками:						
• з одержаних авансів	6,6	2,7	–	16,7	–	6,8
• з бюджетом	17,9	7,7	1,2	3,6	24,2	0,3
• з позабюджетних платежів	2,1	1,4	0,1	0,3	3,1	–
• зі страхування	1,6	1,9	3,4	8,7	–	2,4
• з оплати праці	3,0	4,1	8,8	21,6	7,0	5,8
• з учасниками	–	–	–	–	–	–
• з внутрішніх розрахунків	15,3	11,3	–	–	–	–
Інші поточні зобов'язання	22,6	18,	2,8	8,7	–	0,3
Всього	100	100	100	100	100	100

Доцільність використання банківських кредитів визначається оптимізацією структури капіталу, що вирішується у процесі формування фінансового капіталу підприємства. Тут критерієм може бути рівень

рентабельності власного капіталу, що є важливим показником і характеризує ефективність діяльності позичальника:

$$Р_{вк} = Пб : Вк,$$

де $Р_{вк}$ – рентабельність власного капіталу підприємства;

$Пб$ – балансовий прибуток;

$Вк$ – власні кошти.

Перетворимо дану формулу, помноживши чисельник і знаменник, на валюту балансу ($Вб$).

$$Р_{вк} = (Пб : Вб) \times (Вб : Вк)$$

Перша частина цієї формули є рентабельністю активів, а друга частина – “фінансовим важелем” [83, 30] (“фінансовий леверидж”). Якщо рентабельність активів розкласти на елементи, котрі її становлять, – рентабельність продажів та оборотність активів, то одержимо трьохчинникову модель формування рентабельності власних коштів підприємства:

$$Р_{вк} = (Пб : Ор) \times (Ор : Вб) \times (Вб : Вк),$$

де $Ор$ – обсяг реалізації продукції (без ПДВ).

З даної формули випливає, що рентабельність власних коштів підприємства залежить від рентабельності продажів, оборотності активів і “фінансового важеля”. Тобто “фінансовий важіль” – це механізм, що допомагає підприємству отримати додатковий прибуток на власний капітал за рахунок використання залученого капіталу. Рівень додатково створюваного прибутку на власний капітал при різній частці використання залученого капіталу відображається показником “ефект фінансового важеля (левериджу)”. Він розраховується так [124, 175]:

$$ЕФВ = (1 - СПП : 100) \times (РА - СК) \times (ЗК : Вк),$$

де $ЕФВ$ – ефект фінансового важеля;

$СПП$ – ставка податку на прибуток;

РА – рентабельність активів;

СК – середня ставка процента за кредит;

ЗК – залучені кошти.

Згідно з цією формулою ефект фінансового важеля можна розділити на три складові. Перша складова – податковий коректор $(1 - 1 : СПП)$ пов’язує ефект фінансового важеля з існуючим рівнем оподаткування. Податковий коректор фінансового важеля практично не залежить від підприємства, оскільки ставка оподаткування визначається чинним законодавством. Проте він може бути використаний комерційними банками у випадках, коли за різними видами діяльності встановлені диференційовані ставки. Таким чином, впливаючи на структуру видів діяльності підприємства, а відповідно на прибуток від них, можна понизити середню ставку оподаткування прибутку і підсилити дію податкового коректора на ефект фінансового важеля.

Ефект фінансового важеля виникає з розбіжності між економічною рентабельністю і середньою ставкою процента за кредит $(РА - СК)$. Звідси впливає друга складова ефекту фінансового важеля. Це так званий диференціал. Позитивний ефект диференціала фінансового важеля проявляється тільки у випадку, якщо рівень валового прибутку, що створюється активами підприємства, перевищує середній розмір процента за використаний кредит. Тобто, чим вищим буде позитивне значення диференціала фінансового важеля, тим вищим буде і його ефект. У випадку негативного значення диференціала (коли середній розмір процента за використання залученого капіталу перевищує рентабельність активів) використання залученого капіталу дасть зворотний ефект.

Третя складова – плече фінансового важеля $(ЗК : Вк)$ характеризує суму залученого капіталу, що використовується підприємством, у розрахунку на одиницю власного капіталу. Плече фінансового важеля (коефіцієнт) є мультиплікатором, котрий пропорційно підсилює позитивний чи негативний ефект, одержаний від диференціала. При позитивному значенні диференціала

будь-який позитивний приріст коефіцієнта фінансового важеля викличе ще більший приріст ефекту фінансового важеля і коефіцієнта рентабельності власного капіталу, а при негативному значенні диференціала будь-який позитивний приріст коефіцієнта фінансового важеля призведе до ще більшого зниження коефіцієнта рентабельності власного капіталу. Тобто приріст коефіцієнта фінансового важеля підсилює приріст ефекту фінансового важеля (позитивного чи негативного, залежно від позитивного чи негативного ефекту фінансового важеля). І навпаки, зниження коефіцієнта фінансового важеля призведе до ще більшого зниження позитивного чи негативного ефекту фінансового важеля.

Використаємо вищенаведену формулу при розрахунку рівня рентабельності власного капіталу та ефекту фінансового важеля досліджуваних підприємств (див. табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Розрахунок коефіцієнта рентабельності власного капіталу та ефекту фінансового важеля досліджуваних підприємств за 2001 р.

№ з/п	Показники	Підприємство		
		Козлівський спиртозавод	ПТ компанія “Агрокомпас”	ПМП “Антей”
1.	Ставка податку на прибуток, %	30	30	30
2.	Податковий коректор фінансового важеля (1 – р.1 : 100)	0,7	0,7	0,7
3.	Валовий прибуток, тис. грн..	984,6	11,2	143,4
4.	Середня вартість активів, тис. грн.	10555,4	337,6	270,2
5.	Коефіцієнт валової рентабельності активів (р.3 : р.4 x 100%)	9,3	3,3	53,1
6.	Ставка процента за кредит, %	25	25	–
7.	Диференціал фінансового важеля, % (р.5 – р.6)	–15,7	–21,7	+53,1
8.	Сума власного капіталу	7652,95	42,9	90,6

Продовження табл. 2.11

9.	Сума залученого капіталу	2902,5	294,7	179,6
10.	Плече фінансового важеля (коефіцієнт, р.9 : р.8)	0,4	6,9	2,0
11.	Ефект фінансового важеля (р.2 x р.7 x р.10)	-4,4	-104,8	+39,2
12.	Балансовий прибуток	732,45	34	73,5
13.	Рентабельність власного капіталу (р.12 : р.8 x 100%)	9,6	79,5	81,1

Як бачимо з табл. 2.11, на ПМП “Антей”, котре у звітному періоді не користувалося кредитами комерційного банку, найбільший коефіцієнт рентабельності власного капіталу досягається при коефіцієнті фінансового важеля 2, тобто співвідношення власного та залученого капіталу 33,3% : 66,7%. Щодо кредитів комерційних банків, то ні Козлівський спиртозавод, ні ПТ компанія “Агрокомпас” не мають ефекту від використання кредиту, оскільки на цих підприємствах середні процентні ставки за користування кредитом перевищують рентабельність активів. На цих підприємствах ефект фінансового важеля набирає негативного значення через від’ємне значення диференціала фінансового важеля, відповідно -15,7% та -21,7%, тобто рентабельність власного капіталу нижча від вартості залученого капіталу. Таким чином, на Козлівському спиртозаводі та ПТ компанії “Агрокомпас” користування кредитом комерційного банку призвело до зменшення рентабельності власного капіталу. Тому для даних підприємств використання кредиту під зазначені проценти недоцільне.

2.2. Сутність, принципи та послідовність розробки кредитної політики комерційних банків

Висхідним моментом організації кредитних відносин між комерційними банками та їхніми клієнтами є розробка банківськими установами відповідної

кредитної політики. Вона дає змогу забезпечувати найефективніше використання кредитних ресурсів банку, формування оптимального для нього складу кредитного портфеля, чітку організацію всього кредитного процесу. Під організацією кредитного процесу розуміють техніку і технологію кредитування [132, 221]. Правильна кредитна політика може підвищити якість кредитів і, звичайно, фінансовий стан банку [41, 119]. Так, оптимальна кредитна політика сприяє розвитку банку, підвищенню ефективності його роботи, і навпаки – неадекватна кредитна політика веде до затримки розвитку банку, погіршення показників його фінансового стану, а то й до банкрутства банківської установи [161, 33].

Кредитна політика комерційного банку базується на дослідженні досягнутого рівня розвитку кредитних відносин банку з клієнтами та спрямована на їх удосконалення і розвиток. Банки розробляють кредитну політику перш за все тому, що вона дає можливість регулювати, керувати, раціонально організувати взаємовідносини між банком і його клієнтами з приводу поверненого руху грошових коштів. У процесі розробки кредитної політики комерційного банку необхідно враховувати рівень розвитку суспільства, банківської системи країни і конкретного банку [161, 36]. Розробка кредитної політики особливо важлива в умовах адаптування банків до складних і постійно змінних умов ринкового реформування економіки. “На практиці ж, однак, – з точки зору О. В. Дзюблюка, – не лише у діяльності банківських установ нашої країни часто-густо відсутнє розуміння необхідності формування кредитної політики на концептуальному рівні, а й в економічній літературі, присвяченій відповідним проблемам (що так чи інакше позначається на системі підготовки банківських кадрів), немає достатнього теоретичного обґрунтування положень, котрі б визначали напрямки діяльності комерційних банків з розробки кредитної політики” [46, 34].

Таким чином, важлива роль кредитної політики у забезпеченні ефективної діяльності й високих темпів розвитку комерційних банків визначає актуальність теоретичних і практичних питань, пов'язаних з її формуванням.

Вивченню питань формування кредитної політики комерційних банків присвячено чимало праць багатьох вітчизняних і зарубіжних економістів, до яких належать І. С. Гуцал [40; 41], О. В. Дзюблюк [45; 46], В.Н.Єдрінова, С.Ю.Хасянова [144; 145], А. І. Ольшаний [158], Г. С. Панова [161], Е. Рід, Е.Гілл, Р. Сміт [166], П. Роуз [167], М. І. Савлук, А. М. Мороз [31], В.Т.Сусіденко [100] та ін. Але в економічній літературі практично відсутній комплексний підхід до вирішення проблеми діяльності комерційних банків з розробки кредитної політики. Тому деякі теоретичні положення щодо сутності, принципів та основних елементів кредитної політики комерційних банків, на нашу думку, вимагають певного уточнення, а етапи її формування повинні бути розкриті детальніше з метою удосконалення їх практичної реалізації у конкретних умовах кредитної діяльності окремих комерційних банків.

У сучасній економічній літературі паралельно функціонують дві позиції щодо змісту кредитної політики комерційного банку [161, 117]. По-перше, кредитна політика на макроекономічному рівні переважно розуміється як банківська політика. По-друге, кредитна політика на мікроекономічному рівні розглядається, як правило, як політика комерційного банку у сфері управління кредитним процесом (у вузькому змісті). Так, на думку І. С. Гуцала, “кредитна політика – стратегія і тактика організації управління кредитним механізмом як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях” [41, 120]. У Законі “Про Національний банк України” поняття грошової і кредитної політики поєднуються: “Грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції і забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу” [4, 3]. А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна під грошово-кредитною політикою розуміють “комплекс взаємопов'язаних,

скоординованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, котрі проводить держава через свій центральний банк” [71,24]. У “Банківській енциклопедії” кредитна політика характеризується як “система заходів центрального банку та держави в кредитній сфері з метою регулювання грошового обігу й досягнення інших економічних та соціальних цілей” [14, 150]. На нашу думку, у даних визначеннях, по-перше, розглядається кредитна політика тільки на макроекономічному рівні як державна політика, по-друге, розкривається здебільшого сутність грошово-кредитної, ніж кредитної політики. У “Фінансово-кредитному словнику” кредитна політика трактується як складова частина економічної політики, що є системою заходів щодо кредитування народного господарства і населення [177, 113]. На макрорівні банківську кредитну політику розробляє і проводить Національний банк України, встановлюючи відповідні нормативи щодо проведення кредитних операцій комерційними банками, регулюючи рівень облікової ставки, що становить основу формування цін на кредитні вкладення, встановлюючи нормативи обов’язкового резервування залучених коштів, здійснюючи операції купівлі та продажів державних цінних паперів тощо.

На мікроекономічному рівні кредитну політику визначають конкретні комерційні банки щодо проведення кредитних операцій зі своїми клієнтами. Однак у сучасній банківській теорії відсутнє однозначне тлумачення терміна “кредитна політика комерційного банку”, в зв’язку з чим виникає необхідність розгляду основних принципів підходу до цього питання з боку окремих економістів. Слід зазначити, що в Положенні НБУ “Про кредитування” немає визначення даного поняття. В. В. Кисельов вважає, що “кредитна політика повинна охоплювати склад кредитного портфеля і контроль над ним як єдиним цілим, а також встановлювати стандарти для прийняття конкретних рішень” [151, 52]. В. Т. Сусіденко пропонує викласти це поняття у такій редакції: “Під кредитною політикою комерційного банку слід розуміти розроблену ним систему стратегічних цілей його діяльності в галузі надання кредитів і

відповідних механізмів ефективної реалізації цих цілей” [100, 218]. Ми підтримуємо значну кількість економістів, які визначають поняття “кредитна політика комерційного банку” як стратегію і тактику дій банку у відповідній сфері його діяльності [126; 41; 62; 158; 161]. Так, у книзі “Банковская система России (Настольная книга банкира)” наводиться визначення: “Кредитна політика – це стратегія і тактика банку у сфері кредитних операцій” [126, 60]. Кредитна політика комерційного банку в частині стратегії вбирає в себе пріоритети, принципи та цілі конкретного банку на кредитному ринку. Вона визначається, по-перше, вибором клієнтів і кредитних інструментів (сегментування кредитного ринку), по-друге, нормами і правилами, що регламентують практичну діяльність персоналу банку, і, по-третє, компетенцією банківського керівництва й рівня кваліфікації персоналу, який займається питаннями кредитування. Тактика кредитної політики охоплює конкретні інструменти, котрі використовуються комерційним банком для реалізації його стратегічних цілей при здійсненні кредитних операцій, напрямки їх удосконалення, порядок організації процесу кредитування. Отже, кредитна політика створює необхідні загальні передумови ефективної роботи персоналу кредитного підрозділу банку, зменшує ймовірність помилок і прийняття нераціональних рішень [41, 121].

Характеризуючи сутність кредитної політики комерційних банків, окремі автори значно розширюють її предмет, відносячи до нього питання не тільки надання, а й отримання кредитів. Зокрема Г. С. Панова сутність кредитної політики визначає як “стратегію й тактику банку щодо залучення ресурсів на зворотній основі та їх інвестування у частині кредитування клієнтів банку” [161, 21]. Аналогічно підходить й А. І. Ольшаний: “Стратегія й тактика банку у сфері отримання і надання кредитів є сутністю його кредитної політики” [158,40].

Аналізуючи такий підхід, слід визначити, що дії комерційного банку у сфері залучення банківських ресурсів, становлять предмет його депозитної

діяльності, котра значною мірою через обсяг кредитного потенціалу, рівень ставки процента за депозит тощо пов'язана з кредитною діяльністю. Але депозитні операції здійснюються комерційним банком на інших принципах, іншими методами й потребують формування відповідної депозитної його політики. Як і кредитна політика, спеціально розроблена депозитна політика має становити окремий напрямок загальної стратегії розвитку банку. Предметом кредитної політики комерційного банку мусить бути встановлення вимог до формування обсягу та рівня використання кредитних ресурсів, а не комплекс дій і механізмів, спрямованих на залучення депозитів.

Таким чином, під кредитною політикою комерційного банку ми розуміємо стратегію і тактику дій банку стосовно управління кредитним процесом, що формується і проводиться на загальних принципах наукової обґрунтованості, оптимальності, ефективності, а також єдності всіх елементів і системи специфічних принципів з метою підвищення якості та дохідності кредитного портфеля на основі мінімізації й диверсифікації кредитних ризиків, забезпечення балансу між обережністю і максимальним використанням усіх потенційних можливостей дохідного розміщення кредитних ресурсів.

У зарубіжній практиці розповсюджено складання “Кредитного меморандуму”, де представлено основні напрямки кредитної політики [161, 98]. У вітчизняній банківській практиці, зокрема в АКБ “Укрсоцбанк”, АКБ “Промінвестбанк”, АППБ “Аваль” у визначенні стратегії і тактики конкретного комерційного банку у сфері кредитування провідне місце належить таким внутрішньо-методичним документам:

- Положенню комерційного банку “Про кредитну політику” (див. Дод.К) [74];
- Положенню комерційного банку “Про кредитування” (див. рис. 2.1) [75; 76; 77].

Положення комерційного банку “Про кредитну політику” – “змішаний” тактико-стратегічний документ, оскільки містить, по-перше, основи стратегії

кредитного процесу, котра реалізується конкретним банком, тобто включає систему цілей і принципи кредитної політики, по-друге, порядок досягнення стратегічних цілей і застосування тактичних інструментів у впровадженні кредитної політики.

Рис. 2.1. Структурна схема Положення комерційного банку “Про кредитування”.

Положення комерційного банку “Про кредитування” – суто тактичний програмний документ, котрий визначає тактичні методи надання, супроводження і повернення кредитів та принципи взаємовідносин між банком, його дирекціями (філіями) й суб’єктами господарювання України, що виникають у процесі кредитування.

В Україні більшість кредитів комерційні банки надають суб’єктам господарювання (див. рис. 2.2, Дод. Л) [28, 103–104]. Диспропорцію між кредитами юридичним і фізичним особам обумовлюють несприятливі умови для приватного підприємництва, недосконалість законодавчого забезпечення

споживчого кредитування, нестабільність ринку праці, низький рівень доходів фізичних осіб [34, 52–53]. Структура кредитного портфеля комерційних банків, за станом на 01.04.2002 р., засвідчує дисбаланс між різними видами економічної діяльності позичальників. Найнегативнішим для сучасного стану економіки є співвідношення між часткою кредитів, спрямованих позичальниками у торговельні операції (35,9%) і будівництво (2,2%) [28, 104]. Однією з хрестоматійних ознак економічного поживлення у будь-якій країні – збільшення грошових (у тому числі кредитних) надходжень у будівництво, транспорт і зв'язок. Розподіл кредитів комерційних банків України за галузями економіки свідчить про протилежну ситуацію – нині кредитуються в основному промисловість і торгівля. Але зростання кредитів сільському господарству, мисливству та лісовому господарству до рівня 8,7% є позитивним зрушенням і може стати важливим чинником розвитку агропромислового комплексу.

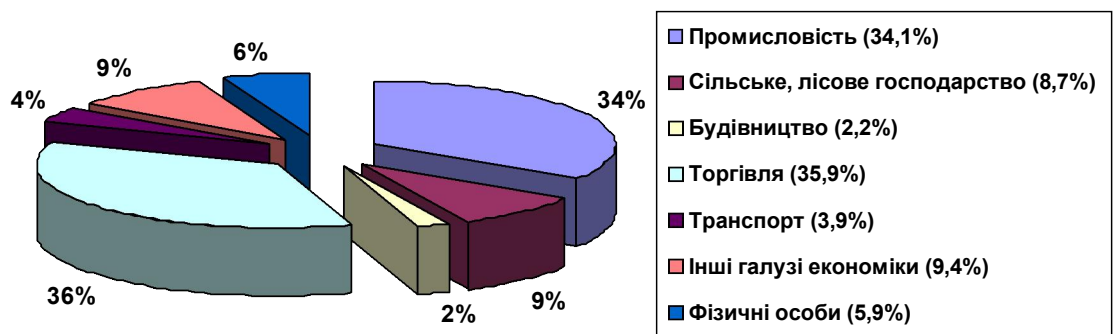

Рис. 2.2. Структура кредитів, наданих банками в економіку України, за станом на 01.04.2002 р. (за видами економічної діяльності) [28, 104].

За міжнародними рейтингами АКБ “Промінвестбанк” – єдиний український банк, котрий займає високе місце серед провідних банків світу та входить до числа 500 найбільших банків Європи і 2000 банків світу [84, 9]. У структурі його доходів (за даними на 01.01.2001р.) найбільшу частку становили процентні доходи – 56,7%. Чистий процентний дохід банку становив 261,8млн.грн. Вагому частку процентних доходів – 89,4% – банк отримав за кредитами банків (див. рис. 2.3, 2.4, дод. М.1) [84, 14]. За станом на 01.01.2001р., загальна заборгованість за кредитами досягла 2207,1 млн. грн.,

або 65,3% від суми активів банку [84, 16, 24]. Галузева структура кредитного портфеля АКБ “Промінвестбанк” України за 2000 р. показана на рис. 2.5 і в дод. М.2.

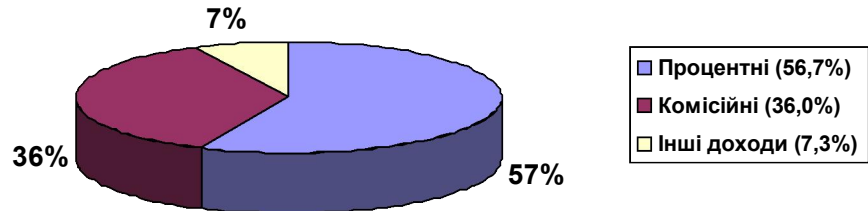

Рис. 2.3. Структура доходів АКБ "Промінвестбанк", за станом на 01.01.2001р. [84, 20].

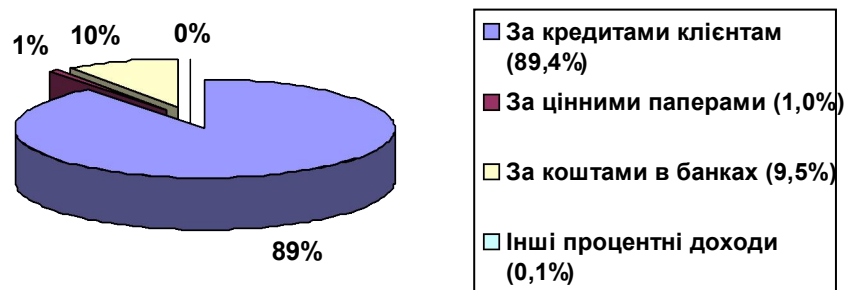

Рис.2.4. Структура процентних доходів АКБ "Промінвестбанк", за станом на 01.01.2001 р. [84, 21].

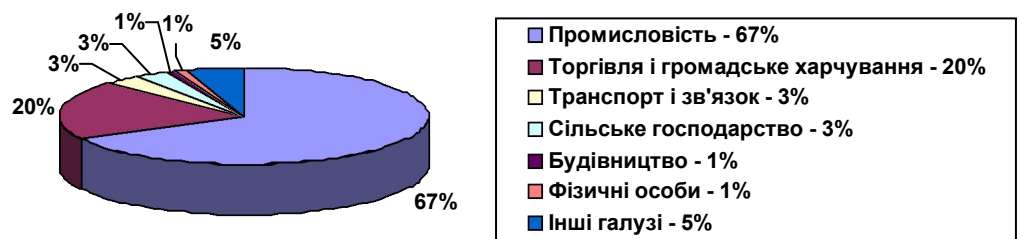

Рис. 2.5. Структура кредитного портфеля АКБ "Промінвестбанк" України, за станом на 01.01.2001 р., за галузями економіки [84, 29].

Галузева структура АТ “Кредит Банк (Україна)” (на 01.01.2001 р. статутний фонд збільшився до 75,087 млн. грн., що дало змогу йому увійти у 15 найбільших банків України) [83, 24], показана на рис. 2.6 та в дод. М.2.

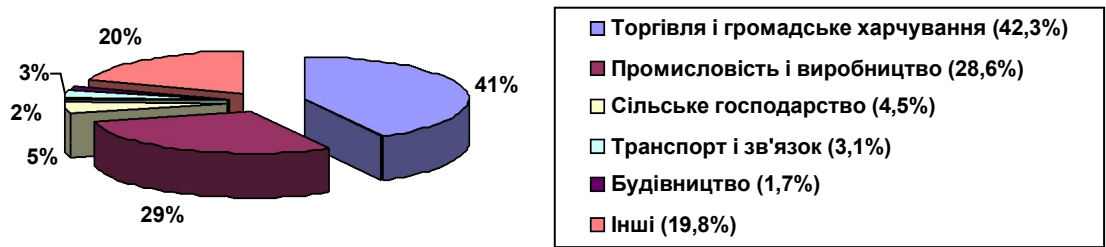

Рис.2.6. Галузева структура кредитного портфеля АТ "Кредит Банк (Україна)", за станом на 01.01.2001 р. [83, 24].

Для порівняння у країнах з розвинутою ринковою економікою, зокрема в США, значну частку становлять кредити індивідуальним позичальникам (19,5%) (див. рис. 2.7). Кредити торговельним і промисловим компаніям становлять 30,3%, кредити під нерухомість – 37% від загального кредитного портфеля національної економіки [167, 172–173].

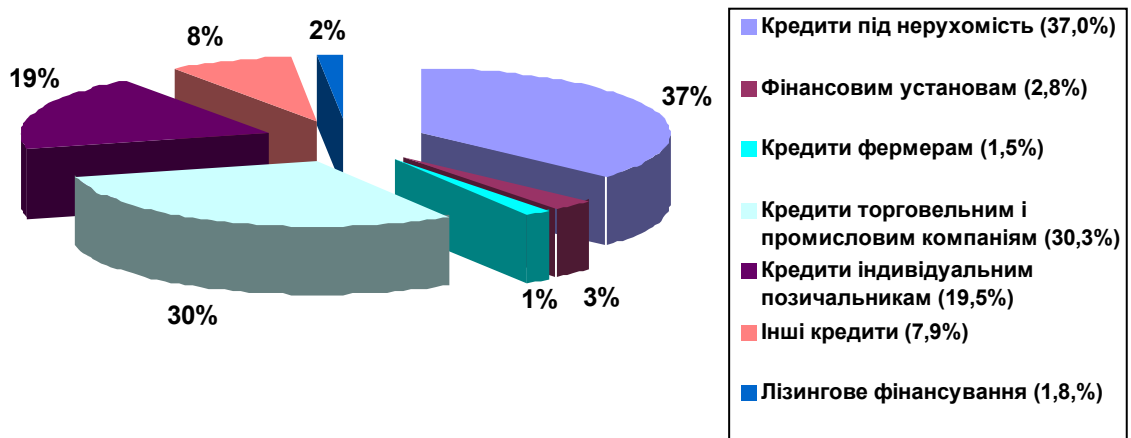

Рис. 2.7. Структура кредитів комерційних банків США, за станом на 31.12.1998 р., % [167, 172-173].

Розробка кредитної політики комерційних банків повинна базуватись на відповідних принципах. У сучасній економічній літературі з проблем формування кредитної політики комерційних банків ці принципи або зовсім не розглядаються, або ототожнюються з принципами кредитування, або ж розглядаються частково, не даючи змоги визначити всю їх систему [41, 139–140; 161, 57–63; 100, 218–223].

Важливі загальні принципи кредитної політики банку: наукова обґрунтованість, оптимальність, ефективність, а також єдність усіх елементів кредитної політики, оскільки тільки науково обґрунтована кредитна політика,

сформована з врахуванням об'єктивних реалій життя, дає змогу найповніше виразити інтереси держави, банку та клієнтів. На наш погляд, основним специфічним принципом формування і проведення кредитної політики комерційних банків є принцип пріоритетності мінімізації рівня ризику над дохідністю, відповідно до котрого, незалежно від суми потенційного доходу, проведення кредитної операції не здійснюється, якщо вона супроводжується неприпустимим рівнем ризику. Ризик, котрий є органічною складовою будь-якого кредиту, що надається банком, повинен бути мінімальним. Головними специфічними принципами кредитної політики банку є наступні.

1. Вкладення коштів у високоліквідні активи з метою захисту інтересів вкладників та акціонерів банку.

2. Надання кредитів на умовах, передбачених кредитними договорами, при обов'язковому виконанні принципів кредитування.

3. При здійсненні кредитування комерційні банки виходять з необхідності забезпечення поєднання інтересів банку, його акціонерів, вкладників і позичальників. У банку завжди повинні бути кошти для задоволення потреб позичальників. Вкладники виходять з того, що вкладені в банк кошти зберігаються і є у наявності завдяки необхідному рівню ліквідності. Акціонери, в свою чергу, вважають, що банк повинен забезпечити одержання прибутку, котрий з точки зору банку мусить бути достатнім для стимулювання припливу капіталу й одержання дивідендів.

4. З метою захисту інтересів кредиторів і вкладників банку кредитування позичальників здійснюється згідно з чинним законодавством України (Закони України “Про Національний банк України”, “Про банки і банківську діяльність”, “Про заставу” та інші), нормативних актів Національного банку України (встановлені ним економічні нормативи щодо регулювання кредитних ризиків комерційних банків, обов'язкові вимоги з формування страхових і резервних фондів тощо) та внутрішніх положень комерційного банку.

5. Кредитна політика має розглядатись як один з невід'ємних елементів загальної стратегії економічного розвитку комерційного банку і потребує узгодження з його депозитною політикою, політикою у сфері організації розрахунково-касового обслуговування клієнтів, процентною, валютною політикою, політикою з проведення окремих банківських операцій, політикою у сфері управління ризиками банку, його рентабельністю, персоналом, інвестиційною політикою, маркетинговою політикою і т. д.

6. Підвищення конкурентоспроможності кредитних продуктів (послуг) за рахунок застосування гнучкіших умов кредитування, з урахуванням індивідуальних потреб клієнтів.

7. Комплексне (належне) надання клієнту-позичальнику та розширення усіх можливих кредитних продуктів (послуг).

8. Виділення пріоритетів у кредитній політиці банку. Інвестування у підприємства ключового значення, що займають лідируючі позиції у галузевій і регіональній економіці та є корпоративними клієнтами банку.

9. Оптимальне співвідношення рівня ризику та дохідності для кожного відношення клієнт-банк.

Будь-які відхилення від кредитної політики повинні мотивуватися і мати винятковий характер.

Розглянута система специфічних принципів формування і проведення кредитної політики визначає висхідні положення процесу її розробки та ефективності практичної реалізації у кожному комерційному банку.

Основне призначення політики в банку – це забезпечення послідовності дій і дотримання надійності й чіткості позитивної практики в роботі. Принципів обраної політики повинні дотримуватися усі – від голови правління банку до окремо взятого співробітника. Отже, політика в контексті банківської справи – це спосіб виконання послідовних дій, де принципи є основою визначення і способом її здійснення [157, 119].

Визначені сутність і принципи проведення кредитної політики комерційного банку дають змогу перейти до питань безпосереднього її впровадження, що включає виділення її елементів (див. Дод. К).

Основним елементом кредитної політики є правильна постановка стратегічних цілей. Так, Г. С. Панова зазначає: “Проведення кредитної і депозитної політики має одну мету – максимізацію доходів банку при підтриманні його надійності та стабільності. Точкою рівноваги при цьому є ліквідність банку” [161, 14]. З точки зору О. В. Дзюблюка, “основними, фундаментальними цілями кредитної політики комерційного банку є забезпечення, з одного боку, умов для задоволення потреб клієнтів в отриманні коштів у тимчасове користування відповідно до різних видів кредитних послуг, котрі пропонуються на ринку, а з другого – отримання прибутку, що є метою функціонування банку як комерційного підприємства в умовах ринкової економіки, однак при забезпеченні належного рівня ліквідності та мінімізації ризиків за здійснюваними операціями” [46, 338]. В. Т. Сусіденко виокремлює систему стратегічних цілей кредитної політики комерційного банку [100, 228]. Таким чином, розглядаючи сучасні підходи до формування основних цілей кредитної політики комерційних банків, слід зазначити, що головною з них значна кількість авторів вважає максимізацію доходів від кредитної діяльності. На наш погляд, система основних цілей кредитної політики комерційного банку повинна включати:

- забезпечення максимального рівня дохідності “кредитного портфеля” та акціонерного капіталу комерційного банку при мінімальному рівні ризику;
- підтримання оптимального співвідношення між кредитами, депозитами та іншими зобов’язаннями і власним капіталом банку;
- забезпечення фінансової стійкості комерційного банку у процесі здійснення кредитної діяльності;
- забезпечення зваженого та оптимального використання кредитних ресурсів;

- досягнення оптимального балансу між зростанням обсягу “кредитного портфеля” і темпами поліпшення його якості;
- розширення клієнтської бази шляхом надання кредитних послуг високої якості;
- збереження високого рівня довіри юридичних і фізичних осіб до комерційного банку шляхом своєчасного та повного виконання своїх зобов’язань перед вкладниками та акціонерами.

У процесі практичної реалізації кредитної політики банківські працівники використовують сукупність прийомів для затвердження видачі кредиту та організації кредитного процесу в майбутньому. Тому найважливішим елементом реалізації кредитної політики є вирішення проблеми авторизації, тобто того, яким чином у банку приймається рішення про безпосереднє надання кредиту. Шляхи вирішення проблеми авторизації базуються на трьох класичних варіантах [72, 25]:

- 1) індивідуальна авторизація – рішення про надання кредиту приймається одним працівником банку у межах його власних повноважень;
- 2) колективна авторизація – два чи більше працівників банку об’єднують свої індивідуальні повноваження для надання кредиту;
- 3) колегіальна авторизація – питання про надання кредиту розглядається спеціально утвореною з цією метою постійно діючою групою – кредитним комітетом.

Метод індивідуальної авторизації має незаперечні переваги, найголовнішою з яких є продуктивність, можливість швидко реагувати та оперативно приймати рішення. Але помилки однієї особи при проведенні аналізу клопотань позичальників дуже часто призводять до надання “проблемних” кредитів, тому цей метод здебільшого застосовується банками при розгляді невеликих кредитних проектів [72, 25].

Коллективна авторизація переважно необхідна, якщо розмір або термін погашення позики перевищує кредитний ліміт службовця, який видає кредит і відповідає за нього.

Сьогодні згідно з Положенням НБУ “Про кредитування” вирішення проблеми авторизації здійснюється методом кредитної ради [10]. За такого методу банки встановлюють ліміт, за межею котрого рішення про надання кредиту приймається лише колегіальним органом. Банк може створювати декілька кредитних комітетів з розподіленням сфери їхньої діяльності за географічним принципом, за сумами кредитів та ін. Подібний метод допомагає обмежити появу помилок у рішеннях з видачі кредиту. На жаль, кредитний комітет може бути повільним у дії та неефективним, нездатним до обговорення великої кількості кредитних заявок. Тому, на наш погляд, у Положенні НБУ “Про кредитування” і в Законі “Про банківське кредитування” необхідно передбачити можливість банків самостійно визначати порядок і процедуру прийняття рішення щодо здійснення кредитної операції.

З метою зниження ризику проведення кредитних операцій кожному колегіальному органу встановлюються окремі ліміти на самостійне прийняття рішення щодо проведення кредитних операцій, зокрема:

- загальний (регіональний) ліміт. Встановлюється у цілому по конкретній філії і є основним лімітом для більшості позичальників (окремо для юридичних і фізичних осіб), видів кредитних операцій з метою недопущення надмірного концентрування кредитних вкладень в одному регіоні. Виходячи з цього, загальна сума кредитів, що спрямовуються одній регіональній філії, не повинна перевищувати певний відсоток від загального “кредитного портфеля” банку;
- індивідуальний ліміт на конкретного позичальника. Встановлюється на чітко визначений термін. Сума ліміту розраховується, виходячи з комплексної оцінки фінансово-господарської діяльності, обсягу грошових потоків за його рахунками, стану забезпеченості його

кредитних операцій, галузі, де він працює, та інших чинників, що формують ризик проведення кредитних операцій по ньому;

- ліміт на проведення кредитних операцій за окремим порядком кредитування. Надається, як правило, на здійснення окремих видів кредитування.

При вирішенні питання про надання кредиту комерційні банки визнають два різних джерела погашення:

- основне джерело – грошові надходження позичальника;
- вторинне джерело – застава, гарантія (поручительство), надані юридичною або фізичною особою, договір страхування ризику неповернення кредиту.

Операції із заставою здійснюються з дотриманням того, що її оцінна (заставна) вартість повинна забезпечувати можливість швидкої реалізації заставленого майна, враховувати можливі зміни в кон'юнктурі ринку, ціноутворенні, особливості попиту в регіоні тощо. Однак даний елемент впровадження кредитної політики, на нашу думку, свідчить про один з важливих недоліків кредитної політики українських комерційних банків: при надійному забезпеченні кредиту неплатоспроможне підприємство може бути визнане кредитоспроможним.

З метою оптимального ціноутворення за кредитними операціями доцільно створити в банку Комітет з управління активами та пасивами, котрий відповідатиме за визначення цінової політики, що має сприяти отриманню необхідного рівня прибутку.

При визначенні відсоткових ставок і комісійних за кредитами Комітет з управління активами та пасивами повинен керуватися наступним:

- собівартістю ресурсів банку;
- рівнем відсоткових ставок і комісій за кредитами на грошовому ринку України;

- рівнем ризику кредитної операції;
- операційними витратами, пов'язаними з процесом кредитування;
- перевагами, котрі надаються окремим секторам, послугам чи клієнтам тощо.

Комітет встановлює базову гранично мінімальну процентну ставку за кредитними операціями, нижче за котру проведення кредитної операції є неможливим. Мінімальна ставка мусить включати вартість ресурсів, управлінські витрати, витрати на формування резервів, мінімальну маржу прибутку банку та ін., при чому мінімальна відсоткова ставка застосовується тільки за умови, що різниця між доходом, котрий отримав би банк при кредитуванні клієнта за мінімальною ставкою, може бути з часом відшкодована іншими доходами від його обслуговування. Надання кредитів за мінімальними ставками повинно бути мотивованим, рішення про видачу таких кредитів мусять прийматися на основі всебічного аналізу фінансового стану позичальника, його дійсних можливостей з погашення кредиту і процентів за ним, а також залежно від цілі кредиту, його виду, терміну надання і ступеня ризику непогашення. Як правило, за мінімальною ставкою здійснюється надання інвестиційних кредитів, особливо довготермінового характеру, з метою стимулювання розвитку підприємств та економіки в цілому, а також вексельних кредитів [145, 9].

При наданні кредитів з підвищеним, але прийнятним ризиком банк повинен встановлювати відсоткову ставку, котра є вищою, ніж базова гранично мінімальна, пропорційно рівню цього ризику. Метою такого підвищення є отримання банком більш високих доходів за такими кредитами, що в свою чергу надає змогу забезпечити необхідний рівень відрахувань до резерву на відшкодування можливих втрат за подібними кредитними операціями.

Для запобігання виникнення процентного ризику банку необхідно проводити кредитні операції з фіксованою відсотковою ставкою за умови, що

у нього є можливість отримати ресурси за фіксованою ставкою у тій же сумі та на той же термін. В інших випадках банк проводить операції на умовах, що передбачають корегування ставки.

Для зниження кредитного ризику та уникнення критичних розмірів втрат за кредитними операціями банку потрібно дотримуватися вимог НБУ щодо обмеження кредитного ризику [9]: Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7); Норматив великих кредитних ризиків (Н8); Норматив максимального розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9); Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих інсайдерам (Н10).

З метою своєчасного повернення боргу та виявлення можливих проблем з його поверненням банк повинен дотримуватися процедури моніторингу проведених кредитних операцій. Ефективне управління кредитними відносинами в період дії кредитної операції досягається шляхом:

- періодичної перевірки всіх видів кредитів;
- постійного контакту з клієнтом;
- щоденного контролю за рухом коштів на його рахунок;
- можливості оперативного перегляду умов кредитного договору та договору застави у разі зміни рівня ризику кредитної операції;
- щомісячного аналізу фінансового стану позичальника та його господарської діяльності;
- щоквартальної (за товарами в обігу – не рідше 1 разу на місяць) перевірки на місцях наявності застави та стану її збереження;
- оцінки відповідності виданого кредиту кредитній політиці банку;
- негайного реагування у разі погіршення фінансового стану позичальника, виникнення загрози втрати або знецінення застави,

виявлення нецільового використання кредиту та інших чинників, котрі збільшують ризик неповернення кредиту.

У процесі управління кредитними ризиками банк повинен виходити з того, що оцінка кредитного ризику має постійний характер і метою її є виявлення ознак проблемних кредитів. Основними складовими управління кредитними ризиками, на нашу думку, є:

- диверсифікація кредитних вкладень;
- постійний аналіз кредитоспроможності позичальника;
- контроль за кредитами;
- лімітування кредитів;
- вимога від клієнтів достатнього та якісного забезпечення за виданими кредитами;
- страхування кредитних ризиків;
- формування необхідного рівня резервів на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями.

Аналіз кредитної діяльності комерційного банку за попередній період має на меті визначити динаміку обсягу, складу та рівня ефективності цієї діяльності. У процесі аналізу мусять бути розраховані й досліджені в динаміці такі основні показники ефективності кредитної діяльності комерційного банку (див. Дод. Н): сума всіх кредитів, наданих банком; питома вага кредитного портфеля в активах банку; коефіцієнт співвідношення капіталу банку та кредитів; питома вага несвоєчасно повернених кредитів; частка пролонгованих кредитів; питома вага сумнівної заборгованості; рентабельність кредитних операцій; дохідність кредитного портфеля; дохідність кредитних операцій.

Процес розробки кредитної політики повинен складатись з декількох послідовних етапів.

1. Дослідження чинників зовнішнього кредитного середовища та прогнозування їх розвитку.

2. Оцінка внутрішнього ресурсного потенціалу комерційного банку та можливостей його розвитку.
3. Обґрунтування виду кредитної політики.

При розробці кредитної політики банки аналізують велику кількість чинників, котрі мають безпосередній вплив на їх діяльність. Серед них можна виокремити чинники макроекономічні – вони діють на всі банки, і мікроекономічні, котрі впливають на роботу конкретного банку. Важливими серед першої групи вважаємо такі чинники: загальний стан економіки країни, рівень інфляції, темпи зростання валового внутрішнього продукту, дефіцит бюджету; вплив грошово-кредитної політики НБУ та Мінфіну України; правові норми регулювання кредитної діяльності комерційних банків з боку державних органів; регіональна специфіка функціонування банку; рівень конкуренції; рівень цін на банківські продукти та послуги; потреба в кредитах банку його клієнтів; політична ситуація в країні; розвиток окремих галузей економіки; тип підприємницької діяльності; загальний розвиток банківської системи, її інфраструктури; законодавство, що регулює підприємницьку діяльність; загальна кон'юнктура кредитного ринку.

Перелічені чинники дають змогу не тільки врахувати зовнішні умови перспективної кредитної діяльності комерційного банку, а й оцінити кредитну привабливість окремих галузей економіки, регіонів і сегментів кредитного ринку з позиції ефективності здійснення цієї діяльності.

До другої групи можна віднести чинники, котрі визначають внутрішню політику банку (пріоритети банку на близьку й віддалену перспективу з розвитку власної діяльності: дохідність, ліквідність, розширення клієнтури, завоювання нових ринків, впровадження нових видів операцій і послуг та ін.). У другій групі чинників основними є такі: розмір власного капіталу банку та можливості його нарощення у прогнозованому періоді; обсяг і стабільність депозитів банку, резерви їх зростання за рахунок регіональної їх диверсифікації; проведення активної маркетингової і процентної політики

банку; спектр (гама) виконуваних операцій і послуг; забезпечення кредитів; професійна підготовленість, кваліфікація і досвід персоналу банку; клієнтура банку; наявність розгалуженої мережі філій; якість кредитного портфеля; рівень ризик-менеджменту; рівень інноваційних технологій, що використовуються у сфері кредитної діяльності; рівень розвитку матеріально-технічної бази банку, пов'язаної зі здійсненням його кредитної діяльності.

Результати проведеної оцінки дають змогу визначити формування і підвищення рівня використання внутрішніх можливостей кредитної діяльності комерційного банку на прогнозований період.

Зовнішні та внутрішні чинники кредитної діяльності комерційних банків, прогнозовані в процесі розробки їх кредитної політики, можуть мати певні відхилення від їх передбачуваних значень. Ці відхилення можуть передбачати в майбутньому періоді відповідне корегування механізмів досягнення основних цілей кредитної політики. Тому кредитна політика, що розробляється, має бути гнучкою – передбачати можливий діапазон моделей відповідних управлінських рішень, застосування нових кредитних інструментів, впровадження нових інноваційних технологій здійснення кредитного процесу, котрі б давали можливість враховувати можливі зміни зовнішніх і внутрішніх умов кредитної діяльності.

Обґрунтування виду кредитної політики обирається з урахуванням припустимого рівня кредитного ризику і має на меті створити основні умови формування майбутнього кредитного портфеля комерційного банку. Критерієм такого обґрунтування є конкретний рівень кредитного ризику, котрий керівництво банку припускає у процесі кредитних операцій.

Існують три принципових підходи до формування виду кредитної політики – агресивний, традиційний і класичний.

Агресивність банку, а відповідно і політики, котра проводиться ним на кредитному ринку, розглядається з позицій його зростання і розвитку. Якщо банк переслідує цілі швидкого зростання (активів, капіталу і т. д.), завоювання

нових сегментів кредитного ринку або зміцнення власних позицій на кредитному ринку в короткі терміни в умовах посилення конкуренції з іншими банками, то така політика пов'язана з підвищеними ризиками і її здебільшого називають агресивною [161, 84]. Вона визначає своєю пріоритетною метою максимізацію рівня прибутковості кредитної діяльності незалежно від рівня кредитного ризику. Обираючи такий вид кредитної політики, комерційний банк може формувати найвищий рівень процентної ставки за кредит.

Традиційний вид кредитної політики банку за показниками рівня ризику і прибутковості у найбільшій мірі досягає середньо-ринкових умов кредитних операцій. Обираючи такий вид кредитної політики, комерційний банк ухиляється від надання високо ризикованих кредитів навіть на умовах найвищого рівня кредитної процентної ставки.

Класичний вид кредитної політики банку визначає мінімізацію кредитного ризику як пріоритетну мету в загальній їх системі. Здійснюючи такий вид кредитної політики, банк не передбачає досягнення найвищих показників прибутковості, а дбає лише про безпеку своєї кредитної діяльності. Як правило, при здійсненні такої політики рівень процентної ставки за кредит невисокий.

Результатом цього етапу формування кредитної політики має бути встановлення цільових показників рівня ризику і процентних ставок у прогнозованому періоді. Цей етап формування кредитної політики пов'язаний з розробленою процентною політикою комерційного банку.

2.3. Діюча практика банківського кредитування підприємств

Кредитні операції належать до базових операцій комерційних банків. Ці операції приносять банкам основну частину прибутку. Так, із загальної суми валових операційних доходів американських комерційних банків в 1989 р. в 369,4 млн. дол., 237,9 млн. дол. (64,4%) припадало на процентні платежі за

виданими кредитами та лізингу і лише 51,2 млн. дол. (13,9%) – на дохід від портфеля цінних паперів [176, 175]. Основну частину доходів вітчизняних комерційних банків у 2001 р. становили процентні доходи за кредитами, наданими суб’єктам кредитування – 53,7% від загальної суми доходів [63, 7]. У той же час зі структурою і якістю кредитного портфеля пов’язані основні ризики, під котрі підпадає банк у процесі кредитної діяльності: кредитний ризик (небезпека втрати банком основної суми боргу й процентів на нього) [54, 32]; процентний ризик (загроза втрати банком частини прибутку внаслідок перевищення процентних ставок, сплачуваних ним на залучені засоби, над ставками на кредити) [54, 32]; ризик ліквідності: “Ліквідність – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов’язань” [9]. Тому детальний відбір позичальників, аналіз умов видачі кредиту, постійний контроль за фінансовим станом позичальника, його спроможністю і готовністю погасити кредит є однією з основних функцій кредитних підрозділів банку.

Процес кредитування включає у себе декілька етапів (див. рис. 2.8), де кожен з них вносить вклад у якісні характеристики кредиту й визначає ступінь його надійності та прибутковості банку.

Рис. 2.8. *Схема кредитного процесу.*

Перший етап передбачає встановлення вимог до формування відповідного пакета документів і їх попередній аналіз для з'ясування основних даних про потенційного позичальника, а також параметри того кредиту, котрий він бажає одержати в банку [46, 358]. Для отримання кредиту підприємство подає у банк обґрунтоване клопотання, де зазначено мету й розмір кредиту, вид і термін кредиту, пропоноване забезпечення; нотаріально завірені копії установчих документів позичальника (статут, установчий договір, свідоцтво про державну реєстрацію, зміни та доповнення до установчих документів); фінансову звітність (баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів та ін.); техніко-економічне обґрунтування (бізнес-план) проекту, під котрий передбачається отримати кредит; копії договорів, контрактів та інших угод, операції за котрими є об'єктами кредитування тощо.

У разі необхідності банк може вимагати пред'явити інші документи і відомості, що підтверджують забезпеченість повернення кредиту та надійність фінансового стану позичальника. Для позичальників, які мають постійні кредитні відносини з банком і хорошу репутацію, перелік документів, передбачених розділом III Положення про кредитування в системі АКБ "Укрсоцбанк" [75], пп. 6.1.6 – 6.1.12 Положення про кредитування у філіях АКБ "Промінвестбанк", пп. 4.1 [76], 4.2 Положення про кредитування юридичних осіб АППБ "Аваль" [77] може бути скорочений.

Основним завданням на етапі розгляду заяви є професійна оцінка сильних і слабких сторін представленого для кредитування проекту чи господарської операції і визначення міри ризику банку.

Процедура розгляду документів для надання кредиту та прийняття рішення визначається "Технологічною картою кредитування юридичних осіб" [101]. Основне її призначення у деталізації етапів кредитування, головних напрямків роботи та конкретних завдань, а також завдання, обов'язки та відповідальність посадових осіб, які забезпечують реалізацію конкретних етапів кредитування [41, 125].

Неодмінною умовою попередньої оцінки потенційного позичальника є особиста зустріч з його представниками, а при необхідності – виїзд на підприємство. Основними даними про позичальника, що вивчаються, є відомості про:

- підприємство (засновники, структура, наявність філій, дочірніх підприємств, пов'язані підприємства);
- рух коштів по всіх поточних рахунках в установах банків, де вони відкриті;
- наявність кредитів в інших банках і їх статус (термінові, пролонговані, протерміновані);
- власність і менеджмент (форма та структура власності, досвід і кваліфікація керівників);
- обсяги виробництва та реалізації товарів і послуг, основні види продукції, послуги, ринок збуту;
- найбільші споживачі товарів, послуг, канали збуту, конкуренти;
- основні постачальники сировини, товарів, послуг;
- фінансові показники (виручка від реалізації продукції, витрати, активи, пасиви, структура дебіторської і кредиторської заборгованості);
- оперативні та стратегічні плани розвитку підприємства-позичальника;
- кредит, що запрошується:
 - прогноз потреби у фінансових ресурсах, у тому числі розрахунок розміру кредиту, що запрошується;
 - графік і джерела погашення кредиту (основні і вторинні);
 - забезпечення кредиту.

На основі першого етапу приймається рішення: продовжити роботу з кредитною заявою чи відхилити її. Особливої уваги на цьому етапі заслуговують конкретні причини, через що кредит не може бути наданий. Вони мають бути викладені у письмовій формі й відповідати таким критеріям:

а) ціль та кошти її досягнення, вказані в заявці клієнта, не збігаються з основними принципами і цілями кредитної політики банку; б) виникли сумніви щодо обґрунтованості кредиту, можливостей позичальника реалізувати проект, компетентності керівництва позичальника; в) невідповідність профілю діяльності банку; г) невідповідність нормативам, встановленим НБУ; д) невідповідність внутрішнім нормативним положенням комерційного банку; е) частка позичальника-власника в загальному капіталі його підприємства незначна; є) немає впевненості в доцільності видачі кредиту.

Свої висновки щодо можливості надання кредиту позичальнику надають кредитному підрозділу юридична служба та служба безпеки (див. Дод. П).

Для прийняття обґрунтованого рішення щодо можливості надання кредиту, визначення спроможності позичальника повністю і своєчасно повернути кредит й сплатити відсотки за користування ним банк здійснює аналіз його кредитоспроможності. Для аналізу фінансового стану клієнта банки використовують рекомендації НБУ [10; 11]. У кожному комерційному банку розроблена методика проведення оцінки фінансового стану позичальника, затверджена правлінням банку, з викладенням переліку показників, що підлягають перевірці та методики їх розрахунку. Так, аналіз кредитоспроможності та фінансового стану позичальника здійснюється відповідно до Методики оцінки фінансового стану та визначення класу позичальника – юридичної особи АКБ “Промінвестбанк” [68], Положення АППБ “Аваль” про методику оцінки фінансового стану клієнта [78].

Завершальним фрагментом дій другого етапу є рішення про надання кредиту, на котре впливає велика кількість чинників. Цікаві дослідження Франкфуртського університету (Німеччина), проведені в 1992 р., коли виявили суттєві чинники, котрі впливають на формування рішення про надання кредиту (див. рис. 2.9) [125, 15].

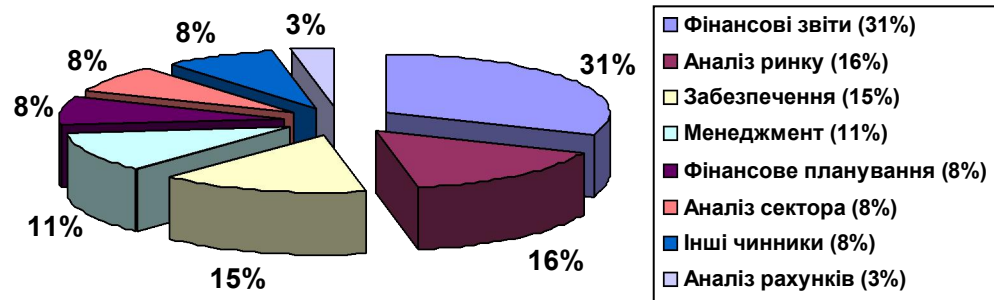

Рис. 2.9. Чинники, котрі впливають на вирішення питання про надання кредиту (за даними Франкфуртського університету, Німеччина, 1992 р.) [125, 15].

Як показує практика, характерним для українських комерційних банків є “перекіс” в сторону одного чинника – забезпечення, переоцінка його значення (див. Дод. Р). Це пов’язано з об’єктивно існуючими макроекономічною нестійкістю і характерними для теперішнього часу високими ризиками втрати ліквідності, слабким рівнем менеджменту більшості підприємств, непрозорістю їх фінансових та інформаційних потоків для “зовнішнього спостерігача”.

На нашу думку, українським комерційним банкам у сучасних економічних умовах основний акцент при виборі рішення про надання кредиту позичальникам-юридичним особам необхідно робити на якість менеджменту, аналіз фінансових звітів і рахунків і, лише в останню чергу, на забезпечення (див. рис. 2.10).

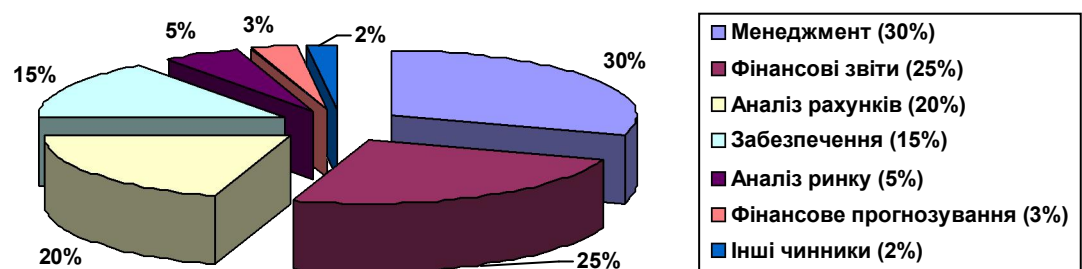

Рис. 2.10. Пропонована структура чинників, котра впливає на рішення комерційного банку про надання кредиту.

Важливим етапом процедури отримання кредиту є укладення кредитного договору. Слід зазначити, що кредитний договір належить до типу господарських договорів. По-перше, суб’єкти кредитування (кредитор і позичальник) виступають як юридично самостійні особи. По-друге,

виступають як гаранті майна один перед одним і, по-третє, як суб'єкти, котрі проявляють взаємну економічну зацікавленість один до одного [17, 149].

Відповідно до Положення НБУ “Про кредитування” кредитні договори укладаються тільки в письмовій формі [10]. Недотримання форми кредитної угоди, котрої вимагає закон, тягне за собою недійсність угоди відповідно до ст.45 Цивільного кодексу України [12].

Форма кредитного договору (угоди) затверджена Правлінням НБУ як додаток до Положення НБУ “Про кредитування” [10]. Комерційні банки відповідно до своєї практики в кредитуванні використовують свої типові форми кредитних договорів з внесенням у разі необхідності відповідних змін і доповнень.

За змістом і формою кредитний договір базується на таких чотирьох основних принципах [17, 149 – 150; 67, 4; 131, 293]:

- міцна правова основа;
- добровільність вступу в договір;
- взаємозацікавленість сторін;
- узгодженість умов договору.

Правову основу кредитного договору становлять закони та інші юридичні, а також нормативні акти загальногосподарського значення, котрі належать до сфери банківської діяльності. На жаль, у даний час правова база недостатньо завершена й потребує доповнень і змін, вдосконалення як з точки зору кількості законодавчих актів, так і щодо їх якості.

Добровільність укладення кредитного договору виражається у вільному виборі банку, куди звертається позичальник за кредитом, а також у вирішенні банком питання про можливість вступу в кредитні відносини на основі вільного волевиявлення.

Взаємозацікавленість сторін у тому, що позичальник хоче одержати кредит саме на термін дії, за яким він буде готовий погасити його, а банк, надаючи кредит, прагне одержати кредит і відсотки за ним.

Взаємозацікавленість сторін одна в одній обумовлює можливість погодження умов кредитної операції, у процесі котрого кожна зі сторін намагається знайти оптимальний варіант задоволення своїх інтересів.

При формуванні змісту кредитного договору необхідно мати на увазі наявність істотних і додаткових умов [17, 150 – 151; 67, 4; 131, 293].

До істотних належать умови, котрі визначають можливість укладення кредитного договору [12]: найменування сторін, термін договору, предмет і сума договору, розмір плати за користування кредитом, порядок видачі кредиту, порядок погашення кредиту, спосіб забезпечення повернення кредиту, відповідальність сторін.

Додаткові умови спрямовані на створення додаткових вказівок для забезпечення повернення кредиту. Вони диференціюються стосовно конкретного позичальника та охоплюють [131, 293]: зобов'язання позичальника з досягнення визначеного рівня кредитоспроможності, необхідного стану обліку та звітності, дотримання правил банківського контролю, заборону на реорганізацію підприємства без відома банку і т.д.

За порушення умов кредитного договору передбачається відповідальність сторін, в тому числі майнова. Скажімо, банк за порушення позичальником взятих на себе зобов'язань може призупинити подальшу видачу кредиту, пред'явити його до стягнення раніше передбаченого терміну, підвищувати процентну ставку за ним і т. д. Позичальник може вимагати від банку відшкодування збитків, котрі виникли внаслідок ненадання йому зовсім або надання у неповному обсягу передбаченого за договором кредиту.

У той же час сам позичальник у випадку неповного використання виділеного йому банком кредиту сплачує останньому комісійні за невикористаний ліміт як плату за залучені кредитні ресурси.

Особливістю сучасної практики використання кредитних договорів в Україні, на нашу думку, є наступні.

1. Однотипний характер, зумовлений тим, що комерційні банки надають клієнтам в основному короткотермінові кредити на їх поточні потреби, причому у вигляді разових кредитів. Внаслідок цього банки використовують обмежений кредитний інструментарій, котрий фіксують у кредитних договорах.
2. На практиці працівники банків недостатньо уважні до індивідуальних особливостей позичальників, з якими укладають договори.
3. Кредитні договори є майже формальними, шаблонними (лише змінюють дату й суму угоди).
4. Кредитні договори невеликі за обсягом, займають приблизно 2 – 3 сторінки.

Для того, щоб кредитні договори сприяли ефективнішому використанню кредиту, відображали справді партнерські відносини банку з позичальником і мали реальний, не відірваний від фактичного виробничого та фінансового стану позичальника характер, необхідно, на нашу думку, аби вони містили у собі наступні вимоги.

1. Забезпечення індивідуального підходу до кожного позичальника з врахуванням особливостей його кредитоспроможності разом з проведенням єдиної кредитної політики.
2. Дотримання рівноправних партнерських відносин банку з кожним клієнтом у процесі складання договору, визначення його змісту, умов кредитування та ін.
3. Як правовий документ, кредитні договори мусять відповідати певним вимогам за структурою, оформленням, чіткістю зазначених умов та обов'язків обох сторін.
4. При визначенні основних умов кредитного договору необхідно всеохоплююче враховувати і передбачати можливі зміни ринкової кон'юнктури, котрі можуть безпосередньо впливати на успішне виконання сторонами своїх договірних зобов'язань.

Зарубіжні банки нагромадили багатий досвід використання кредитних договорів при здійсненні кредитних операцій, вивчення котрого для України має велике практичне значення. Зарубіжний досвід свідчить, що укладення кредитного договору потребує до себе уваги, найвідповідальнішого ставлення, компетентності й великого досвіду та практики у цьому питанні. У банках Заходу до тексту кредитного договору часто включають так звані зобов'язальні умови, заборонні умови, а також обмежувальні умови [66, 170; 131, 300; 167, 191]. Зобов'язальні умови передбачають, що позичальник повинен застосовувати певні дії: періодично подавати банку фінансову звітність (з вказівкою виду інформації і термінів подання); підтримувати рівень страхових внесків або здійснювати страхування будь-якого забезпечення; допускати інспекторів банку до перевірки звітності та фінансового стану на місці; дотримуватись чинного законодавства; зберігати наявний менеджмент; мати на поточному рахунку в банку залишок коштів не нижчий від визначеного рівня; мати відповідні рівні коефіцієнтів ліквідності, фінансової стійкості, оборотності, рентабельності, грошових потоків; підтримувати стабільний рівень власного капіталу; підтримувати фіксовану величину оборотного капіталу вищу від певного мінімального рівня; забезпечувати стабільність керівного складу підприємства на час дії договору; убезпечувати страхування від форс-мажорних випадків; повідомляти банк про всі судові претензії та ін. Заборонні умови приписують позичальнику не здійснювати певних дій без схвалення банку: не проводити реорганізації і зміни юридичного статусу в період дії кредитного договору; не продавати активи без повідомлення банку; не збільшувати суму свого боргу; не купувати додаткового основного капіталу; не здійснювати подвійної застави одного й того ж майна; не продавати і не оформляти іпотеки на заставлену нерухомість; не давати гарантії третім особам; не брати позики у третіх осіб; не купувати акцій та облігацій (крім урядових); не розширювати системи участі в інших підприємствах; не брати участі у злитті; не проводити таких змін у керівних

органах, котрі могли б вплинути на політику фірми. Обмежувальні умови кредитного договору дають змогу підприємству-позичальнику певні дії, лише в заздалегідь встановлених межах: не виплачувати надто високих дивідендів своїм акціонерам для нарощування власного капіталу; не перевищувати визначеної межі виплат керівним працівникам тощо.

Як впливає із сучасної практики українських комерційних банків, укладення кредитних договорів відбувається у декілька етапів (див. рис. 2.11).

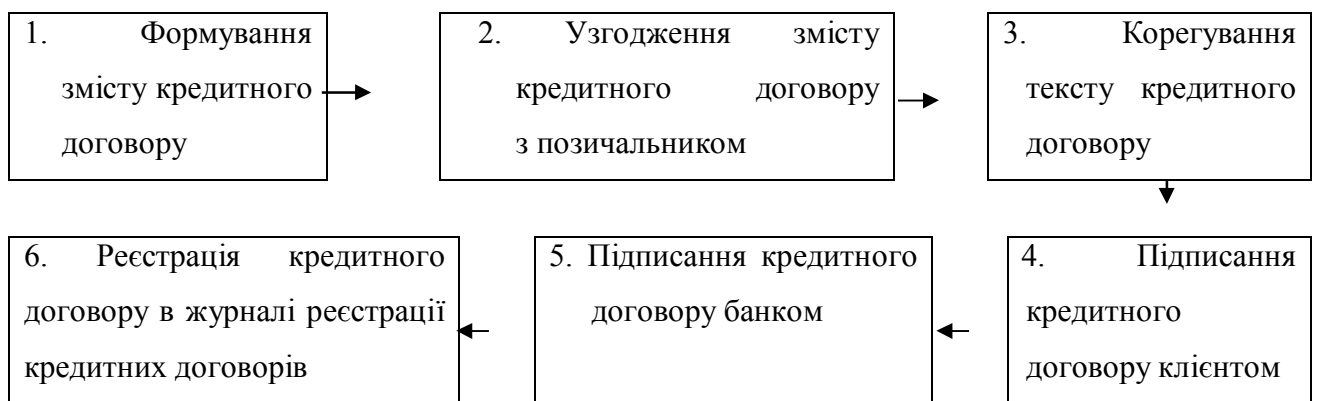

Рис. 2.11. Етапи укладення кредитного договору.

Кожному банку доцільно розробити типові форми кредитних договорів, котрі б періодично доповнювались і корегувались з розрахунком накопиченого досвіду. Застосування типових форм кредитних договорів, розроблених головним банком, мусять бути обов'язковими і для філій [17, 159].

На жаль, українські банки ще недооцінюють можливості кредитного договору, хоча якісно (юридично та економічно) складена кредитна угода – один з найдієвіших методів захисту від ризику непогашення кредиту [17, 159].

Після укладення кредитного договору наступним етапом процедури отримання кредиту є надання кредиту позичальникові. Видача кредитів може здійснюватися шляхом оплати розрахункових документів з кредитного рахунка або ж шляхом зарахування величини кредиту на поточний рахунок клієнта.

Для дотримання цільової спрямованості у першому випадку оформляється письмове розпорядження кредитного відділу банку операційному відділу про сукупність операцій, котрі підлягають відображенню при видачі кредитних коштів на кредитному рахунку. Як показує практика, в таких розпорядженнях вказується лише сума відкритого кредиту клієнту, але не зазначається його цільова спрямованість. Це дає змогу з кредитного рахунка оплачувати будь-які розрахункові документи клієнта.

Аналогічна ситуація має місце й тоді, коли сума кредиту зараховується на поточний рахунок клієнта, з котрого надалі задовольняються потреби в платежах, у тому числі й непередбачені техніко-економічними обґрунтуваннями. Якщо такий варіант видачі кредитних коштів має місце, то практично неможливий попередній контроль за цільовим їх використанням. У такому випадку необхідні наступні перевірки документів, що підтверджують дотримання клієнтом умов кредитного договору.

Для застосування швидшого використання позичальником коштів, отриманих за кредитним договором, банк може перерахувати кредит за письмовим розпорядженням позичальника на рахунки контрагентів позичальника за його угодами. Така форма перерахування кредиту, на нашу думку, дає змогу ще на даному етапі кредитування виявити цільове використання кредиту та припинити кредитування за умов нецільового використання позики, але якщо таке передбачено договором.

Видача кредиту може проводитися одноразово або частинами, залежно від умов, передбачених у кредитній угоді.

Погашення кредиту може здійснюватись:

- одноразово (однією сумою). Передбачає повернення кредиту в повній сумі у встановлений у кредитному договорі термін;
- на виплату (частинами). Передбачається періодичне погашення суми боргу, пов'язане з надходженням виручки від реалізації продукції та інших доходів.

У разі, якщо позичальник не має можливості сплатити борг, то останній стягується з гарантів (поручителів).

У випадку неповернення позичальником кредиту – можлива його пролонгація. Проте, на нашу думку, умови відстрочки погашення боргу повинні бути впорядковані. Наприклад, рішення про надання відстрочки терміну повернення кредиту має прийматися кредитним комітетом у виняткових випадках, при виникненні у позичальника тимчасових фінансових ускладнень з об'єктивних причин (затримка виконання угод (контрактів)) і неможливістю своєчасно повернути кредит. Таке рішення слід приймати на підставі обґрунтованого клопотання клієнта, наданого до закінчення терміну дії кредитної угоди та після детального аналізу кредитоспроможності позичальника, перевірки стану забезпечення застави. Доцільно обмежити кількість пролонгації кредитів до двох. Термін пролонгації не може перевищувати початкового терміну, встановленого кредитною угодою. При цьому на весь термін пролонгації повинен бути передбачений графік поетапного повернення заборгованості, в разі порушення котрого мають прийматися невідкладні заходи щодо повернення боргу банку. Відстрочку проводити тільки за умови, що позичальник до настання платежу виплатив більшу частину суми кредиту і відсотків за ним. При прийнятті рішення необхідно обов'язково враховувати наявність кредитних ресурсів, їх вартість, а також відповідність термінам погашення.

Кредитні операції є високо ризиковими видами діяльності комерційних банків. З метою зниження цих ризиків з липня 1995 р. НБУ запровадив обов'язкове формування комерційними банками резервів за кредитними операціями. Вказаний резерв забезпечує створення банкам стабільніших умов фінансової діяльності та дає змогу уникати коливань величини прибутку банків у зв'язку зі списанням втрат за кредитами.

Банки мають здійснювати класифікацію кредитного портфеля за кожною кредитною операцією залежно від фінансового стану позичальника, стану

обслуговування позичальником кредитної заборгованості та з урахуванням рівня забезпечення кредитної операції [11]. За результатами класифікації кредитного портфеля визначається категорія кожної кредитної операції: “стандартна”, “під контролем”, “субстандартна”, “сумнівна” чи “безнадійна”.

Банки зобов'язані створювати та формувати резерви для відшкодування можливих втрат на повний розмір чистого кредитного ризику за основним боргом, зваженого на відповідний коефіцієнт резервування, за всіма видами кредитних операцій у національній та іноземних валютах.

Але нормативи резервування за певними видами кредитів є невиправдано високими. Так, одним з основних критеріїв віднесення кредиту до тієї чи іншої групи ризику справедливо є забезпечення. З метою резервування під забезпеченням НБУ розуміє тільки безумовні гарантії (Кабінету Міністрів України, банків, що мають офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж “інвестиційний клас” 11 – кредитний рейтинг, підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch, IBCA, Standart & Poor's, Mood's), заставу майна та майнових прав позичальника чи третіх осіб – майнових поручителів [11]. Однак через недосконалість чинного законодавства забезпечення у вигляді страхування не враховується НБУ при формуванні та використанні резерву для відшкодування втрат за кредитними операціями банків. На наш погляд, страхування кредитів у багатьох випадках як забезпечення для банків більш надійне в порівнянні із заставою і володіє більшою ліквідністю. Таким чином, кредити, забезпечені страхуванням, вимагають більшого резервування, ніж забезпечені менш ліквідною заставою.

Кредити інсайдерам, тобто особам, які визначеним чином можуть вплинути на питання про видачу кредиту (члени ради банку, члени кредитного комітету), з дня видачі підлягають підвищеному резервуванню, хоча, по суті, вони є найменш ризиковими кредитами, тому що саме члени ради банків і члени їх кредитних комітетів, як ніхто інший, зацікавлені в розвитку банку і своєчасному поверненні кредиту. Члени кредитного комітету є

співробітниками банку й відповідають за свої зобов'язання перед банком заробітною платою, а члени ради банку – своєю часткою в акціонерному капіталі.

Враховуючи той факт, що іншим джерелом невиконання позичальником зобов'язань є виручка від реалізації застави або задоволення вимог кредитора поручителем (гарантом), страховою компанією, немає необхідності створювати резерви за забезпеченими кредитами в повному обсязі, оскільки списання нереальних до стягнення кредитів за рахунок резерву проводиться після реалізації забезпечення тільки в частині, котрої не вистачає для покриття суми кредиту.

Наступний етап процесу кредитування пов'язаний з організацією контролю за виконанням клієнтом кредитного договору.

Головна вимога до процедури контролю – це постійність перевірки та оцінювання рівня кредитного ризику. Згідно зі статистичними дослідженнями, 80% проблемних кредитів виникають через недостатній контроль за рівнем кредитного ризику. Інші причини, такі як неадекватна оцінка кредиту та кредитоспроможності позичальника, неправильно проведена структуризація, помилки у кредитному договорі, породжують близько 20% проблемних ситуацій у кредитуванні [16, 105].

Для українських банків у даний час найактуальнішими є питання контролю якості кредитного портфеля, що обумовлює необхідність приділення особливої уваги таким питанням:

- періодичному контролю цільового використання кредитних коштів;
- аналізу кредитного ринку та розробці заходів щодо залучення і відбору найвигідніших для банку кредитних заявок;
- аналізу застав та іншого забезпечення повернення кредитів. Регулярне проведення оцінки ринкової вартості забезпечення, платоспроможності поручителя (гаранта). Контроль термінів закінчення договорів забезпечення кредиту;

- систематичному аналізу кредитоспроможності позичальників протягом всього періоду кредитування;
- організації роботи з управління і ліквідації заставних засобів та забезпечення;
- дотриманню принципів кредитування;
- періодичному тестуванню виданого кредиту на предмет його повернення (моніторинг стану позичальника, цільових ринків, галузі, економічного стану та ін.);
- аналізу структури кредитного портфеля, розрахунку та інтерпретації показників, розробці та виконанню заходів з реструктуризації кредитного портфеля;
- виявленню проблемних кредитів і розробці заходів з ліквідації заборгованості;
- кредитуванню в інших економічних регіонах;
- кредитуванню в умовах ризику, пов'язаного з економічною кризою, інфляцією та ін.

У ході кредитних відносин можуть виникнути проблемні кредити. У комерційних банках США існує ціла система, котра допомагає виявити причини виникнення, а також спрогнозувати саму їх появу [182, 69 – 71].

У вітчизняній банківській практиці відсутній механізм захисту банку від можливих втрат за проблемними кредитами, не відпрацьована система аналізу, прогнозування і ліквідації таких кредитів.

На практиці є багато сигналів, котрі свідчать про погіршення фінансового стану позичальника та про підвищення ймовірності неповернення кредиту. Попри те, що кожний проблемний кредит має свої особливості, про виникнення труднощів у позичальника свідчать однакові факти [167, 193]:

- надання фінансової звітності із затримками, котрі не пояснюються;
- несприятливі зміни ціни на акції позичальника;
- наявність чистих збитків протягом одного або декількох років;

- негативні зміни структури капіталу позичальника, ліквідності або ділової активності;
- відхилення обсягу фактичної реалізації продукції чи грошових потоків від тих, котрі планувались при видачі кредиту;
- зміни залишків за рахунками клієнта, що не очікувались та не пояснені.

Проте неприйняття своєчасних заходів з виявлення фінансових ускладнень у позичальника та захисту інтересів банку не обмежується лише несплатою процентів і неповерненням позики – втрати банку в цьому випадку значно більші.

По-перше, підривається репутація фінансово-кредитного інституту, тому що значний обсяг проблемних кредитів веде до загрози неплатоспроможності банку, котра відлякує потенційних вкладників і кредиторів.

По-друге, підвищення втрат від кредитних операцій викликає вплив з банку кваліфікованих спеціалістів через зниження обсягу прибутку як джерела їхнього матеріального заохочення.

По-третє, банк змушений проводити додаткові витрати, пов'язані зі стягненням проблемного кредиту.

По-четверте, певна частина банківського капіталу “мертвіє” у непродуктивних активах, що знижує дохідність банку.

У зв'язку з цим ми вважаємо, що доцільно запропонувати створення в установах банків спеціальних відділів (секторів) роботи з проблемними кредитами і застосовувати наступну систему роботи з проблемними кредитами.

1. Детальний аналіз якості кредитного портфеля. Доцільно проводити експертизу чинників виникнення проблемних кредитів (див. Дод. С.1).
2. Аналіз ознак виникнення проблемних кредитів.
3. Управління проблемними кредитами, що включає два методи – реструктуризацію і ліквідацію (див. Дод. С.2).

2.4. Моделі аналізу кредитоспроможності позичальників

Надаючи кредити, банк оцінює кредитоспроможність позичальників. Від результату аналізу залежить чи одержить потенційний позичальник кредит і в якому обсязі.

Сьогодні комерційні банки розробляють різні підходи для аналізу кредитоспроможності клієнтів, причому кожен конкретний банк розробляє власну систему оцінки кредитоспроможності потенційного позичальника, виходячи з конкретних умов договору, пріоритетів у роботі банку, його спеціалізації, місця на ринку, конкурентоспроможності, стану взаємовідносин з клієнтурою, рівня економічної і політичної стабільності в державі та ін.

Нормативні показники оцінки кредитоспроможності позичальника закладено в Положеннях НБУ “Про кредитування” [10], “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” [11] (див. Дод. Т).

Аналіз зазначених методик оцінки кредитоспроможності дає можливість визначити їх недоліки. Так, система оцінки кредитоспроможності згідно з Положенням НБУ “Про кредитування”, по-перше, спрямована на оцінку кредитоспроможності лише юридичних осіб і не враховує особливості такої оцінки щодо фізичних осіб. По-друге, до цієї системи не віднесені найсуттєвіші характеристики кредитоспроможності клієнтів – рівень їх фінансового стану, грошові потоки (рух коштів на рахунках позичальника) та можливі форми забезпечення кредитів. По-третє, зовсім незрозуміло, чому до складу економічної кон’юнктури віднесені такі чинники, як перспективи розвитку позичальника та наявність джерел коштів для капіталовкладень. У першому випадку більш суттєвою ознакою визначення є не економічна, а ринкова кон’юнктура на тому сегменті ринку, де клієнт здійснює свою діяльність; у другому випадку наявність джерел коштів для здійснення інвестицій у формі капіталовкладень ще не свідчить про достатність обсягу

формування цих коштів і не характеризує стану економічної кон'юнктури. По-четверте, окремі вимоги мають характер нормативів, а не чинників, наприклад, вимога щодо забезпечення власними коштами не менше 50 відсотків від усіх його видатків [10]. Ця вимога є кількісною, інші мають якісний характер, а завдання визначення певних кількісних параметрів і їх оцінки покладено на менеджерів комерційного банку [100, 250 – 251; 51, 40].

У Положенні НБУ про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків оцінка кредитоспроможності клієнтів зводиться до загального переліку економічних показників діяльності позичальника, котрі комерційний банк мав би враховувати не стільки для вирішення питання про можливість надання кредиту, як для класифікації вже виданих кредитів та оцінки кредитного ризику з метою нарахування резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями [11]. Даний перелік охоплює загальні показники, їх деталізацію і порядок розрахунку віднесено до сфери компетентності комерційного банку, а НБУ визначено усього декілька примірних коефіцієнтів для оцінки фінансового стану з вказівкою порядку їх розрахунку та орієнтованих теоретичних значень. Методика НБУ поділяє позичальників на п'ять класів, але не встановлює чітких правил взаємодії з позичальниками кожної групи і критеріїв диференціації умов кредитування [46, 398].

У той же час слід зазначити, що розглянуті Положення НБУ не забороняють комерційним банкам самостійно встановлювати додаткові критерії оцінки фінансового стану позичальника, що підвищують вимоги до показників з метою адекватної оцінки кредитних ризиків і належного контролю за ними. У процесі такої оцінки комерційним банкам України у значній мірі доцільно використовувати методики, що застосовуються зарубіжними комерційними банками.

Сучасні підходи до методології аналізу кредитоспроможності позичальників у комерційних банках базуються на комплексному застосуванні

кількісних і якісних показників. Класифікацію методів і моделей оцінки кредитоспроможності позичальників комерційних банків, запропоновану І.В.Вишняковим [135, 18 – 44] і доповнену нами, відображено в дод. У.1:

- класифікаційні (статистичні методи оцінки), до котрих належать бальні системи оцінки (рейтингові методики) і моделі прогнозування банкрутств (що базується на MDA – Multiple Discriminate Analysis – множинному дискримінантному аналізі);
- моделі комплексного аналізу (на основі “напівемпіричних” методологій, тобто, котрі базуються на експертних оцінках аналізу економічної доцільності надання кредиту: “правила 6 С”, CAMPARI, PARTS, PARSER та ін.).

За останні десятиріччя у банках Заходу розробляються методи оцінки якості потенційних позичальників за допомогою різного роду класифікаційних (статистичних моделей). Мета – виробити стандартні підходи для об’єктивної характеристики позичальників, знайти кількісні критерії для поділу майбутніх клієнтів на основі наданих ними матеріалів на надійних і ненадійних, котрі підпадають під ризик банкрутства, й тих, для кого небезпека банкрутства малоймовірна.

Класифікаційні моделі відіграють роль статистичних прийомів, за допомогою котрих об’єкти спостереження можна поділити на групи, і є допоміжним інструментом при визначенні можливості задоволення кредитної заявки. Так, рейтингові моделі (моделі бальної оцінки) ділять позичальників на поганих і добрих, а моделі прогнозування намагаються виокремити фірми-банкрути від стійких компаній. Хоча такого роду моделі рідко застосовуються для прийняття остаточних рішень, вони можуть бути корисними як засоби систематизації інформації і підготовки до прийняття рішень [169, 61].

Рейтингові (бальні) системи оцінки створюються банками на основі емпіричного підходу з використанням регресійного математичного аналізу або чинникового аналізу. Ці системи використовують історичні дані про банківські

“добрі”, “надійні” і “неблагополучні” позики й дають змогу визначити критеріальний рівень оцінки позичальників [161, 296].

У банківській практиці розрізняють прямі й непрямі методики кредитоспроможності клієнтів [161, 296].

Прямі методики використовуються доволі рідко. Вони припускають, що сума набраних клієнтом балів фактично прирівнюється до тієї суми позики, на котру він має право.

Непрямі методики широко розповсюджені. Їх суть у наданні визначених ваг (балів) різним оцінним показникам, а результатом оцінки є виведення класу кредитоспроможності клієнта.

Рейтингову модель доцільно проводити за наступними етапами.

1. Збір та аналітична оцінка вхідної інформації за аналізований період часу.
2. Обґрунтування системи показників, що використовуються для рейтингової оцінки фінансового стану підприємства, і їх класифікація.
3. Вибір та економічне обґрунтування критеріїв для оцінки стійкості фінансового стану підприємства та встановлення обмежень їх зміни.
4. Підсумкова рейтингова оцінка фінансового стану підприємства.

Вищевикладене свідчить, що показник рейтингової оцінки може бути надійним критерієм порівняльної оцінки діяльності різних підприємств і їх підрозділів, конкурентоспроможності їх продукції, показником ефективності прийнятих раніше управлінських рішень, основою вибору можливих варіантів розвитку виробництва, критерієм інвестиційної привабливості різних господарських об'єктів, помічником у виборі комерційним банком надійного ділового партнера. Тому його розрахунок, на наш погляд, слід виділити в окрему ланку аналітичної роботи.

Модифікацією рейтингової оцінки є кредитний скоринг (credit scoring) – технічний прийом, котрий доволі широко застосовується у банках Заходу. Скорингова модель може використовуватися для оцінки вже наданого кредиту

(тобто ступеня ймовірності порушення фірмою умов кредитного договору) і для відбору потенційних позичальників. Скоринг може бути застосований як для ділових підприємств, так і для індивідуальних позичальників. Техніка кредитного скорингу була вперше запропонована американським економістом Д. Дюраном на початку 1940-х рр. для відбору позичальників за споживчим кредитом [176, 235]. Д. Дюран виокремив групу чинників, що дають змогу, на його думку, з достатньою достовірністю визначити ступінь кредитного ризику при наданні споживчої позики тому чи іншому позичальнику. Метод скорингу дає можливість провести експрес-аналіз заявки на кредит у присутності клієнта [161, 295].

При аналізі ділових кредитів застосовуються різні прийоми скорингу – від простих формул до складних математичних моделей. Зокрема великий австрійський банк (див. табл. 2.12) при оцінці ризику кредиту використовує просту методику з трьома балансовими показниками: ефективність використання капіталу, коефіцієнт ліквідності та співвідношення акціонерного капіталу і суми активів [176, 238]. Залежно від набраних очок підприємство потрапляє в одну з чотирьох груп ризику.

Таблиця 2.12

Кредитний скоринг в австрійському банку “Кредитанштальт” [176, 238]

Показники	Межі	Вага	Група ризику (за кількістю очок)			
			А	В	С	Д
Ефективність капіталу (в %)	2–15%	50	Більше	Від	Від – 20	Менше
Коефіцієнт ліквідності (в %)	15–40%	20	99	40 до	до 39	– 20
Акціонерний капітал (в %)	2–35%	30		90		

Якщо одержаний позичальником рейтинг (кредитний скоринг) нижчий від раніше встановленого спеціалістами та експертами банку значення, то такому позичальнику в наданні кредиту буде відмовлено. Якщо ж його оцінка відповідає встановленим нормативам, то його кредитна заявка буде

задоволена. При введенні допустимих інтервалів значень оцінки можна одночасно визначити відповідні кожному інтервалу (класу позичальника) процентну ставку, вид забезпечення та інші умови кредитного договору.

Перевагою рейтингової (бальної) моделі є її простота: достатньо розрахувати фінансові коефіцієнти й зважити їх, щоб визначити клас позичальника.

Прогнозні моделі використовуються для оцінки якості потенційних позичальників і базуються на статистичних методах, найрозповсюдженішими з яких є множинний дискримінантний аналіз, відомий як “кластерний аналіз” [142, 10].

Загальний вигляд дискримінантної функції:

$$Z = \sum_{i=1}^n a_i \cdot f_i ,$$

де a_i – параметри (коефіцієнти регресії);

f_i – чинники, котрі характеризують фінансовий стан позичальника (наприклад фінансові коефіцієнти);

n – кількість показників.

Коефіцієнти регресії розраховуються шляхом статистичної обробки даних за вибіркою фірм, котрі збанкрутували або зуміли вижити протягом певного періоду.

Графічно дискримінантна функція (індекс Z) є прямою лінією, що ділить (залежно від значень чинників фінансового стану) всі компанії на дві групи: на ті, кому фінансові труднощі аж до банкрутства на ближчу перспективу не загрожують, і ті, кому це загрожує. Якщо Z -оцінка певної компанії ближча до показника середньої компанії банкрута, то за умови подальшого погіршення її стану вона збанкрутує. Якщо менеджери компанії і банк, усвідомивши фінансові труднощі, здійснюють кроки, щоб запобігти посиленню ситуації, то банкрутство не відбудеться, відповідно Z -оцінка є сигналом раннього попередження [142, 10].

Для застосування множинного дискримінантного аналізу необхідна доволі репрезентативна вибірка підприємств, диференційованих за галузями, розмірами. Труднощі в тому, що всередині галузі не завжди можливо знайти достатню кількість фірм, котрі збанкрутували, щоб розрахувати коефіцієнти регресії.

Прикладом такої класифікаційної моделі може бути “модель Зета” (Zeta model), розроблена групою американських економістів у кінці 70-х рр. і, котра застосовується банками в кредитному аналізі. Модель використовується для оцінки вірогідності банкрутства ділової фірми. Значення ключового параметра “Z” визначається за допомогою рівняння, змінні котрого відображають окремі ключові характеристики аналізованої фірми – її ліквідність, швидкість обігу капіталу та ін. Якщо для даної фірми коефіцієнт перевищує певну встановлену величину, то фірма зараховується до розряду надійних, а коли одержаний коефіцієнт нижчий від критичної величини, то згідно з позицією авторів моделі фінансовий стан такого підприємства викликає осторогу і видавати кредит їй не рекомендується [54, 36].

Моделі Альтмана і Чессера є найвідомішими моделями множинного дискримінантного аналізу.

У 1977 р. Альтманом, Халдеманом і Нарайаною введено “Z-аналіз” на основі наступного рівняння [169, 624–65]:

$$Z = 1,2X_1 + 1,4X_2 + 3,3X_3 + 0,6X_4 + 1,0X_5,$$

де X_1 – відношення оборотного капіталу до сукупних активів; X_2 – відношення нерозподіленого прибутку до суми активів; X_3 – відношення бруто-доходу до сукупних активів; X_4 – відношення ринкової вартості акцій до загальної заборгованості; X_5 – відношення обсягів продажів (виручки від реалізації) до сукупних активів.

Для розрахунку числових параметрів моделі Альтман застосовував статистичні методи, а саме багатовимірний дискримінантний аналіз. Класифікаційне “правило”, одержане на підставі рівняння, стверджує:

- якщо $Z < 2,675$, то фірму відносять до групи банкрутів;
- якщо $Z > 2,675$, то фірму відносять до групи успішних.

Альтман встановив, що при значенні Z від 1,81 до 2,99 модель не працює.

П'ятичинникова модель Альтмана є доволі простою у використанні. Однак застосовувати такі моделі вітчизняними комерційними банками поки що проблематично, тому що, по-перше, вони побудовані на основі аналізу емпіричних даних; по-друге, через відсутність статистики банкрутств; по-третє, через вплив на факт визнання фірми банкрутом багатьох чинників, котрі не піддаються обліку; по-четверте, через нестабільність нормативної бази банкрутства багатьох українських підприємств.

Модель нагляду за кредитами Чессера прогнозує випадки невиконання клієнтом умов кредитного договору. При цьому під “невиконанням умов” розуміється не тільки непогашення кредиту, а й будь-які інші відхилення, котрі роблять позику менш вигідною для кредитора, ніж було передбачено початково [169, 627].

Модель оцінки комерційної позики Чессера включає шість змінних [169, 628]:

X1 – відношення касової готівки та цінних паперів, що легко реалізуються, до суми активів;

X2 – відношення чистої суми продажів (без ПДВ) до касової готівки і цінних паперів, що легко реалізуються;

X3 – відношення бруто-доходів (прибутку до вирахування процентів і податків) до суми активів;

X4 – відношення загальної заборгованості до суми активів;

X5 – відношення основного капіталу до чистих активів (або акціонерного капіталу та довготермінових позик);

X6 – відношення оборотного капіталу до нетто-продажів (або чистої суми продажів).

Оцінні коефіцієнта виявились такими [169, 627]:

$$Y = -2,0434 + -5,24X_1 + 0,0053X_2 - 6,6507X_3 + 4,4009X_4 - 0,0791X_5 - 0,1020X_6.$$

Змінна Y , що є лінійною комбінацією незалежних змінних, використовується у наступній формулі для оцінки ймовірності невиконання умов договору, P :

$$P = 1 : (1 + e^Y),$$

де $e = 2,71828$ (число Ейлера – основа натуральних логарифмів).

Оцінка Y , котра отримується, може розглядатися як показник ймовірності невиконання умов кредитного договору: чим більше значення Y , тим вища ймовірність невиконання договору для даного позичальника. У моделі Чессера для оцінки ймовірності невиконання договору використовуються такі критерії:

- якщо $P > 0,50$, то позичальника відносять до групи, що не виконає умов договору;
- якщо $P < 0,50$, то позичальника відносять до групи надійних позичальників.

Чессер використав дані чотирьох банків по 37 успішних кредитах і 37 неуспішних (по котрих не були виконані початкові умови). Підставивши розрахункові показники моделі у формулу “ймовірності порушення умов договору”, Чессер правильно визначив три з кожних чотирьох досліджуваних випадків [169, 628].

Поряд з множинним дискримінантним аналізом, для прогнозування ймовірного банкрутства позичальника можуть використовуватися і спрощені моделі, що базуються на системі визначених показників. Прикладом такого підходу є система показників Бівера [142, 12], котра включає: коефіцієнт Бівера; рентабельність активів; фінансовий леверидж; коефіцієнт покриття активів власним оборотним капіталом; коефіцієнт покриття короткотермінових зобов'язань оборотними активами.

Коефіцієнт Бівера визначається за формулою:

$$(Пч - Ам) : Зд.к,$$

де Пч – чистий прибуток;

Ам – амортизація;

Зд.к – довготермінові та короткотермінові зобов'язання.

Значення $\geq -0,15$ свідчить про неблагополучний фінансовий стан за рік до банкрутства. Аналогічні сигнали дає значення коефіцієнта покриття активів чистим оборотним капіталом, менше 0,06, і коефіцієнт покриття короткотермінових зобов'язань, менше 1.

З метою визначення кредитоспроможності клієнтів банку, оцінки ризикованості та класифікації кредитів широке практичне застосування має модель CART (Classification and Regression Trees) [169, 621]. Це непараметрична модель, основними перевагами котрої є можливість широкого застосування, доступність для розуміння і незначна трудомісткість розрахунків, хоча при побудові таких моделей застосовуються складні статистичні методи.

Одна з таких моделей під назвою “рекурсивна розбивка” (recursive partitioning) запропонована М. Фрідменом, Е. І. Альтманом і Д. Као. Ця модель наведена в Дод. У.2, а її суть полягає у побудові “класифікаційного дерева” з метою виявлення фірм-банкрутів [169, 622]. Принцип аналізу за цією моделлю у тому, що компанії-позичальники поділяються на “гілки” залежно від значень вибраних фінансових коефіцієнтів, кожна “гілка” дерева, в свою чергу, поділяється на “гілки” відповідно до інших коефіцієнтів. Відповідно ж до порогового значення обраного показника проводиться розподіл підприємств на підприємства, котрі потенційно можуть стати банкрутами (В), такі, що мають доволі стійкий фінансовий стан (N). Точність класифікації становить близько 90%, що в свою чергу непогано.

Недоліками класифікаційних (статистичних) моделей є переоцінка ролі кількісних чинників і недооцінка міжособистих відносин, свавілля вибору системи базових кількісних показників, висока чутливість до викривлення (недостовірності) вихідних даних (зокрема фінансової звітності, що найбільш

характерно саме для українських підприємств-позичальників), порівняльна громіздкість.

Розглядаючи можливість використання тих чи інших показників для оцінки кредитоспроможності позичальників, не слід забувати про проведення об'ємного якісного аналізу. Агрегувати кількісні та якісні характеристики позичальника дають змогу моделі комплексного аналізу: правило “шести Сі”, CAMPARI, PARTS, PARSER.

У практиці американських банків застосовується правило “шести Сі”, де критерії відбору клієнтів позначені словами, котрі починаються на букву “сі” [161, 289; 87, 50; 100, 251–252; 176, 223–224; 180, 144]:

- character (характер особистості позичальника, репутація);
- capacity або cash flow (спроможність вчасно повернути кредит, фінансові можливості або потік грошових коштів);
- capital (капітал, майно, величина акціонерного капіталу);
- collateral (забезпечення, види та вартість активів);
- conditions (економічна кон'юнктура та її перспективи);
- control (контроль, відповідність кредитної заявки опису кредитної політики банку).

Таким чином, менеджери кредитних відділів американських банків при підготовці кредитних меморандумів складають детальний звіт не тільки про основні характеристики діяльності позичальника (загальні відомості, дані про керівництво та його зміни, рейтингова оцінка акцій, облігацій і векселів, фінансові результати, інші кредитори), а й про галузь, де він працює, характер ринку його продукції та ін., причому такий меморандум складається за стандартною схемою з конкретними висновками та пропозиціями менеджера. Загальна схема такого аналізу наведена в Дод. У. 3 [51, 45; 158, 55], а її використання дає змогу мати чітке та повне уявлення про характер і діяльність позичальника [167, 182 – 188].

В англomовній літературі розроблені й використовуються сім принципів кредитування [153, 8], що позначаються абрeвіатурою CAMPARI, котра утворилась з початкових букв таких слів [142, 14; 87, 50; 100, 252; 53, 18]:

C – character – характеристика або репутація позичальника (його особисті якості);

A – ability – здатність клієнта до повернення кредиту;

M – margin – очікувана банком дохідність (маржа) кредитної операції;

P – purpose – мета (ціль), для чого береться позика;

A – amount – загальна сума кредиту;

R – return – умови повернення позики;

I – insurance – страхування ризику неповернення кредиту.

Методика CAMPARI полягає у почерговому виділенні з кредитної заявки і фінансових документів, що додаються, найсуттєвіших чинників, котрі визначають діяльність клієнта в їх оцінці та уточненні після особистої зустрічі з клієнтом.

У виданому в Англії посібнику з банківських послуг, зазначається, що ключовим словом, де сконцентровані вимоги при видачі кредитів позичальникам, є термін “PARTS”, котрий включає у себе [161, 289; 184, 29]:

P – purpose – призначення, мета кредиту;

A – amount – сума, розмір кредиту;

R – repayment – оплата, повернення заборгованості (основного боргу та процентів);

T – term – термін;

S – security – застава, забезпечення кредиту.

В англійських клірингових банках застосовується також система оцінки клієнта PARSER [87, 50; 182, 52]:

P – Person – інформація про особу – потенційного позичальника, його репутацію;

A – Amount – обґрунтування суми запрошеного кредиту;

R – Repayment – можливості погашення кредиту;

S – Security – оцінка забезпечення;

E – Expediency – доцільність кредиту;

R – Remuneration – винагорода банку (процентна ставка) за ризик надання кредиту.

Таким чином, у зарубіжній банківській діяльності при розгляді питання про кредитоспроможність клієнта комплексно аналізують такі не порівнювальні категорії, як економічні інтереси банку, гарантії повернення кредиту, а також людські якості керівного складу підприємства-боржника. У всіх системах використовуються спільні елементи, а, з іншого боку, є й суттєві відмінності. Системи характеристик кредитоспроможності клієнтів, котрі використовуються зарубіжними комерційними банками, містять значно більший перелік ознак, ніж визначений НБУ. Але, по суті, ці системи дуже схожі – різні їх назви значною мірою визначені різною послідовністю розгляду цих ознак.

Подібні системи аналізу кредитоспроможності корисні перш за все значною економією часу, потрібного кредиторам для аналізу кредитних заявок та бізнес-планів, ухвалення рішень про прийняття кредитної заявки тощо можуть бути прийнятними і для вітчизняної практики. Та механічне перенесення зарубіжного досвіду проведення фінансового аналізу у багатьох випадках, на нашу думку, є малоефективне, тому що не береться до уваги специфіка вітчизняних підприємств, зокрема фінансова звітність та облік.

Сьогодні в банках України є доволі широкий спектр методик визначення кредитоспроможності позичальника [68; 78; 79, 118 – 123]. Так, методики оцінки кредитоспроможності, розроблені АКБ “Промінвестбанк” та АППБ “Аваль”, полягають у тому, що кредитоспроможність позичальника визначається за комплексно-бальною системою (див. табл. 2.13 та Дод. Ф).

Таблиця 2.13

Методики визначення класу позичальника АКБ “Промінвестбанк” та АППБ “Аваль” [68; 78]

Клас	Загальна сума балів	
	АКБ “Промінвестбанк”	АППБ “Аваль”
Клас А. Позичальники надійні (не ризикові)	понад 670 балів	550 і більше балів
Клас Б. Позичальники з мінімальним ризиком	від 530 до 670	450 – 549
Клас В. Позичальники з середнім ризиком	від 370 до 530	300 – 449
Клас Г. Позичальники з високим ризиком	від 140 до 370	200 – 299
Клас Д. Позичальники з повним ризиком	менше 140 балів	менше 200 балів

Як видно з табл. 2.13, ранжування підприємств-позичальників за балами АКБ “Промінвестбанк” та АППБ “Аваль” майже однакові. На відміну від методики АППБ “Аваль” АКБ “Промінвестбанк” значно збільшив кількість балів за кожним класом.

З Додатка Ф видно, що методичні рекомендації щодо оцінки кредитоспроможності позичальника АКБ “Промінвестбанк” включають дванадцять розділів, з котрих три віднесені для аналізу показників фінансового стану. Якщо взяти позичальника з максимальною сумою балів, то за показниками фінансового стану можна набрати максимально 165 балів (підприємство належатиме до класу Г), тобто 25% від загальної суми балів. Тому позичальник може отримати кредит за рахунок інших загальних характеристик його діяльності. Критеріями оцінки стану позичальника є: наявність перспективного бізнес-плану (ТЕО); аналіз прибутків і збитків; оцінка ділових якостей керівництва позичальника та ін. Загальні показники за кількістю балів прирівнюються до таких якісних показників роботи підприємства, як рентабельність виробництва, коефіцієнти ліквідності, а в деяких випадках навіть перевищують за балами якісні показники. Звичайно, ці розділи впливають опосередковано чи безпосередньо на кредитоспроможність

позичальника, але не в такій мірі як розділи, що конкретно характеризують його фінансовий стан. Крім того, до переліку показників включено їх мінімальну кількість – тільки передбачені НБУ [11], і додатково рентабельність виробництва. З наведених показників перевага надається показнику “рентабельність виробництва”. Кількість балів за цим показником нараховується залежно від рівня рентабельності. Максимальна сума – 30 балів – нараховується тим підприємствам, де рівень рентабельності виробництва понад 10%. Інші показники оцінюються за сумою від 10 до 20 балів.

На нашу думку, при оцінці кредитоспроможності підприємств-позичальників АКБ “Промінвестбанк” необхідно збільшити кількість коефіцієнтів, котрі характеризують фінансовий стан підприємства. До цього переліку треба включити такі важливі показники, що характеризують ефективність використання оборотних коштів, співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості, рентабельність власних і залучених коштів.

Методика оцінки кредитоспроможності АППБ “Аваль” має більшу кількість коефіцієнтів, на основі чого оцінюється кредитоспроможність позичальника. Крім коефіцієнтів, котрі рекомендує НБУ [11], є ще й такі: коефіцієнт автономії, коефіцієнт довготермінового залучення позикових коштів, коефіцієнти оборотності активів, матеріальних запасів, дебіторської заборгованості, коефіцієнт валового прибутку. Однак методика оцінки кредитоспроможності АППБ “Аваль” має недоліки, по-перше, за коефіцієнтами, котрі характеризують фінансовий стан підприємства бали завищені. Так, мінімальне значення 0 балів, а максимальне – 100 (коефіцієнта автономії 50 балів). Таким чином, за показниками фінансового стану позичальник може набрати максимально 650 балів (підприємство належатиме до класу А), тобто 118% від загальної суми балів. Тому позичальник може отримати кредит без врахування інших розділів методики. По-друге, шкала балів за окремими показниками спрощена. Зокрема щодо зміни рентабельності активів, продажів, оборотності активів, матеріальних запасів, дебіторської

заборгованості, коефіцієнта валового прибутку є тільки одна позиція – за позитивну зміну протягом кварталу додається 25 балів.

Вважаємо, що при оцінці кредитоспроможності підприємств-позичальників АППБ “Аваль” необхідно збільшити кількість загальних розділів: оцінка ділових якостей керівництва позичальника; аналіз прибутків і збитків; ефективність управління позичальника; аналіз складу та динаміки дебіторської і кредиторської заборгованості; наявність перспективного бізнес-плану (ТЕО) та ін.

Таким чином, вітчизняними комерційними банками застосовуються комплексно-рейтингові методики оцінки позичальників. Але привертає увагу їх “емпіричний” характер, недостатня теоретико-методологічна напрацьованість, слабе використання математичного апарату. У їх реалізації основний акцент робиться на суб’єктивну думку експерта.

Система відбору суб’єктів кредитування, що склалась, за котрою сьогодні працює більшість комерційних банків, у багатьох далека від досконалості. Найбільші з її недоліків наступні.

1. Експертні оцінки мають здебільшого суб’єктивний характер і тому не завжди точні.
2. Більшість експертних оцінок побудовано на дистанційному аналізі, що може призвести до помилкових спостережень.
3. Ефективність експертизи залежить від частоти проведення.
4. Оцінка кредитоспроможності має здебільшого формальний, епізодичний характер.
5. Рішення, котре приймається, повністю залежить від експерта банку. Його досвід, знання, іноді інтуїція, емоційний стан, особисті пристрасті й багато в чому принциповість вирішують на даний момент долю клієнта.
6. Обмеження мінімального розміру кредитної заявки через високу вартість експертизи.

7. Обмеження кількості (різниці) заявок, що розглядаються, фізичними можливостями експертів.

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження сучасного стану й динаміки структури активів підприємств і джерел їх формування, послідовність розробки кредитної політики, практики банківського кредитування підприємств, зарубіжного досвіду та вітчизняної практики аналізу кредитоспроможності позичальників комерційних банків дає змогу зробити наступні висновки.

1. За умов переходу економіки України до ринкових відносин у структурі активів і в джерелах їх формування відбулися певні негативні зміни. У структурі розміщення оборотних активів підвищилась частка коштів у сфері обігу і відповідно зменшилась частка у сфері виробництва, що спричинено зростанням дебіторської заборгованості та особливо її простроченої частини. Низька частка власних оборотних коштів (3,6%), банківського кредиту (3,9%) і значне скорочення інших пасивів (до 0,5%) була компенсована таким джерелом, як кредиторська заборгованість (92,0%), що з часом переходить у розряд простроченої. Значне зростання кредиторської заборгованості є наслідком погіршення ліквідності підприємств, про що свідчить мала частка грошових коштів у загальному обсязі оборотних активів (3,5%). Незначна питома вага банківського кредиту, як джерела формування оборотних коштів підприємств, пояснюється погіршенням фінансового стану позичальників у зв'язку зі скороченням у них власних оборотних коштів. Це підтверджується аналізом джерел формування оборотних активів досліджуваних підприємств. У цьому зв'язку можна констатувати, що в економіці України актуальними є три проблеми: 1) нарощування частки власних джерел формування оборотних активів (коштів); 2) ефективне використання оборотних активів (коштів); 3) збільшення частки банківського кредиту.

2. За умов переходу до ринку фінансова стійкість підприємства, що характеризує співвідношення залучених і власних коштів у джерелах формування оборотних активів, дуже важливий показник. Банк, аналізуючи фінансовий стан підприємств, великого значення надає їх фінансової незалежності від залучених коштів. Доцільність використання банківських кредитів визначається оптимізацією структури капіталу, що вирішується у процесі формування фінансового капіталу підприємства. Тут критерієм може бути рівень рентабельності власного капіталу, котра багато в чому залежить від оптимального співвідношення залучених і власних коштів. Для формування оборотних активів використання банківського кредиту має сенс тільки у випадку перевищення валової рентабельності активів підприємства над процентною ставкою за користування кредитом.

3. Аналіз зарубіжних і вітчизняних методик оцінки кредитоспроможності позичальників комерційних банків показує, що головним методом оцінки є комплексно-рейтинговий метод, котрий часто зводиться до визначення рейтингового показника. Цей показник дає змогу забезпечувати класифікацію позичальників, що підвищує ефективність оцінки і знижує кредитні ризики.

4. Дисертаційне дослідження показало, що основними недоліками системи відбору суб'єктів кредитування, що склалась, а за нею працює сьогодні більшість комерційних банків, є: суб'єктивізм експертизи, нестабільність результатів, некерованість експертизи, формальний, епізодичний характер та ін.

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях [103, 109–111; 104, 173–175; 105, 246–250; 108, 64–66; 111, 62–64; 112, 195–203; 116, 68–71; 117, 118–123; 118, 50–53].

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Тенденції і шляхи розвитку системи банківського кредитування

В економіці сучасної України зберігається значення системи банківського кредитування, котра дає змогу підприємствам використовувати значні залучені ресурси для розширеного виробництва та обігу продукції.

Однак відсутність чіткої організації кредитування, разом з іншими чинниками, не дає можливості як комерційним банкам, так і підприємствам-позичальникам широко використати кредити для розвитку своєї діяльності.

У банківській практиці нагромадилось чимало проблем, пов'язаних з порушенням принципів кредитування: повернення, терміновості, забезпеченості, платності, цільової спрямованості; кредит знизив свої стимулюючі якості.

У зв'язку з цим основну увагу необхідно зосередити на виявленні тих тенденцій, котрі в даний час переважають у кредитних взаємовідносинах банків з клієнтами, на пошуку шляхів удосконалення сучасних форм кредитування.

За даними О. В. Дзюблюка, "...загальні тенденції у сучасному розвитку кредитних операцій вітчизняної системи комерційних банків свідчать про суттєве послаблення ролі банківського кредиту в забезпеченні виробничого сектора необхідними грошовими ресурсами" [44, 4].

У розвитку кредиту за останні роки простежуються кількісні та якісні тенденції, котрі відображають окремі сторони кредитного процесу.

До тенденцій, що відображають кількісні зміни розвитку системи банківського кредитування, можна віднести наступні.

1. З кожним роком обсяги наданих кредитів зростають (див. табл. 3.1). У період з 1994 р. по 2001 р. кредитні вкладення збільшились у 18 разів.

Таблиця 3.1

**Динаміка кредитів, наданих комерційними банками в економіку
України (млн. грн.) [28, 94]**

Показники	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.*
1. Заборгованість за кредитами, всього	7295	8873	11787	19121	27792	30094
2. Темпи зростання кредитів банків, %	134	122	133	162	145	108

*На 01.04.2002 р.

2. Питома вага кредитного портфеля у загальному обсязі банківських активів зростає (див. табл. 3.2). Так, на 01.01.2002 р. питома вага кредитів в загальній сумі активів банків становила 63,2% [96, 12]. У розвинутих країнах кредити в структурі банківських активів сягають 70% [152, 25].

Таблиця 3.2

**Питома вага кредитного портфеля в обсязі сукупних активів
комерційних банків України, млн. грн. [93; 94; 95, 11; 96, 12]**

Показники	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.
1. Загальні активи	21428,9	25806,2	36979,5	50391,7
2. У т.ч. кредитний портфель	9177,0	10941,7	17599,9	31862,7
3. % (від загальної суми активів)	42,8	42,4	47,6	63,2

3. У кредитно-розрахункових відносинах банків з позичальниками за останні сім років намітилась стійка тенденція до випередження темпів збільшення обсягів кредитування над темпами зростання ВВП (див. табл. 3.3). Відповідно в розвитку економіки країни переважають екстенсивні процеси, котрі створюють передумови для втягнення великих сум кредиту на покриття затрат, що підлягають фінансуванню за рахунок власних коштів підприємств і бюджетних асигнувань. Лише у 2002 р. з'явилися перші ознаки тенденції до покращення цього показника.

Таблиця 3.3

Темпи зростання кредитних вкладень і валового внутрішнього продукту за 1992 – 2000 рр. [28, 51, 56, 94]

Показники	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.*
1. Темп зростання ВВП, %	114,5	109,9	127,2	130,4	118,7	129,0
2. Темпи зростання кредитів, %	133,8	121,6	132,8	162,2	145,4	108,3
3. Випередження (+), сповільнення (-) темпів зростання кредитів над темпами зростання ВВП (пунктів)	+19,3	+11,7	+5,6	+31,8	+26,7	-20,7

* На 01.04.2002 р.

До тенденцій, що виражають якісну сторону розвитку системи кредитування можна віднести наступні.

1. У структурі джерел формування оборотних коштів значно скоротилася частка банківського кредиту. Якщо в 1992 р. частка кредиту, як джерела формування оборотних коштів підприємств, була на рівні 18,8% [69, 50], то в 2000 р. вона становила 3,9%.

2. За період реформування економіки в Україні частка кредитів у валовому внутрішньому продукті перебувала на вкрай низькому рівні – 9 – 13% (див. табл. 3.4), тоді як у розвинутих країнах аналогічний показник сягає 30–40%. Частка банківських кредитів на формування оборотних коштів підприємств становить 7,0 – 10,8% ВВП; на капітальні вкладення – 1,6 – 3%. У розвинутих країнах ці показники становлять відповідно 60 – 100 та 4 – 7% [160, 22].

Значне скорочення на початку 1990-х рр. кредиту в опосередкуванні валового внутрішнього продукту було пов'язане з кризовими явищами в українській економіці, коли останнє стало природним процесом і відображало

як зменшення ресурсної бази українських кредитних установ, так і зростання ризиків втрат від кредитних операцій. Протягом 1998 – 1999 рр. питома вага збиткових підприємств у загальній кількості господарських суб'єктів була на рівні 54,5 – 55,7%. Природно, ці підприємства виключались з числа суб'єктів кредитування. Лише в 2000 – 2001 рр. питома вага збиткових підприємств порівняно з 1999 р. скоротилася і становила 37,7 – 38,2%, у зв'язку з чим відношення кредитів до ВВП становило 11 – 13,6%, що вище, ніж за останні п'ять років. Безумовно, це можна розцінити як прийнятну, але доволі скромну тенденцію, котра спостерігається у рамках суттєвого відставання ролі кредиту в опосередкуванні ВВП.

Таблиця 3.4

**Частка банківських кредитів у валовому внутрішньому продукті
України (млн. грн.) [28, 51, 56, 57, 94]**

Показники	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.**
1. Обсяг валового внутрішнього продукту	102593	130442	170070	201927*	260471
2. Кредити, надані комерційними банками суб'єктам господарювання, всього	8873	11787	19121	27792	30094
3. Короткотермінові кредити, надані комерційними банками суб'єктам господарювання	7240	9142	15700	21767	22920
4. Довготермінові кредити, надані комерційними банками суб'єктам господарювання	1633	2645	3421	6025	7174
5. Питома вага кредитів банків у ВВП, %	9	9	11	13,6	11,6
6. Питома вага короткотермінових кредитів комерційних банків у ВВП, %	7,1	7,0	9,2	10,8	8,8
7. Питома вага довготермінових кредитів комерційних банків у ВВП, %	1,6	2,0	2,0	3,0	2,8
8. Питома вага збиткових підприємств, %	54,5	55,7	37,7	38,2	42,0

* Попередні дані.

** На 01.04.2002 р.

3. Серед кредитів, що їх надають комерційні банки суб'єктам господарювання, домінують короткотермінові (див. рис. 3.1, Дод.Х.1).

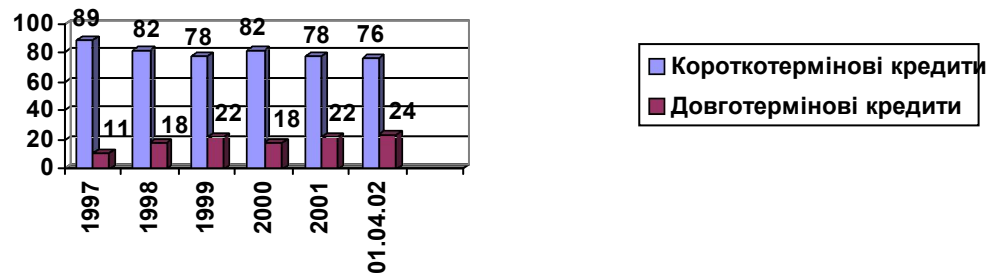

Рис. 3.1. Динаміка заборгованості за кредитами суб'єктів господарювання (за термінами погашення) [28,94].

Протягом останніх років питома вага довготермінових кредитів залишається на рівні 18 – 25%. У 1998 р. з'явилися перші ознаки тенденції до зростання цього показника, котра, на наш погляд, є не випадковістю, а закономірністю – одним з результатів послідовного зниження облікової ставки і темпів інфляції (див. рис. 3.2, Дод. Х.2). При цьому значно більшого значення для термінів кредитування набули не фактичні показники інфляції, а інфляційні очікування контрагентів кредитного ринку, котрі завжди мають інерцію протягом кількох років. Отже, чим вищими є темпи інфляції в країні, тим меншою є частка довготермінових кредитів у кредитному портфелі банків (див. рис. 3.2, Дод. Х.2). У цьому зв'язку можна припустити, що на фоні тривалішого відрізка часу простежується певне продовження терміну користування кредитами, наданими підприємствам. Схожу тенденцію можна спостерігати і в секторі короткотермінових кредитів. На початку 1990-х рр. у період особливо великої інфляції, короткотермінові кредити видавалися банками головним чином у межах 1 – 3 місяців. Середньотерміновими кредитами вважались кредити, котрі видавалися на період від 9 до 12 місяців; усе, що видавалося понад рік, належало до категорії довготермінових кредитів. У даний час терміни кредитування основної виробничої діяльності підприємств вирівнялись і стабілізувались.

На цьому фоні помітно виділяється регіональний акцент банківського кредитування. Так, у Тернопільській області, за станом на кінець квітня 2002р., у структурі кредитних портфелів найбільшу частку займали короткотермінові вкладення – 96,3%, довготермінові – лише 3,7%, у Волинській області відповідно 81,4 та 18,6%, у Львівській області – 82,3 і 17,7 % [28, 95].

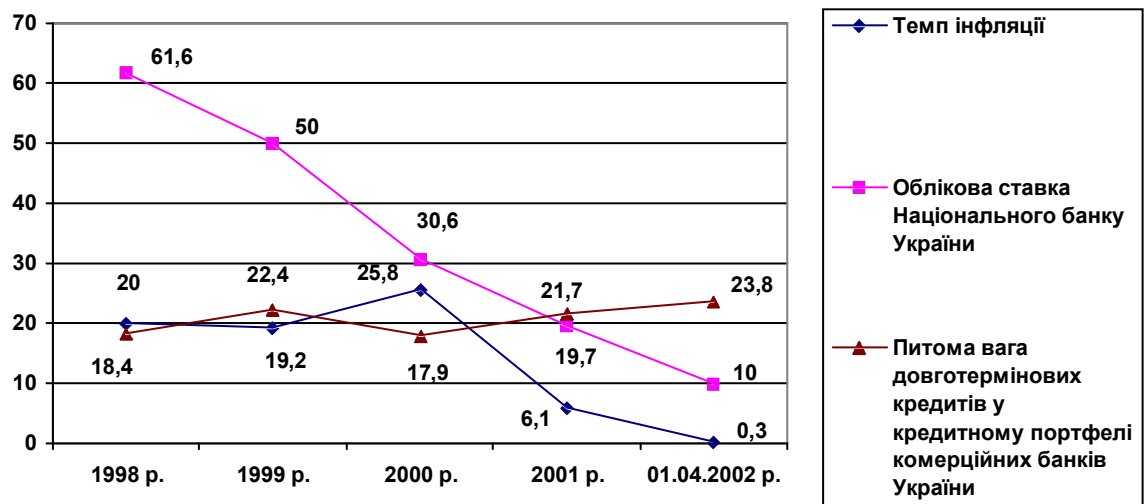

Рис. 3.2. Динаміка інфляційних процесів, облікової ставки Національного банку України та частки довготермінових кредитів у кредитному портфелі комерційних банків України [28, 53, 58, 83, 94].

Вирішальним чинником, що визначає величину та структуру кредитних вкладень в економіку, зокрема в плані термінів кредитування суб'єктів господарювання, є також обсяги й структура залучених банком депозитів. Тому відповідні обмеження щодо надання довготермінових кредитів клієнтам визначає порівняно невисока частка довготермінових депозитів у загальному обсязі залучених комерційними банками коштів підприємств, організацій і населення (див. табл. 3.5).

Довготермінові депозити є тією стійкою частиною ресурсної бази, здатної забезпечити необхідний потенціал для активізації кредитування банками реального сектора. Як видно з наведених даних, незважаючи на певне зростання за останні роки загального обсягу залучених банками довготермінових депозитів, їхня частка у структурі залучених ресурсів залишається ще на доволі низькому рівні – 13,8 – 19,7%.

Таблиця 3.5

Динаміка коштів на рахунках підприємств, організацій і населення в банках України (за термінами) [28, 115]

Роки	Усього		до запитання		термінові		з них довготермінові	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
1996	5145	100	3583	69,6	1562	30,4	–	–
1997	6357	100	3820	60,1	2537	39,9	–	–
1998	8278	100	4985	60,2	3293	39,8	535	6,5
1999	12156	100	7590	62,4	4566	37,6	673	5,5
2000	18585	100	11349	61,1	7236	38,9	1113	6,0
2001	25485	100	13422	52,7	12063	47,3	3514	13,8
2002*	26858	100	12880	48,0	13977	52,0	5297	19,7

*На 01.04.2002 р.

Одним з основних джерел кредитних ресурсів банку є залучення вкладів населення. Вони істотно можуть впливати на масштаби кредитування. “Кредити, що надаються комерційними банками суб’єктам господарювання України, перебувають у прямій залежності від вкладів населення у комерційних банках” [58, 35]. Згідно з розрахунками Т. Клименко, “з зростанням вкладів на 1 млн. грн. сума кредитів, що надаються банками, зростає в середньому на 2910800 грн.” [58, 37]. Тому банкам слід активізувати діяльність щодо залучення вкладів населення з метою збільшення обсягів кредитування й отримання більшого прибутку. Невеликі за розмірами, але сумарно заощадження населення становлять доволі значний обсяг коштів, котрі з причин загальної недовіри до банківської системи переважно не потрапляють на банківські рахунки, а отже, не працюють на економіку країни. Зміцнення довіри до банківської системи має стати одним з пріоритетів державної політики. За оцінками окремих економістів, кошти в іноземній валюті на руках у населення становлять 10 – 20 млрд. дол. Залучення на банківські депозити хоча б частини цих коштів і відповідне майже трикратне підвищення обсягу банківських кредитів значною мірою розв’язало б

проблему фінансування інвестиційного процесу в умовах економічного зростання і прискорило б трансформаційні процеси в економіці.

Тому слід розробити законодавчу основу функціонування Ощадного банку України як відносно самостійної банківської структури, що забезпечує населення банківськими послугами, здійснює державну політику накопичень і формування довготермінових ресурсів.

Отже, реалізація цілей банку у сфері організації кредитних відносин вимагає розробки адекватних заходів з розвитку і вдосконалення депозитних операцій. Такими заходами, на нашу думку, можуть бути [22, 83; 23, 76 – 77]:

а) значно більше уваги приділяти розвитку депозитних операцій з населенням на основі впровадження нової техніки і технології банківського обслуговування фізичних осіб;

б) розширити обсяги термінових депозитів за рахунок використання коштів спеціального призначення;

в) увести в практику залучення коштів клієнтів на ощадні вклади як найстійкішу частину мобілізованих банками ресурсів;

г) активно використовувати процентну політику як метод стимулювання розміщення коштів на різні види депозитів (прогресивні ставки, можливість до завершення терміну часткового зняття суми вкладу зі зниженням процентної ставки тощо);

д) збільшити коло депозитних рахунків з різноманітним режимом використання, котрі дають змогу поєднувати термінові вклади з вкладом до запитання – для здійснення платежів і отримання прийняттого рівня доходу (ATS-рахунки (automatic transfer service) – рахунки автоматичного перерахування, NOW-рахунки (negotiable order of withdrawal) – рахунки, проти яких виставляються накази про вилучення, котрі обертаються, Supernow рахунки) [171, 372 – 373]. Надання банками інших додаткових послуг за цими рахунками (надання кредиту обсягом до 50 відсотків залишку на вкладі, вкладення коштів на рахунках у цінні папери, що дають відповідний дохід);

е) активно застосовувати комплексне обслуговування клієнтури як засіб підвищення конкурентоспроможності банку, що веде до зберігання коштів на рахунках, залучення коштів на депозити, впровадження у банківську практику різних видів дебетових і кредитних карток, котрі можуть використовуватися для оплати різноманітних товарів і послуг, отримання готівки, заробітної плати тощо, що стимулює їхніх власників до розміщення коштів у банку;

є) застосовувати перспективні види вкладів, їх розширення (залучення банками різдвяних, відпускних, податкових, пенсійних та інших термінових вкладів). Для банків такі методи мобілізації бажані тим, що вони сприяють зростанню депозитів і стимулюють ощадливість вкладників;

ж) активніше залучати кошти громадян України в іноземній валюті;

з) вітчизняним фінансово-кредитним установам доцільно відкривати рахунки і для іноземних громадян;

и) прискорити впровадження державної програми цілісної автоматизації системи безготівкових розрахунків;

і) розширити спектр трастових (довірчих) послуг населенню (розпорядження майном клієнтів за заповітом; управління майном клієнта за спеціальною угодою; агентські послуги (різноманітні операції з цінними паперами – формування портфеля цінних паперів, купівля-продаж цінних паперів за дорученням клієнта, посередництво в організації випуску та первинному розміщенні цінних паперів тощо, надання консультацій, отримання грошей під заставу, оренда сейфів, оформлення страхових полісів, оплата рахунків довіртелів, виплата податків, оформлення усіх видів доходів за дорученням клієнтів тощо).

Вкладники мають бути переконані в безпеці своїх заощаджень. Для цього треба розробити і прийняти закон про банкрутство й ліквідацію банку (за формою це може бути злиття з іншими банками, продаж загалом, окремими частинами чи звичайна процедура ліквідації), створити систему страхування депозитів, оформлення операцій шляхом фінансових зобов'язань, котрі мають

реальну юридичну силу, і, нарешті, чинну систему розгляду й задоволення через суд [42, 42; 43, 46].

На сучасному етапі для стимулювання надання банками довготермінових позик на інвестиційну діяльність необхідне наступне.

По-перше, вирішити питання надання пільг щодо створення обов'язкових резервів, оподаткування доходів і використання прибутку банків;

По-друге, створити умови для акумуляції у банках значних вкладів, щоб забезпечити необхідний обсяг кредитів, котрі мають надавати банки. Для цього необхідно стимулювати формування термінових депозитів шляхом диференціації норм обов'язкових резервів залежно від складу депозитів, зниження податку на прибуток за процентами на термінові депозити.

Необхідно змінити правила вимоги боргу за банківськими кредитами. Повернення боргів має бути незаперечним і пріоритетним, а тому має бути переглянуто багато положень чинного законодавства. Зокрема треба законодавчо встановити відповідальність за кредиторську заборгованість, за ухилення позичальників від неповернення кредитів, посилити цивільну, кримінальну та адміністративну відповідальність юридичних осіб і їх керівників за ухилення від сплати боргів банкам-кредиторам, а також заборонити суб'єктам господарювання відкривати більше одного рахунка в національній та іноземній валютах. Це дасть можливість сконцентрувати всі рахунки в одному банку, забезпечити контроль за розпорощенням коштів і не допустити спроби ухилення від сплати боргів, у тому числі бюджету та за банківськими кредитами, гарантуватиме виконання контрактів загальнодержавного значення [60, 100].

4. Протягом останніх чотирьох років поліпилась якість кредитного портфеля банків. З даних табл. 3.6 видно, що частка несвоєчасно повернутих банківських кредитів (прострочених та сумнівних) у загальному обсязі кредитів, спрямованих у реальний сектор економіки, знизилася з 20,1%, за станом на 01.01.2000 р., до 6,6% – на 01.04.2002 р.

Таблиця 3.6

Динаміка структури заборгованості за кредитами, наданими суб'єктам господарювання у 1999 – 2002 рр., % [25, 28; 26, 27; 28, 30]

Група показників	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.*	Відхилення до 1999 р.		
1. Строкові	69,7	78,8	85,8	85,2	+9,1	+16,1	+15,5
2. Прострочені	16,6	11,4	4,9	5,2	-4,7	-11,7	-11,4
3. Сумнівні	3,5	2,8	2,0	1,4	-0,7	-1,5	-2,1
4. Пролонговані	10,2	7,0	7,3	8,2	-3,2	-2,9	-2,0

*На 01.04.2002 р.

Отже, потрібна державна програма удосконалення системи банківського кредитування підприємств, котра охоплює нормативно-правові (організаційні) та економічні напрямки функціонування кредиту в економіці.

У нормативно-правовому (організаційному) сенсі доцільно забезпечити наступне.

1. Покращити регулятивну базу, в тому числі закони, котрі захищають права кредиторів. Зокрема прийняти Закон України “Про банківське кредитування” з врахуванням об'єктивних законів функціонування кредиту, принципів та умов організації кредитування, де визначити як відповідальність банку, так і позичальника, а також держави та ін.

2. Сформувати інфраструктуру кредитних операцій (у тому числі інформаційного, методичного, кадрового забезпечення та ін.). Так, НБУ розробити нове Положення “Про кредитування”, методику оцінки кредитного ризику та управління ним, Положення “Про роботу з проблемними кредитами”, підготувати рекомендації з аналізу кредитного портфеля та ін.

3. У методологічному плані слід звернути увагу на дослідження меж кредиту на макро- та мікрорівні, межі окремих форм і видів кредиту, взаємозв'язок об'ємів і динаміки ВВП та інші межі кредитування.

4. Комерційним банкам необхідно вдосконалювати внутрішню нормативну базу з питань кредитування.

5. Знизити ціну кредиту та розширити його доступ для ширшого кола клієнтів.

В економічному сенсі було б важливо здійснити такі заходи:

– сформувати систему, при котрій держава визначає пріоритети інвестиційної активності, а НБУ – пріоритетні об'єкти фінансування інвестицій. Відділити короткотермінові кредитні операції банку від його довготермінових (інвестиційних) кредитних вкладень;

– створити в країні систему кредитування, адекватну перехідній економіці, спрямовану на стимулювання виробництва, розвиток інвестицій, що базувалися б на якіснішому плануванні потреб підприємств у залучених коштах. Звернути увагу на формування у цій системі нових схем кредитування, спрямованих на реалізацію сутнісних рис кредиту та забезпечення інтересів учасників кредитної операції;

– здійснити адаптацію міжнародного досвіду кредитування до української банківської практики, звернувши особливу увагу на розвиток кредитних ліній, овердрафтів, контокоренту, консорціумних кредитів;

– забезпечити дотримання принципів, пов'язаних з умовами банківського кредитування;

– наближувати терміни кредитування до реального руху матеріальних запасів і витрат;

– визначити мінімальний рівень кредитних вкладень у виробничий сектор у сукупних активах комерційних банків на рівні 60 – 65%;

– визначати та адекватно оцінювати чинники, котрі впливають на рівень кредитного ризику. Оптимізувати кредитний портфель з точки зору кредитних ризиків, складу клієнтів і структури кредитів.

Ці пропозиції сприяли б дотриманню принципів кредитування, зниженню ризиків у взаємовідносинах банку з підприємствами.

Успішне здійснення кредитних операцій установами банків і можливість одержання кредитів суб'єктами господарювання у значній мірі залежать від кредитоспроможності позичальників і наявного кредитного забезпечення. У зв'язку з цим надзвичайної актуальності набувають питання удосконалення аналізу кредитоспроможності позичальників-підприємств і дослідження форм та видів кредитного забезпечення щодо можливості їх використання в Україні.

3.2. Удосконалення методики комплексної оцінки кредитоспроможності позичальників

У кредитному процесі винятково важливе значення має правильна та об'єктивна оцінка позичальника, котра визначається у першу чергу його кредитоспроможністю. Її достовірність істотно впливає як на результати конкретних кредитних угод, так і на ефективність кредитної діяльності банку загалом. Точність оцінки важлива й для позичальника, адже від неї залежить рішення про надання кредиту та про можливий його обсяг.

Відсутність науково-обґрунтованих методів оцінки кредитоспроможності позичальника і ризику повернення кредитів, а також відсутність спеціалістів, компетентних у підготовці та прийнятті рішень про можливість та умови кредитування можуть бути наслідком погіршення якості кредитного портфеля. Це призводить до погіршення фінансового стану чи банкрутства банку. Так, за даними американських аналітиків, 30–40% прострочених кредитів виникає внаслідок недостатньо глибокого аналізу фінансового стану позичальника на попередній стадії переговорів [127, 50].

Тому слід розробити і застосовувати науково обґрунтовані методики оцінки кредитоспроможності позичальників. Для розробки і застосування таких методик необхідно насамперед визначення змісту терміна “кредитоспроможність”. Досі серед економістів немає єдиної думки з даного питання. Так, автори однієї з методик розуміють під кредитоспроможністю

позичальника “...його здатність своєчасно і повно розраховуватися за своїми зобов’язаннями” [181, 35; 131, 198]. На нашу думку, це твердження не розкриває наявних відмінностей між платоспроможністю і кредитоспроможністю відповідно до їх суті. Вважаємо, що це не однозначні терміни, про що свідчить наступне. Перш за все поняття “платоспроможність” охоплює здатність і можливість юридичної чи фізичної особи своєчасно погасити всі види заборгованості, в той час як кредитоспроможність характеризує лише здатність погашення позичкової заборгованості. З цього боку кредитоспроможність – поняття трохи вужче, ніж платоспроможність [62, 76]. Автори іншої методики вважають, що “...кредитоспроможність є оцінення банком позичальника з погляду можливості й доцільності надання йому кредиту і визначає ймовірність повернення позик і виплати процентів по них у майбутньому” [161, 289].

Згідно з Положенням НБУ “Про кредитування” “кредитоспроможність – це здатність позичальника в повному обсязі і у визначений кредитною угодою термін розраховуватися за своїми борговими зобов’язаннями” [10]. Відповідно до Положення НБУ “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” “кредитоспроможність – наявність передумов для одержання кредиту і здатність повернути його” [11]. Ці визначення найточніше відображають сутність проаналізованого вище поняття. Проте і вони не є вичерпними.

З нашого погляду, найзмістовніше визначення кредитоспроможності запропоноване М. О. Сахаровою: “...під кредитоспроможністю банківських клієнтів слід розуміти такий фінансово-господарський стан підприємства чи організації, котрий дає впевненість в ефективному використанні залучених коштів, можливості й готовності позичальника повернути кредит згідно з умовами кредитного договору” [168, 19]. Але з цього визначення кредитоспроможності не зовсім відомо, що автор розуміє під ефективним використанням залучених коштів. Якщо під ефективністю використання

залучених коштів розуміти одержання доходу від кредитованого заходу (а саме така мета підприємств в умовах ринку), то банк не має права пред'являти такі вимоги до позичальника. Гарантією повернення кредиту є рентабельність діяльності позичальника в цілому, а захід, що кредитується, може бути однією з ланок його маркетингової діяльності на ринку сировини тощо і не передбачати одержання доходу в даному виробничому циклі.

Окрім цього, наведені визначення кредитоспроможності не враховують такої важливої умови кредитної операції, як правомочність позичальника. У ринковій економіці можлива часткова зміна форм юридичного буття позичальників в результаті виникнення і ліквідації підприємств, злиття чи утворення дочірніх фірм, зміни форм власності і т. д., що підвищує значення даного елемента кредитоспроможності.

Порівнявши існуючі визначення цієї категорії, пропонуємо удосконалити формулювання кредитоспроможності, що міститься у Положенні НБУ “Про кредитування” і сформулювати його так: кредитоспроможність – це оцінка наявності економічних і юридичних передумов для одержання кредиту та спроможності підприємства у повному обсязі й у визначений кредитною угодою термін повернути його, що здійснюється на основі розгляду фінансово-господарських аспектів діяльності позичальника, а також репутації керівника підприємства, що проводиться на етапі підготовки та прийняття рішення стосовно видачі кредиту й умов укладення кредитного договору і в процесі кредитування на перспективу. Такий зміст цієї категорії включає наявність передумов для одержання кредитів позичальником і можливість погасити їх у встановлені кредитним договором терміни.

Оцінка кредитоспроможності клієнтів у банку має базуватись на певних принципах [100, 247–248]. Система таких принципів передбачає:

- забезпечення достовірності оцінки, котра базується на залученні до проведення оцінки кредитоспроможності всіх необхідних інформаційних даних;

- визначення широкого кола показників, що всебічно характеризують діяльність позичальника. Розраховані на базі показників коефіцієнти повинні визначати суттєві особливості діяльності підприємства. Ці коефіцієнти мусять у якомога меншому ступені дублювати один одного;

- забезпечення диференційованого підходу до оцінки кредитоспроможності щодо кожної групи позичальників (юридичних і фізичних осіб, галузі діяльності та ін.), при наданні їм різних видів кредитів (коротко- або довготермінових кредитів та ін.);

- забезпечення поточної і прогнозованої оцінки кредитоспроможності клієнтів;

- використання сучасних наукових методів, моделей і передового практичного досвіду проведення такої оцінки, залучення у необхідних випадках висококваліфікованих експертів, впровадження сучасних інноваційних технологій здійснення оцінки тощо.

Формування необхідної інформаційної бази для визначення оцінки кредитоспроможності клієнтів має за мету забезпечити процес цієї оцінки всією первинною інформацією. Конкретний перелік цієї первинної інформації повинен визначатись методикою кредитоспроможності клієнтів, що використовується банком. Процес формування необхідної інформаційної бази для проведення оцінки кредитоспроможності клієнтів потребує попередньої систематизації інформації. Ми пропонуємо всі джерела інформації, котрі використовуються під час проведення оцінки кредитоспроможності, класифікувати за наступними чотирма основними напрямками.

1. Матеріали, отримані безпосередньо від клієнта.
2. Матеріали про клієнта, котрі зберігаються в архівах і базах даних банку (якщо клієнт має кредитну “історію”).
3. Відомості, що при необхідності можуть бути одержані від зовнішнього оточення клієнта (постачальники, кредитори, покупці продукції, обслуговуючі банки, податкова служба тощо).

4. Звіти та інші матеріали державних і приватних установ (галузеві аналітичні дослідження, статистична інформація, довідники по інвестиціях та ін.).

Перелік елементів кредитоспроможності позичальника і показників, що їх характеризують, може бути ширшим або скороченим залежно від цілей аналізу, видів кредиту, стану кредитних відносин банку з конкретним клієнтом, результатів його господарсько-фінансової діяльності, а також від наявного забезпечення необхідних кредитів та ін.

Виходячи з викладеного, пропонується комплексно-рейтингова методика аналізу банками кредитоспроможності позичальників, котра передбачає наступні елементи: характер (репутація) позичальника, його фінансовий стан, грошові потоки (рух коштів на рахунках позичальника), діловий ризик.

Під характером позичальника розуміється його порядність, репутацію, ступінь відповідальності, готовність і бажання погасити борг. Банк намагається з'ясувати, як позичальник ставився до своїх обов'язків у минулому, чи будуть у нього затримки з погашення позики, який його статус у діловому світі [110, 13]. Для цього використовується наступне.

1. Оцінка кредитної історії клієнта: термін існування підприємства, погашення кредитної заборгованості у минулому, наявність діючих кредитів, погашення відсотків, наявність простроченої кредитної заборгованості.

2. Ефективність управління позичальника: наявність перспективного бізнес-плану (техніко-економічного обґрунтування), питома вага власних коштів підприємства у вартості кредитного проекту.

3. Оцінка ділових якостей керівництва позичальника: досвід керівної роботи на підприємстві, чи займає керівні посади в інших фірмах, чітка та аргументована оцінка фінансової діяльності фірми, наявність програми подальшого розвитку.

4. Аналіз обсягів реалізації продукції: динаміка виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), наявність контрактів на реалізацію продукції

у співвідношенні до обсягів кредиту, обсяг реалізації готової продукції, у контрактах на реалізацію готової продукції передбачена попередня оплата або відкрито відзивний акредитив, підприємства торгівлі та сфери обслуговування населення, котрі мають постійну виручку готівкою і здають її до кас установ банку.

5. Аналіз складу та динаміки дебіторської і кредиторської заборгованості: наявність простроченої дебіторської заборгованості, наявність простроченої кредиторської заборгованості, динаміка простроченої дебіторської і кредиторської заборгованості, наявність простроченої заборгованості перед бюджетом.

6. Аналіз прибутків і збитків: діяльність поточного року (прибуткова, збиткова), діяльність минулих років (прибуткова, збиткова).

7. Об'єктивні чинники діяльності клієнта: місцезнаходження клієнта, позичальник належить до сфери з рівнем ризику (низьким, середнім, високим), сезонність діяльності.

8. Додаткові чинники: наявність державної підтримки клієнта, наявність партнерів, наявність власного ліквідного майна, розмір сплаченого статутного фонду, наявність аудиторських висновків.

Для вироблення і схвалення оптимальних економічних рішень кредиторам потрібна об'єктивна оцінка фінансового стану, котрий є комплексним поняттям і характеризується системою показників, що відображають наявність та розміщення коштів, реальні й потенційні фінансові можливості.

При написанні дисертаційної роботи було досліджено широке коло показників, що характеризують різні аспекти діяльності підприємства і застосовуються у практиці аналітичної роботи в нашій країні і за кордоном. Однак системи коефіцієнтів різняться не тільки складом, а й кількістю. Так, методика банку Credit Lione побудована на п'ятьох коефіцієнтах [173, 289–290]; автори книги “Техніка фінансового аналізу” запропонували понад 10 [175, 114–115], а Т. Р. Карлін, А. Р. Макмін – понад 15 показників

кредитоспроможності [149, 314]. Американські економісти Е. Брігем та Л.Гапенські аналізують діяльність фірми “Дюпон” також на основі 15 показників [187, 88]. У практиці комерційних банків США розраховується 8 коефіцієнтів ліквідності, а загальна кількість показників, що використовуються для оцінки кредитоспроможності фірм, сягає 27 [166, 235], причому різні дослідники і групують їх по-різному. Скажімо, А. П. Градова і Б. І. Кузіна інформують, що “американські банки використовують чотири групи основних показників: ліквідності фірми, обіговості капіталу, залучення засобів і прибутковості” [173, 287], а Т. Р. Карлін, А. Р. Макмін стверджують, що “для аналітичних цілей коефіцієнти можна поділити на три основні групи, причому дві з них мають підгрупи; кожна група характеризує певний аспект фінансового добробуту компанії. Основні групи – це ліквідність, а дві її підгрупи – ліквідація і функціонування; леверидж – з двома такими ж підгрупами; прибутковість” [149, 272].

Дослідженню питань щодо оцінки кредитоспроможності позичальників комерційних банків присвячено багато вітчизняних наукових праць. Тільки за останні роки ця проблема набула широкого висвітлення у монографіях і підручниках українських авторів О. В. Дзюблюка [46], А. М. Мороза [19], М.І.Савлука [31], В. Т. Сусіденка [100] та інших. У той же час, проблему ще не можна вважати достатньо вивченою, оскільки й досі в теорії і на практиці немає єдиного підходу до визначення системи показників, котрі комплексно характеризували б кредитоспроможність позичальників.

Заслуговує на увагу методика оцінки кредитоспроможності позичальника, розроблена О. В. Дзюблюком. Автор вважає, що “необхідно розширити склад фінансових коефіцієнтів, що використовуються банком для аналізу кредитоспроможності позичальника, передусім у плані достатньої оцінки фінансової стійкості та ефективності господарської діяльності” [46, 418]. З метою повнішої характеристики фінансового стану підприємства з точки зору оцінення банком структури і співвідношень між різними джерелами грошових

ресурсів клієнта та їх впливу на рівень кредитного ризику О. В. Дзюблюк пропонує внести до числа показників фінансової стійкості такі коефіцієнти: власності, залучених коштів, мобільності оборотних коштів, оборотного капіталу. На думку автора методики, “загальна сукупність коефіцієнтів, що відображає економічну ефективність діяльності позичальника і котру доцільно використовувати при аналізі кредитоспроможності суб’єкта господарювання, може бути класифіковано за трьома основними підгрупами показників, що характеризують такі ключові результати діяльності підприємства: 1) рентабельність; 2) оборотність капіталу; 3) виробничий потенціал” [46, 421].

У цій методиці особливе значення надається аналізу грошового потоку клієнта. Зокрема наведено три способи, котрими можна визначити коефіцієнти грошового потоку.

А. М. Мороз підкреслює, що, крім показників, наведених у Положенні НБУ “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат з кредитними операціями банків”, можуть застосовуватися й інші показники, котрі можна об’єднати в певні групи показників: погашення боргу, ділової активності, прибутковості, використання основного капіталу [19, 143]. У групу показників погашення боргу входять коефіцієнти грошового потоку і процентних виплат. Показники ділової активності складаються з трьох коефіцієнтів оборотності: дебіторської заборгованості, запасів і витрат, кредиторської заборгованості. Показники прибутковості включають рентабельність підприємства, рентабельність акціонерного капіталу та рентабельність витрат.

Для оцінки фінансового стану позичальника-юридичної особи НБУ в Положенні “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат з кредитними операціями банків” рекомендує методику розрахунку показників, котру наведено в Дод. Ц.1. На нашу думку, аналіз фінансового стану позичальника не повинен обмежуватись сімома показниками. Вважаємо, що при оцінці кредитоспроможності підприємств-

позичальників необхідно збільшити кількість фінансових коефіцієнтів, котрі б комплексно характеризували фінансовий стан підприємства (див. Дод. Ц. 2).

З нашого погляду, всі показники, що характеризують фінансові ресурси підприємства, а відповідно й фінансовий стан, доцільно класифікувати за показниками ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності, рентабельності [110, 13–15]. Показники ліквідності дають змогу оцінити кредитоспроможність підприємства залежно від структури його активів, величина котрих співвідносна із зобов'язаннями підприємства, вказуючи на ліквідність його балансу. Основним критерієм є ліквідність оборотних активів, тобто час, необхідний для перетворення їх у грошову масу.

Показники фінансової стійкості відображають рівень використання власних і залучених коштів у формуванні ресурсів підприємства, з'ясовуючи його залежність від тих чи інших джерел коштів, а відповідно і спроможність погашати заборгованість (див. табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Коефіцієнти фінансової стійкості підприємства

№ з/п	Назва показника	Алгоритм розрахунку
1.	Коефіцієнт інвестування	Джерела власних коштів : Сума основних засобів
2.	Співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості	Дебіторська заборгованість : Кредиторська заборгованість

Коефіцієнт інвестування характеризує достатність джерел власних коштів до вкладених в основні засоби. Якщо коефіцієнт інвестування більший за одиницю, то це свідчить про достатність у підприємства власних оборотних коштів.

При більш поглибленому вивченні фінансової стійкості підприємства необхідно акцентувати увагу на дебіторській і кредиторській заборгованості. Слід проаналізувати їх розміри, тривалість, причини виникнення. Співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості має бути 2 : 1

[137, 226]. Якщо такого співвідношення не дотримуються, то фінансовий стан підприємства оцінюється як несприятливий. Це обумовлено тим, що дебіторська заборгованість може бути швидко перетворена в грошові кошти, тому вона є одним з основних джерел погашення короткотермінових зобов'язань підприємства. Наявність кредиторської заборгованості, не забезпеченої дебіторською, є основною причиною неплатоспроможності підприємства.

Показники ліквідності та фінансової стійкості розраховані в основному на основі бухгалтерського балансу й характеризують стан позичальника на час складання звітності, тобто це статистичні оцінки. Аналіз коефіцієнтів, розрахованих на основі бухгалтерських даних, повинен доповнюватися аналізом оборотності ресурсів і рентабельності діяльності позичальника в цілому (див. табл. 3.8 та 3.9).

Таблиця 3.8

Коефіцієнти оборотності (ділової активності)

№ з/п	Назва показника	Алгоритм розрахунку
1.	Оборотність оборотних активів	Виручка від реалізації продукції : Середня величина оборотних активів
2.	Оборотність матеріальних запасів	Виручка від реалізації продукції : Середня вартість матеріальних запасів
3.	Оборотність готової продукції	Виручка від реалізації продукції : Середня вартість готової продукції
4.	Оборотність дебіторської заборгованості	Виручка від реалізації продукції : Середня дебіторська заборгованість
5.	Оборотність кредиторської заборгованості	Виручка від реалізації продукції : Середня кредиторська заборгованість

Оборотність кредиту і його повернення залежать від оборотності прокредитованих ресурсів, а рентабельність діяльності характеризує дохідність підприємства як важливий елемент кредитоспроможності й

повернення кредитів. Тому з точки зору банку розгляд даних показників слід вважати обов'язковим. Крім того, показники оборотності активів і рентабельності повніше виражають тенденції, що склалися у господарській діяльності позичальника. Так, позичальник на час складання звітності може відчувати тимчасові фінансові труднощі, пов'язані з нестачею ліквідних коштів, що позначиться на його платоспроможності, а відповідно погіршаться показники ліквідності балансу, котрі впливають на оцінку кредитоспроможності. На оборотність ресурсів тимчасові фінансові труднощі не матимуть відчутного впливу, якщо вони дійсно тимчасові, а не систематичні. Показники оборотності активів і рентабельності характеризують ефективність діяльності підприємства в динаміці та повніше відображають реальний хід виробничої діяльності. Оцінювання оборотності активів і рентабельності здійснюють за змінами цих показників.

Коефіцієнт оборотності оборотних активів – один з найважливіших показників ефективності використання оборотного капіталу, що вказує на швидкість його переходу з форми виробничих запасів у готову продукцію і швидкість перетворення останньої у безпосередньо грошову форму. При розрахунку та оцінюванні коефіцієнта оборотності оборотних активів пропонуємо брати до уваги всю їх сукупну величину незалежно від матеріально-речової структури та джерел утворення оборотних активів з урахуванням їхнього кругообігу. При цьому необхідно враховувати особливості індивідуальних кругообігів у кожному виді активів. У зв'язку з цим коефіцієнт оборотності оборотних активів повинен доповнюватися частковими (індивідуальними) показниками, котрі передбачають вивчення та облік специфіки руху кожного виду активів і дають можливість здійснювати глибший аналіз оборотності всієї величини оборотних активів підприємства.

Оборотність матеріальних запасів характеризує ефективність виробничо-збутової діяльності підприємства, а його зростання засвідчує оптимізацію формування виробничих запасів і витрат, сприяючи збільшенню обсягів

продажів та отриманню більш високих доходів. Цей показник відображає забезпеченість виробничого циклу необхідними оборотними активами.

Оборотність дебіторської заборгованості свідчить про швидкість вивільнення коштів з дебіторської заборгованості. Тенденція до збільшення даного показника може характеризувати підвищення ефективності управління комерційними кредитами, наданими підприємством, а також зменшення періоду, протягом котрого дебіторська заборгованість залишається непогашеною, що загалом позитивно позначається і на платоспроможності клієнта банку.

Система загальних і часткових показників оборотності дає змогу виявити, де і чому виникло сповільнення, і вжити відповідних заходів для поліпшення ефективності використання оборотних активів. У практиці України показники оборотності оборотних активів застосовуються доволі широко. Але ці показники здебільшого розраховуються щодо оборотних активів у цілому, а часткові показники оборотності визначаються рідко; крім того, вони не зайняли належного місця в оцінюванні перспектив розвитку кредитних відносин банку з конкретним позичальником. Вважаємо, що доцільно як експеримент використовувати наведену вище систему показників оборотності при укладенні кредитного договору, визначенні норм процентної ставки за користування позичкою, при виборі суб'єкта та форми кредитування.

Таблиця 3.9

Коефіцієнти рентабельності (ефективності діяльності підприємства)

№ з/п	Назва показника	Алгоритм розрахунку
1.	Рентабельність власного капіталу	Чистий прибуток : Середня величина власного капіталу
2.	Рентабельність залучених коштів	Чистий прибуток : Довготермінові та поточні зобов'язання

Показники рентабельності відображають глибинний, якісний бік роботи підприємства, тому для оцінювання здатності клієнта своєчасно погашати свої платіжні зобов'язання ці показники слід розраховувати у динаміці за низку років. Це зумовлює необхідність для банку з'ясувати загальні тенденції в ефективності роботи позичальника та впливу їх на використання банківських кредитів.

Рентабельність власних коштів є нормою доходу на власні кошти і важливим показником, котрий характеризує діяльність позичальника та ефективність використання власних джерел фінансування, вказуючи на величину прибутку, що приносить одна гривня ресурсів, котрі належать підприємству.

Рентабельність залучених коштів визначає ефективність політики підприємства, що проводиться у сфері залучення додаткових ресурсів для виробничої діяльності на довго- і короткотерміновій основі. Даний показник показує, який прибуток отримує підприємство на одну гривню залучених коштів.

Запропонована система показників і коефіцієнтів дає змогу, на наш погляд, відповісти на низку запитань, котрі стосуються, по-перше, прогнозу вчасності здійснення майбутніх платежів; по-друге, ліквідності та реальності оборотних активів; по-третє, можливих меж зниження обсягу прибутку, при котрих усе ж забезпечується погашення ряду фіксованих платежів; по-четверте, оцінки загального фінансового стану фірми, її стійкості.

Оцінка кредитоспроможності на основі фінансових коефіцієнтів вимагає індивідуального підходу до кожного клієнта. Необхідна систематична аналітична робота з оцінки фінансового стану позичальника. Ця методика має ряд недоліків: будується на даних про залишки; відображає стан справ тільки за минулий період; показує в основному рух оборотних активів. Такі недоліки у певній мірі вирішуються при оцінці кредитоспроможності на основі аналізу грошових потоків. Цей спосіб починає набувати розповсюдження у зв'язку з

появою інформації підприємства як звіт про рух грошових коштів, котрий складається з метою зіставлення припливу або відпливу грошових коштів. Стійке перевищення припливу над відпливом коштів протягом певного періоду дає змогу оцінювати клієнта як кредитоспроможного. Згідно із стандартами кредитування Заходу аналіз грошового потоку визначає і межу надання нових кредитів. Граничною межею при цьому є розмір перевищення надходжень коштів порівняно з їх відпливом.

У процесі аналізу грошового потоку клієнта доцільно розрахувати ряд аналітичних показників (див. табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Коефіцієнти грошового потоку

№ з/п	Назва показника	Алгоритм розрахунку
1.	Коефіцієнт ліквідності грошового потоку	Сума позитивного грошового потоку : Сума негативного грошового потоку в цілому, за окремими видами діяльності, в розрізі окремих інтервалів досліджуваного періоду
2.	Коефіцієнт ефективності грошового потоку	Сума чистого грошового потоку : Сума негативного грошового потоку
3.	Співвідношення грошових потоків і заборгованості кредиторам	Вхідні грошові потоки : Усі пасиви

Аналіз кредитоспроможності на основі показників ділового ризику в Україні рідко застосовується, тому що вимагає оцінки кредитоспроможності з врахуванням показників виробничої діяльності. Діловий ризик – ризик, пов’язаний з несвоєчасним завершенням кругообігу фондів і неефективним використанням ресурсів (фінансових, технічних, трудових) [130, 316]. Кругообіг включає три стадії: постачання, виробництво, реалізацію. Стадію постачання доцільно оцінювати за такими показниками: характер поставок (прямі або через посередників); кількість постачальників, тривалість

виробничих зв'язків з ними; ритмічність поставок; місце знаходження складських приміщень.

Стадію виробництва можна оцінити за такими показниками: забезпеченість працівниками, в тому числі високої кваліфікації; продуктивність працівників; віковий склад і потужність обладнання.

Стадію реалізації можна оцінити за такими показниками: число покупців; порядок розрахунків за виготовлену продукцію, виконані роботи або надані послуги; платоспроможність покупців; місткість ринку.

Оцінювання кредитоспроможності позичальника здійснюється шляхом зіставлення фактичного значення коефіцієнтів і показників, котрі характеризують репутацію позичальника, його фінансовий стан, грошові потоки та діловий ризик, з їхніми критеріальними рівнями. В результаті такого зіставлення встановлюється клас підприємства, відповідно з чим банк організовує з ним кредитні відносини.

При цьому узагальнюючу оцінку S_j по кожному j -ому елементу кредитоспроможності (характер (репутація) позичальника, його фінансовий стан, грошові потоки, діловий ризик) доцільно розраховувати за формулою:

$$S_j = \left(\sum_{i=1}^n A_{ij} k_{ij} \right) : n,$$

де A_{ij} – оцінка i – го одиничного показника в j – й групі;

k_{ij} – значущість (вагомість) i – го одиничного показника;

n – кількість показників для розрахунку кредитоспроможності.

Підсумкову рейтингову оцінку кредитоспроможності позичальника R рекомендується визначати за формулою:

$$R = \left(\sum_{j=1}^m S_j K_j \right) : m,$$

де K_j – вагомий коефіцієнт j – ого елемента кредитоспроможності відповідно до критеріального рівня;

m – кількість елементів кредитоспроможності (груп показників).

Згідно з Положенням НБУ “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” за результатами оцінки фінансового стану позичальників класифікація їх здійснюється з урахуванням рівня забезпечення за кредитними операціями на 5 класів: “А”, “Б”, “В”, “Г”, “Д” [11]. Зважаючи на обширність ранжування, пропонується зменшити кількість класів позичальника до трьох – перший, другий і третій.

Відповідно до розробленої нами методики оцінки кредитоспроможності пропонуємо ранжувати позичальників на відповідні класи за такою схемою:

- “перший” – 130 балів і більше;
- “другий” – від 100 до 130 балів;
- “третій” – від 35 балів до 100 балів.

Рекомендуємо комерційним банкам встановити чіткі правила взаємодії з підприємствами кожного класу. Так, позичальники першого класу мають пільги в кредитуванні. Передусім це пріоритетне становище організації щодо виділення кредитних ресурсів, а також можливість вибору найефективнішої форми кредитування для даного позичальника, враховуючи чинне Положення НБУ “Про кредитування” – бланкового кредиту, кредитної лінії, овердрафт. Використовуються й традиційні форми пільг – зниження процентної ставки за кредит, зменшення форм забезпечення, скорочення звітності, котру подають у банк. Крім цього, для таких підприємств може бути зменшено кількість перевірок цільового використання кредиту.

Позичальники другого класу кредитоспроможності кредитуються у звичному порядку відповідно до чинного Положення.

Кредитування підприємств третього класу обмежене низкою умов. Згідно з чинними нормативними документами можна використовувати такі методи кредитного впливу, як підвищення кредитної ставки за кредит, кредитування під декілька видів забезпечення, встановлення таких умов, як щомісячне

подання в банк бухгалтерської звітності та ін. (з відображенням у кредитному договорі всіх цих умов) [110, 15].

Використовуючи звітні матеріали досліджуваних підприємств, нами проведено розрахунки їхніх фінансових коефіцієнтів (див. табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Розрахунки фінансових коефіцієнтів досліджуваних підприємств

Показники	Підприємства					
	Козлівський спиртозавод		ПТ компанія “Агрокомпас”		ПМП “Антей”	
	01.01. 2001 р.	01.01. 2002 р.	01.01. 2001 р.	01.01. 2002 р.	01.01. 2001 р.	01.01. 2002р.
1. Коефіцієнт миттєвої (абсолютної) ліквідності	0,03	0,09	0,02	0,004	0,002	0,005
2. Коефіцієнт поточної ліквідності	0,7	0,68	0,03	0,16	0,008	0,15
3. Коефіцієнт загальної ліквідності	1,13	1,63	0,19	0,53	1,3	1,25
4. Коефіцієнт маневреності власних коштів	0,05	0,14	-5,8	-8,3	0,6	0,72
5. Співвідношення залучених і власних коштів	0,4	0,34	7,4	17,6	2,1	2,89
6. Коефіцієнт інвестування	1,08	1,18	0,16	0,14	2,03	2,3
7. Співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості	0,78	0,69	0,02	0,34	0,007	0,28
8. Рентабельність активів	0,093	0,27	0,033	0,02	0,53	0,16
9. Рентабельність продажів	0,1	0,16	0,02	0,04	0,2	0,026
10. Рентабельність власних коштів	9,6	0,14	0,8	0,68	0,81	0,63
11. Рентабельність залучених коштів	0,25	0,34	0,12	0,058	0,41	0,27
12. Оборотність оборотних активів	2,75	4,7	9,04	1,19	3,38	7,13
13. Оборотність виробничих запасів	14,0	13,7	104,7	3,94	1929,5	4127
14. Оборотність дебіторської заборгованості	4,79	11,6	20,14	6,7	36,32	46,24

Дані табл. 3.11 показують, що коефіцієнти ліквідності на більшості досліджуваних підприємств мають низькі значення. Коефіцієнт маневреності власних коштів на Козлівському спиртозаводі менший від оптимального значення, а на ПТ компанії “Агрокомпас” взагалі від’ємний, що свідчить про те, що власні кошти тут не є мобільними. На ПТ компанії “Агрокомпас” і ПМП “Антей” співвідношення залучених і власних коштів перевищує оптимальне значення (понад 1,0) – це значна залежність підприємств від залучених коштів. Так, на ПТ компанії “Агрокомпас” співвідношення залучених і власних коштів на 01.01.2002 р. становило 7,4, на ПМП “Антей” – 2,1, тобто більша частина від загальної суми джерел формується за рахунок залучених коштів. На цих підприємствах показники рентабельності мають тенденцію до зниження. На всіх підприємствах простежується наявність кредиторської заборгованості, не забезпеченої дебіторською, що є основною причиною неплатоспроможності підприємств.

Нами розроблена шкала оцінки фінансових коефіцієнтів (див. Дод. Ш), відповідно до котрої розраховано підсумок балів по кожному досліджуваному підприємству (див. табл. 3.12).

Таблиця 3.12

**Результати оцінки кредитоспроможності досліджуваних підприємств,
на 01.01.2002 р., бали**

Показники	Підприємства		
	Козлівський спиртозавод	ПТ компанія “Агрокомпас”	ПМП “Антей”
1. Коефіцієнт миттєвої (абсолютної) ліквідності	0	0	0
2. Коефіцієнт поточної ліквідності	10	0	0
3. Коефіцієнт загальної ліквідності	0	0	0
4. Коефіцієнт маневреності власних коштів	0	0	10
5. Співвідношення залучених і власних коштів	10	0	0
6. Коефіцієнт інвестування	10	0	10

Продовження табл. 3.12

7. Співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості	0	0	0
8. Рентабельність активів	20	0	0
9. Рентабельність продажів	20	20	0
10. Рентабельність власних коштів	0	0	0
11. Рентабельність залучених коштів	20	0	0
12. Оборотноість оборотних активів	10	0	10
13. Оборотноість виробничих запасів	0	0	10
14. Оборотноість дебіторської заборгованості	10	0	10

Проведений аналіз дає змогу зробити висновок про необхідність урахування таких чинників при оцінюванні кредитоспроможності клієнта:

а) оцінка кредитоспроможності повинна мати характер експрес-аналізу: проводитися часто, максимально швидко і охоплювати максимум інформації;

б) доцільне створення незалежних від банків структур, котрі зайнялися б експрес-аналізом кредитоспроможності підприємств;

в) при оцінці кредитоспроможності банк має розв'язати такі питання: чи може позичальник виконати своє зобов'язання вчасно, чи готовий він його виконати? На перше запитання відповідь дає розгляд фінансово-господарських аспектів діяльності підприємств. Друге запитання має юридичний характер, а також пов'язане з особистими рисами керівників підприємств;

г) для одержання комплексної оцінки необхідно визначити поточну та перспективну кредитоспроможність позичальника. Поточна кредитоспроможність позичальника оцінюється шляхом порівняння розрахованих коефіцієнтів і показників з їх оптимальними значеннями (встановлення відповідності оптимальним тенденціям зміни). Для визначення прогнозової оцінки кредитоспроможності позичальника слід проаналізувати виявлені тенденції зміни оборотності та рентабельності діяльності

підприємства (якщо не відбудеться суттєвих змін умов її здійснення і правового статусу позичальника);

д) ефективність аналізу кредитоспроможності залежить від частоти його проведення, компетентності й досвіду банківського працівника;

е) вважаємо за доцільне включити до Положення “Про кредитування” систему необхідних і додаткових показників, що дають можливість визначити кредитоспроможність позичальника та рекомендувати її для запровадження у діяльність комерційних банків України.

3.3. Практика, проблеми та удосконалення форм забезпечення повернення банківських кредитів

Успішне здійснення кредитних операцій установами банків і можливість одержання кредитів підприємствами в значній мірі залежать від наявного забезпечення. Відсутність такого забезпечення навіть за умови високого рівня показників кредитоспроможності потенційного позичальника ставить під сумнів його спроможність розрахуватися за кредити. Значущість цього елемента кредитного процесу, на нашу думку, визначається перш за все нестабільністю ринкової економіки, ризиком підприємницької діяльності, недосконалим законодавством і значною часткою неповернених кредитів, виданих клієнтам комерційними банками.

Ефективному розв’язанню питання забезпечення кредитів сприяло прийняття цілої низки законів та інших правових актів. Так, окремі аспекти кредитного забезпечення розглядаються у Цивільному кодексі України, Законах “Про заставу” [3], “Про банки і банківську діяльність” [1], “Про страхування” [6], “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” [2], а також у Положенні НБУ “Про кредитування” [10] і деяких інших нормативних актах. Але на думку більшості банківських фахівців, правові питання щодо забезпечення кредитів врегульовано далеко не

повною мірою – це стосується не вирішених повністю питань іпотеки, механізму реалізації заставленого майна і майнових прав тощо [100, 266–267]. Подальше удосконалення законодавства з цих питань створить умови для ьш ефективнішої діяльності комерційних банків.

Забезпеченість припускає наявність у позичальника матеріальних гарантій повернення отриманого кредиту. Цивільне законодавство (ст. 178 ЦК України) [12], Положення НБУ “Про кредитування” [10] передбачають, що видами забезпечення кредиту є: неустойка (штрафи, пеня); застава; поручительство; гарантія; страхування.

Навряд чи неустойку можна вважати забезпеченням, адже, по суті, це форма компенсації втраченої вигоди банку за своєчасно непогашений кредит і несплачені нараховані відсотки. Ми вважаємо, що таку форму забезпечення, як неустойка, не слід включати в зазначені документи, а також у проект Закону “Про банківське кредитування”.

Форми і види забезпечення потребують певної систематизації, питанням котрої, на нашу думку, приділяється недостатньо уваги з боку вітчизняних і зарубіжних економістів. Діюча систематизація форм і видів забезпечення кредитів має узагальнений характер, що створює певні труднощі при розробці рекомендацій з удосконалення забезпечення кредитів, котрі надаються комерційними банками. Ми рекомендуємо для використання більш розгорнуту систематизацію форм і видів забезпечення кредитів (див. Дод. Щ). Запропонована систематизація форм забезпечення банківських кредитів створює основу для цілеспрямованішого удосконалення певних видів цього забезпечення стосовно окремих типів клієнтів, видів наданого кредиту.

Як показує дослідження умов надання кредитів Тернопільськими комерційними банками, на практиці застосовується доволі обмежена кількість форм забезпечення (див. табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Характеристика форм забезпечення кредитів, наданих окремими комерційними банками м. Тернополя протягом 2001 р. (%)

Форми забезпечення кредиту	АКБ “Промінвестбанк”	АКБ “Укросоцбанк”	АТ “Кредит Банк (Україна)”
Гарантія (гарантійні листи), порука	–	–	–
Застава, в т.ч.:	100	100	100
• рухомого майна;	14	50	32
• іпотеки;	58	28	20
• майнових прав;	8	2	20
• товарів в обороті, в переробці;	20	20	20
• цінних паперів.	–	–	8
Страховання, в т.ч.:	–	–	–
• кредитором кредитних ризиків;	–	–	–
• позичальником відповідальності за неповернення кредиту	–	–	–
Разом	100	100	100

Із загального обсягу кредитної заборгованості комерційним банкам України, за станом на 01.01.1997 р., 44,2% кредитів видано під заставу майна, 12,4% – під страхування, гарантію і поручительство, 2,7% – під гарантію уряду, а 5,2% – під гарантію інших банків [30, 3]. На початок 2000 р. близько 70% всіх кредитів, котрі надаються банками, є кредитами під заставу майна, майнових прав і цінних паперів. З них близько 38% від усіх виданих кредитів переважно використовують у вигляді застави рухомого майна, 26% припадає на кредити, видані під заставу нерухомості (іпотечні кредити). Питома вага кредитів під заставу цінних паперів становить лише близько 2% від усіх наданих кредитів. На поручительства та гарантії припадає близько 30% всіх кредитів, котрі надаються банками [172, 59–63].

Таким чином, у банківській практиці України однією з найпоширеніших, безпечних та ефективних форм забезпечення кредитів є застава. Вона має ряд переваг перед іншими формами забезпечення. Так, згідно із Законом України “Про заставу” (розд. 1, ст. 1) в силу застави кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) забезпеченого заставою зобов’язання одержати задоволення з вартості заставленого майна перед іншими кредиторами [3].

Для банків таким зобов’язанням є кредит, а відносини застави виникають через укладення договору застави.

Згідно із Законом “Про заставу” нерухоме і рухоме майно підлягають державній реєстрації [3], що захищає кредиторів від шахрайства із заставою.

Ще одним чинником на користь застави є те, що предметом застави може бути доволі великий перелік речей. Зокрема предметом застави згідно із Законом “Про заставу” можуть бути [3]: нерухоме майно (іпотека); рухоме майно; цінні папери (купонні листи на виплату процентів, дивідендів); майнові права (право власності, що належить заставадавцю).

Майно, котре приймається банком у заставу, повинно відповідати таким вимогам [41, 136; 45, 110]:

- наявність власності на це майно, котре підтверджується відповідними документами (державної реєстрації та іншими);
- можливість відчуження;
- грошова оцінка предметів застави;
- ліквідність застави, тобто наявність необхідного рівня попиту на неї на ринку, прийнятної ціни, зручності оформлення угоди купівлі-продажу і т. ін., що, в свою чергу, дає змогу швидкої її реалізації в разі неповернення суми боргу;
- можливість контролю за збереженням заставленого майна;

- достатність коштів від реалізації застави для повернення кредиту, процентів по ньому, штрафних санкцій, сплати послуг фірм-посередників щодо зберігання, оцінки, переоцінки, реалізації застави та інших можливих вимог банку стосовно кредитної операції.

В Україні набуває певного розвитку кредит, забезпечений нерухомим майном (іпотека). Основними перевагами даної форми застави для кредитора є: можливість перевірити стан предмета застави практично в будь-який момент; низька вірогідність втрати предмета застави, його псування або пошкодження; витрати щодо утримання предмета застави несе заставодавець.

Кредит, забезпечений рухомим майном клієнта, має такі різновиди [3]:

- заклад – коли майно, що є предметом застави, передається заставодавцем у володіння заставодержателя;
- тверда застава – коли заставлене майно залишається у заставодавця під замком та печаткою заставодержателя;
- застава товарів в обороті або у переробці.

При виборі виду застави рухомого майна банки віддають перевагу закладу, оскільки він полегшує здійснення контролю з боку банку й дає змогу спростити процес реалізації майна [60, 37–38]. Банк набуває при закладі права користуватися заставленим майном. Одночасно на нього переходить зобов'язання належним чином утримувати та зберігати предмет закладу, нести відповідальність за його втрату чи ушкодження. За відсутності в банку складських приміщень цей вид забезпечення має обмежену сферу застосування [131, 310 – 311]. Крім того, згідно із Законом України “Про заставу” заставодержатель зобов'язаний страхувати предмет застави [3].

При твердій заставі заставодавець (позичальник) також не має права користуватися (витрачати) заставленими цінностями, тому цей вид забезпечення має обмежену сферу застосування [131, 311].

Розповсюдженішим видом застави є застава товарів в обороті або у переробці. Предметом застави товарів в обороті або у переробці можуть бути сировина, напівфабрикати, комплектуючі вироби, готова продукція тощо [3].

Застава товарів в обороті застосовується у даний час в практиці зарубіжних і вітчизняних банків при кредитуванні торговельних організацій. При цьому предмет застави перебуває не тільки у володінні, а й у розпорядженні та користуванні позичальника [131, 311]. При даному виді забезпечення організація може замінити одні заставлені цінності на інші, але умовою використання товарів є обов'язкове їх відновлення у сумі витрачених цінностей. Застава товарів у переробці застосовується при кредитуванні промислових підприємств, зокрема, котрі переробляють сільськогосподарську сировину. Особливістю цього виду забезпечення є право позичальника використати заставлені сировину та матеріали, включені до предметів застави, і замінити їх на готову продукцію.

Переробка цінностей банком дозволяється, якщо буде доведено, що в результаті переробки предмет застави не змінить або збільшить свою вартість, для чого проводяться і надаються банку відповідні розрахунки. Згідно із Законом "Про заставу" договір застави товарів в обороті чи у переробці повинен визначати види товарів, котрими може бути замінено предмет застави[3]. Але і в цьому випадку банк не може здійснити дієвого контролю за зберіганням заставлених цінностей.

Зарубіжні банки практикують зберігання заставленого майна на складах спеціалізованих організацій, котрі займаються зберіганням цінностей (складські компанії, фірми).

Як забезпечення повернення кредиту позичальником можуть бути надані різного роду цінні папери: акції, облігації, казначейські зобов'язання, векселі, депозитні сертифікати. Цей вид забезпечення кредитів має такі позитивні властивості, як відсутність значних витрат при зберіганні, відносну простоту передачі титулу власності, високу ліквідність [45, 112; 100, 270]. Однак у

зв'язку з недостатнім розвитком вітчизняного фондового ринку і недоліками при проведенні приватизації сьогодні в Україні цей вид забезпечення зобов'язань ще недостатньо розповсюджений [172, 62].

Особливою вимогою є можливість передачі цінного папера у власність третій особі (заставодержателю або покупцеві в разі реалізації). Якщо акція чи інший вид цінного папера може бути продана тільки існуючим акціонерам або співробітникам підприємства, то це суттєво обмежує можливості використання даних цінних паперів як інструменту застави. Так, акції закритих акціонерних товариств недоцільно приймати як предмети застави, оскільки вони не можуть бути реалізовані стороннім особам – не учасникам акціонерного товариства [24, 19].

Перед наданням кредиту під заставу цінних паперів банк повинен брати до уваги такі чинники:

- можливість впливу цінних паперів на управління “бізнесом” заставодавця;
- ринкова вартість цінних паперів;
- платоспроможність емітента цінних паперів (репутація, стабільність виплати доходу за цінними паперами та ін.);
- наявність стійкого (відсутність тенденції до пониження) курсу цінних паперів і можливість їх реалізації на фондовому ринку.

Заставне право може розповсюджуватися і на депозитні вклади, котрі клієнт відкрив у комерційному банку, що видає кредит. Такі вклади, як правило, мають цільовий характер використання. При одержанні в банку кредиту на поточні виробничі потреби підприємство може використати як заставу створені депозити у відповідній сумі. При затримці в погашенні кредиту за рахунок виручки, котра поступає, банк забезпечить повернення кредиту за рахунок депозитного вкладу. Це найбільш ліквідний, простий і надійний спосіб, що гарантує повернення кредиту.

При заставі майнових прав предметом застави є належні заставодавцю на момент укладання договору права вимоги за чинними зобов'язаннями або зобов'язаннями, що можуть виникнути у майбутньому, у котрих заставодавець є кредитором. Найрозповсюдженішим видом застави майнових прав є застава дебіторської заборгованості. Якщо дебіторів багато, то існує велика ймовірність, що більшість з них виконає свої зобов'язання, коли ж у підприємства декілька дебіторів, які не здійснюють платежів тривалий час, то цінність таких дебіторів, а відповідно і забезпечення, доволі сумнівно.

Слід зазначити, що з кожним роком збільшується дебіторська заборгованість в цілому по народному господарству України. Так, за станом на 01.01.2001 р., дебіторська заборгованість по Україні становила 211998 млн. грн., що перевищує річний внутрішній валовий продукт України [90, 62].

Проте застава ще не гарантує повернення кредиту. Тому комерційним банкам доцільно, поряд з кредитним договором, укласти договір купівлі-продажу предмета застави і договір зворотного продажу цього предмета застави.

Найвідповідальнішою, складною і трудомісткою є оцінка предмета застави. Об'єктивно визначена ринкова та заставна вартість майна, прийнятого в заставу, дає змогу запобігти затримці в його реалізації у разі звернення стягнення і, як результат – уникнення можливих збитків банку. Визначення ринкової вартості майна, запропонованого в заставу, здійснюється методом аналогів продажів, методом витрат і методом капіталізації доходу. Метод аналогів продажів базується на вивченні ринку попиту та пропозицій майна, максимально наближеного за своїми технічними, фізичними характеристиками, місця розташування та ін. В основі методу лежить принцип заміщення, згідно з чим потенційний покупець не заплатить за це майно більше, ніж вартість доступного до купівлі аналогічного майна.

В основу методу витрат покладено визначення відновної вартості або заміної вартості об'єкта.

Метод капіталізації доходу полягає у перерахунку потоку майбутніх доходів у вартість об'єкта, застосовуючи метод прямої капіталізації чи метод капіталізації за нормою віддачі (дисконтування грошових потоків). Метод прямої капіталізації базується на переводі річного доходу у вартість об'єкта шляхом ділення його на відповідну норму доходу (коефіцієнт капіталізації) або множення на відповідний коефіцієнт доходу.

Для сучасних умов України питання про оцінку предметів застави набуває особливої актуальності, тому ці три основних методи необхідно застосовувати в комплексі для вибору найоптимальнішого варіанта.

Ще однією формою забезпечення повернення кредитів, що застосовується у банківській практиці, є поручительства і гарантії. У цьому випадку, на відміну від застави, майнову відповідальність за позичальника в разі невиконання ним своїх зобов'язань перед банком несе третя особа – поручитель або гарант.

Здебільшого поручителями чи гарантами є комерційні банки, інші фінансово-кредитні установи, держави. Так, Законом України “Про банки і банківську діяльність” передбачено, що до банківських операцій належать видача поручительств, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, котрі передбачають їх виконання у письмовій формі [1, 24].

Що ж стосується поручительств, то вони, крім банків, можуть бути видані як фізичними, так і юридичними особами. За договором поручительства поручитель зобов'язується перед кредитором іншої особи відповідати за виконання останнім його зобов'язання повністю або частково. Поручительство має додатковий характер. Відповідно до ст. 192 Цивільного кодексу України у випадку невиконання зобов'язання боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники [12]. Поручитель відповідає у тому ж обсязі, що й боржник, зокрема за сплату процентів, за покриття збитків, за сплату неустойки. До поручителя, який виконав зобов'язання, переходять всі права кредитора щодо цього зобов'язання.

Як правило, у багатьох комерційних банках поруки оформляються тристороннім договором між банком, позичальником і поручителем [60, 57].

Стосовно гарантій, то діюче законодавство не передбачає солідарної відповідальності боржника та гаранта. Відповідно до ст.191 Цивільного кодексу гарант зобов'язується перед банком, котрий дав кредит іншій особі, відповідати за виконання ним свого зобов'язання по кредитному договору [12]. Гарант несе субсидарну відповідальність. Це означає, що кредитор має право в претензійно-позовному порядку вимагати від гаранта сплати основної заборгованості позичальника і сум процентної ставки за наданий кредит тільки у випадку відсутності в боржника грошових засобів, необхідних для належного виконання зобов'язання. Якщо в договорі між банком і гарантом не передбачено умов про відповідальність гаранта у вигляді сплати пені за прострочку платежу позичальника, то він не зобов'язаний її платити і немає ніяких правових основ для покладання цієї відповідальності на гаранта. Дія гарантії припиняється в тих же випадках, встановлених для поручительства. Крім того, відповідно до ст. 194 Цивільного кодексу поручительство або гарантія припиняються після виконання зобов'язання боржником [12].

У ролі гаранта (поручителя) може бути також держава в особі Кабінету Міністрів України. Слід зазначити, що у всіх економічно розвинених країнах кредити, надані під гарантії держави, вважаються такими, ризик неповернення яких дорівнює нулю [172, 64]. Однак, враховуючи ту обставину, що по багатьох кредитах, гарантованих урядом України, настали гарантійні випадки і держава не виконала своїх зобов'язань, в Україні даний вид кредитного забезпечення вважається недостатньо надійним. Внаслідок втрати довіри до держави, вітчизняні кредитні установи за останній час майже не видають кредитів під урядові гарантії.

Важливою формою забезпечення повернення банківських кредитів є страхування відповідальності позичальників за непогашення кредитів, що, безумовно, вимагає залучення у правові відносини, котрі виникають з

кредитної угоди, третьої особи. А це означає, з одного боку, суб'єктивний розподіл ризиків, з іншого – відомі труднощі при пошуках необхідної страхової компанії, а з третього – серйозне в ряді випадків подорожчання кредиту за рахунок необхідності сплачувати страхові платежі [119, 51].

Необхідно також мати на увазі, що в умовах відсутності в Україні законодавства, котре б чітко та ясно регулювало систему правових і фінансових відносин, а також незалежного контролю за діяльністю страхових компаній, вся праця з оцінки суб'єктивного ризику, пов'язана з самою страховою компанією, лягатиме на зацікавлених осіб, в даному випадку – на банки.

Практика страхування кредитів в Україні визнає в основному такі три форми [134, 18]:

- страхування кредитором кредитних ризиків;
- страхування позичальником відповідальності за неповернення кредиту;
- страхування позичальником предмета застави.

За першої форми банк після укладення кредитного договору може самостійно застрахувати наданий кредит, підписавши зі страховою компанією договір про добровільне страхування кредитного ризику. У цьому разі сума страхових внесків враховується при встановленні ставки позичкового процента. Ініціаторами таких страхових операцій мають бути самі банки, котрі шукають захисту від кредитного ризику [119, 51].

Таке страхування може здійснюватися у двох варіантах [92, 249]. У першому – кредитор страхує загалом усю заборгованість до повернення всіма його боржниками, у другому варіанті кредитор страхує заборгованість кожного позичальника зокрема. Щоправда, істотним недоліком другого варіанта є можливість селекції ризиків, тобто передачі на страхування лише “поганих” ризиків, а тому страховики вдаються до нього неохоче.

Причинами того, що ця форма ще не одержала належного розвитку, є [119, 51]:

- комерційні банки не можуть сьогодні широко використовувати страхування кредитів, оскільки мають цілком обґрунтовані сумніви щодо надійності та платоспроможності страхових компаній;
- високі страхові премії, котрих вимагають страхові компанії, призводять до збільшення витрат виробництва за рахунок страхових платежів, що, в свою чергу, спричинює необґрунтоване підвищення цін на товари й послуги;
- складною є процедура оформлення страхового договору, котра вимагає від банків відповідальної аналітичної роботи щодо узгодження страхових тарифів, характеру відповідальності, передачі страхових документів, необхідних йому для можливого регресного позову до позичальника.

Простішим з погляду процедури є страхування відповідальності позичальника за непогашення кредиту, оскільки страховий поліс розглядається як різновид гарантійного листа з боку страхової компанії щодо клієнтів-позичальників [56, 52]. Проте цей варіант страхування можна розглядати як форму забезпечення повернення кредиту і сплати відсотків лише в разі, коли страхова фірма спроможна здійснити виплату страхової винагороди. Для цього банку необхідно через позичальника одержати від страхової компанії і розглянути такі документи: свідоцтво про державну реєстрацію; установчі документи; ліцензію на проведення страхової діяльності з переліком видів страхування, в тому числі і страхування відповідальності; правила страхування; договір про добровільне страхування відповідальності; страховий поліс (свідоцтво або сертифікат) та ін.

Про платоспроможність страхової компанії може свідчити аналіз наступних чинників [56, 52]: власний капітал; методологія розрахунку страхових тарифів; збалансованість страхового портфеля; адекватність величини страхових резервів обсягам узятих зобов'язань; розміщення страхових резервів; можливості перестраховування та ін.

Якщо аналіз усіх поданих матеріалів виявився позитивним і банк прийняв рішення про укладення договору страхування, то наступним етапом перевірки має бути ретельне вивчення підготовленого страховою компанією проекту договору щодо врахування таких вимог:

- предметом страхування має бути відповідальність позичальника за непогашення кредиту і процентів за користування ним;
- термін дії договору страхування має перевищувати кінцевий термін погашення кредиту і процентів за ним та ін.

Ця форма страхування після короткого розвитку практично не застосовується. Недоліком її є те, що страховик не вступає у прямі відносини з банком, котрий, як третя особа, втрачає можливість безпосереднього захисту своїх інтересів.

І лише третя форма – страхування предмета застави – розповсюджена на практиці [134, 18]. Цьому сприяють такі два чинники: менша ризикованість страхування, точніше, краща контрольованість ризику і наявність законодавчого забезпечення у вигляді Закону України “Про заставу” [3].

Майно, передане у заставу, піддається ризику знищення або пошкодження, що загрожує платоспроможності позичальника і може призвести до втрати ним можливості повернення боргу. Отже, предмети застави потребують страхового захисту. Ст. 10 Закону “Про заставу” змушує заставодавця страхувати заставлене майно, котре залишається у його володінні, і ця ж стаття визначає, що при настанні страхового випадку заставодержатель має першочергове право задоволення своїх вимог з суми страхового відшкодування [3]. Цим самим у Законі закладена база страхового захисту. Вона, зокрема, покладає на заставодавця обов’язок страхування предметів іпотеки, переданих ним у заставу. Таке страхування повинно здійснюватися за рахунок коштів заставодавця у повній вартості заставленого майна [92, 256].

У разі порушення заставодавцем обов'язків щодо страхування предмета іпотеки заставодержатель має право вимагати дострокового повернення основного боргу або застрахувати предмет іпотеки за свій рахунок, але в інтересах заставодавця із стягненням з нього витрат зі страхування [92, 256].

Практика застосування такого правового інституту, як страхування кредитних ризиків, свідчить про суттєві об'єктивні складнощі, що виникають при спробі одержання банками страхових сум у разі настання страхового випадку. Перша і головна з них – це законодавче регулювання. Закон України “Про страхування” захищає насамперед інтереси страховика [6]. Він накладає на страхувальників окремі обов'язки, докази виконання котрих дати надто важко, а за певних обставин їх виконання неможливе; дає страховикам можливість скласти правила страхування кредитних ризиків на власний розсуд, а в зв'язку з цим і включати велику кількість положень, виконання і термін виконання котрих звужують можливість страхувальника отримати страхову суму. Так, Закон “Про страхування” містить у собі положення про те, що чинність договору страхування припиняється при несплаті страхувальником страхових платежів у встановлені договором терміни. Тому в договорі можна передбачити відсутність такої підстави для припинення чинності договору. Крім того, необхідно передбачити у договорах і положення про неможливість дострокового припинення договору на вимогу страховика або страхувальника. Оскільки Закон дає можливість страховикові внаслідок невчасного повідомлення страхувальника про настання страхового випадку відмовити у виплаті страхового відшкодування, то у договорі слід зобов'язати банк повідомляти страхувальника про настання страхового випадку [60, 66].

Крім того, кожна страхова компанія має свій типовий договір страхування кредитних ризиків і надто важко даються спроби страхувальників змінити при переговорах окремі пункти такого договору на свою користь.

Таким чином, при роботі зі страховими компаніями працівникам банківських установ слід дуже обережно і зважено підходити до їх вибору.

Переважно банки проводять співробітництво з визначеною страховою компанією.

Враховуючи недосконалість чинного законодавства, що регулює правовідносини страхування, а також мало поширене застосування страховими компаніями України страхування кредитного ризику, ми рекомендуємо договір страхування за участю трьох сторін – позичальника (страхувальник), страховика (страхова фірма), кредитора (банк) (див. Дод. Ю).

Вважаємо, що на порядку денному в галузі страхування кредитних ризиків є такі невирішені питання:

- зміцнення фінансового стану та статусу страхових компаній;
- підвищення їх відповідальності при ухиленні від виплати винагороди при настанні страхового випадку – неповернення кредиту клієнтом;
- розробка нових методів і форм страхування кредитів. Страхова компанія повинна укладати договір з клієнтом тільки з приводу можливого страхового випадку (наприклад, аварії з вантажем, придбаним за рахунок кредиту, на транспорті), а не брати на себе виробничий ризик банку (неправильне визначення кредитоспроможності позичальника);
- поступова трансформація страхування предметів застави в страхування кредитів, виданих під заставу та ін.

Оскільки різні форми забезпечення мають свої переваги й недоліки, комерційні банки доволі часто використовують змішані форми забезпечення, що включають заставу, гарантію і страхування. У будь-якому разі конкретна форма забезпечення визначається банком залежно від рівня організації кредитних взаємовідносин з тим чи іншим позичальником.

Аналіз вітчизняної практики використання різних форм забезпечення повернення кредиту виявив ряд суттєвих недоліків, у результаті чого механізм повернення кредиту вважається надієвим і часто формальним. Головними

недоліками діючої нині практики використання заставного механізму, гарантій, поручительств та ін. є наступні.

1. При кредитуванні під заставу необхідно створити спеціальний відділ або залучати експертів для його оцінки, що вимагає додаткових затрат коштів і часу.
2. У даний час не існує єдиної ефективної системи визначення розміру кредиту залежно від вартості предмета застави.
3. Не сформована єдина система обліку заставленого майна доволі негативно впливає на ступінь захищеності інтересів кредитора.
4. Ст. 18 Закону України “Про заставу” дає змогу наступну заставу вже заставленого майна, що знову ж таки зачіпає інтереси кредитора [3].
5. Відповідне оформлення і реалізація заставленого майна обкладається багаточисельними податками і зборами. Так, необхідно сплатити збір при нотаріальному оформленні відчуження майна, державне мито при подачі майнового позову, податок на додану вартість і податок на прибуток після реалізації предмета застави.
6. Переоцінка форм забезпечення повернення кредиту і недооцінка попереднього аналізу кредитоспроможності клієнта.
7. Відсутність механізму попереднього і наступного контролю за якісним складом майна, котре пропонується у заставу, порядком його зберігання і використання, фінансовою стійкістю гарантів.
8. Слабка диференційованість умов договору про заставу стосовно індивідуального ризику відповідної заставної операції.
9. Недоліки в оформленні договорів про заставу і гарантійних листів, що призводять до їх недійсності.

Перспективи розвитку в Україні різних форм забезпечення повернення кредиту слід пов’язувати і з оцінкою ризику, котрий містить кожна з них.

Цікавий щодо цього досвід Німеччини з використання банками системи трибальної оцінки ефективності різних форм забезпечення повернення, у

відповідно до чого встановлюється максимальна межа кредитування (див. табл. 3.14) [131, 324 – 326].

Таблиця 3.14

Бальна оцінка якості форм забезпечення повернення кредиту

Форма забезпечення повернення кредиту	Кількість балів	Максимальна сума кредиту в % до суми забезпечення
1. Іпотека	3	60 – 80
2. Застава внесків, що перебувають у банку	2	100
3. Порука (гарантії)	2	Залежно від ступеня кредитоспроможності поручителя (гаранта) – до 100
4. Застава цінних паперів	2	Цінні папери, що приносять твердий прибуток – 70 – 80, акції – 50 – 60
5. Уступка вимог щодо постачання товарів або надання послуг	1	20 – 40
6. Передача права власності	1	20 – 50

Наявність в арсеналі банківського інструментарію різних форм забезпечення повернення кредиту передбачає правильний з економічної точки зору вибір одного з них у конкретній ситуації.

У банківській практиці Німеччини для цього в момент розгляду кредитної заявки проводять аналіз конкретного позичальника на предмет ризику кредиту, що видається [131, 326 – 327]. Як критерії ризику використовують два показники: фінансовий стан позичальника і якість наявного в нього забезпечення кредиту (див. табл. 3.15). Вказану класифікацію можна, на наш погляд, використовувати і в практиці роботи українських комерційних банків.

Тому кожен комерційний банк формує відповідний пакет кредитного забезпечення за окремими класами позичальників. Основу формування портфеля кредитного забезпечення комерційного банку має становити

кредитоспроможність позичальника. Зарубіжний досвід показує, що кредитне забезпечення слід будувати за 2 – 3 ступенями захисту [129, 222]. Проведене дослідження дає змогу рекомендувати окремі форми та види забезпечення кредитів за відповідними класами позичальників, які дають можливість зменшити ризик кредитної діяльності банків (див. табл. 3.16).

Таблиця 3.15

Класифікація підприємств за ступенем ризику повернення кредиту

Забезпечення повернення	Фінансовий стан		
	бездоганний	задовільний	незадовільний
Бездоганне забезпечення	1	1	1
Достатня, але несприятлива структура забезпечення	1	2	3
Забезпечення, котре важко оцінюється	1	3	4
Недостатнє забезпечення	1	4	5

Таблиця 3.16

Рекомендовані форми та види забезпечення кредитів за класами позичальників

Клас позичальника	Форми та види забезпечення кредитів
I	<ol style="list-style-type: none"> 1. Незабезпечений (бланковий) кредит 2. Застава вкладів, що перебувають у банку, котрий надав кредит 3. Застава у формі іпотеки або товарів в обороті (у переробці)
II	<ol style="list-style-type: none"> 1. Застава у формі іпотеки та майнових прав 2. Заклад окремих видів рухомого майна
III	<ol style="list-style-type: none"> 1. Застава у формі іпотеки та майнових прав 2. Заклад окремих видів рухомого майна 3. Порука або гарантія сторонніх осіб 4. Страхування кредиту 5. Кредит не видається

У процесі формування портфеля кредитного забезпечення слід враховувати рівень надійності окремих видів цього забезпечення при неповерненні кредитів і застосуванні примусових процедур стягнення боргу. У зарубіжній практиці для оцінки надійності застави як гарантії використовують три критерії [157, 74]: а) співвідношення вартості заставленого майна і суми кредиту, б) ліквідність заставленого майна, в) можливість банку здійснювати контроль за заставленим майном. Відповідно до цих критеріїв виокремлюють п'ять груп застави, котрі характеризують їх різну надійність (див. Дод. Я).

Вказану класифікацію заставленого майна залежно від його надійності гарантування повернення кредиту доцільно використовувати в практиці комерційних банків України для управління кредитним ризиком.

Рівень надійності застави має визначати суму наданого під неї кредиту, тому що між цими показниками є пряма залежність. Результати дисертаційного дослідження дають змогу рекомендувати обсяг наданих банками кредитів у процентах до вартості заставленого (закладеного) майна клієнтів (див. табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Рекомендований обсяг кредитів, що надаються банками залежно від форми і видів їх забезпечення клієнтами

Форми і види забезпечення кредитів	Максимальна сума кредиту в % до суми забезпечення
1. Застава	0 – 100
1.1. Транспортні засоби	15 – 50
1.2. Офісне майно	10 – 30
1.3. Виробниче обладнання	10 – 30
1.4. Оборотні кошти (запаси, сировина та ін.)	20 – 50
1.5. Незавершене виробництво	5 – 20
1.6. Готова продукція	20 – 60
1.7. Нерухомість (іпотека)	55 – 75
1.8. Майнові права (дебіторська заборгованість)	0 – 30

Продовження табл. 3.17

1.9. Грошові депозити, розміщені у банку	до 100
1.10. Цінні папери, у т. ч.:	30 – 60
а) векселі	60
б) державні облігації	30
в) корпоративні облігації	40
г) акції	50
2. Поручительство або гарантії (залежно від кредитоспроможності)	до 100%
3. Страхування (залежно від рейтингу страхової компанії)	до 100%

Таким чином, розширення форм і видів забезпечення кредитів, вибір найбезпечніших з них відповідно до кредитів, що видаються клієнтам, дасть змогу суттєво знизити рівень ризику кредитної діяльності комерційних банків.

Висновки до розділу 3

На основі проведеного дослідження тенденцій і перспектив розвитку системи банківського кредитування, удосконалення методики комплексної оцінки кредитоспроможності позичальників і практики використання форм забезпечення повернення банківських кредитів можна зробити наступні висновки.

1. Банківська діяльність у сфері здійснення кредитних операцій має як позитивні, так і негативні сторони. Позитивними тенденціями є зростання обсягів наданих кредитів і зростання питомої ваги кредитного портфеля у загальному обсязі банківських активів, що сприяє економічному розвитку України, поступово зростають обсяги довготермінового кредитування. Негативну роль у кредитній діяльності банків відіграє низька частка кредитів у ВВП, темпи зростання кредитних вкладень випереджають темпи зростання

ВВП, високий рівень проблемних кредитів, незадовільний фінансовий стан позичальників, дефіцит довготермінових ресурсів у складі ресурсів кредитних установ. Актуальною залишається проблема довготермінового кредитування реальної економіки.

2. У роботі розроблено заходи з розвитку та вдосконалення депозитних операцій для реалізації цілей банку у сфері організації кредитних відносин.

3. Сукупність показників, котрі характеризують кредитоспроможність позичальника, повинна включати в себе і фінансові (кількісні), і не фінансові (якісні) показники, причому якісні показники (такі як порядність, рівень менеджменту та ін.) мають відігравати найвагомішу роль у системі чинників, котрі використовуються для адекватної оцінки кредитоспроможності.

4. Результати дисертаційного дослідження дають змогу рекомендувати комплексно-рейтингову методику аналізу кредитоспроможності підприємств, що враховує чотири елементи: характер (репутація) позичальника, його фінансовий стан, грошові потоки (рух коштів на рахунках позичальника), діловий ризик.

5. Аналіз форм забезпечення повернення кредитів у комерційних банках м. Тернополя показав, що переважаючою формою забезпечення повернення кредиту є його видача під заставу високоліквідних матеріальних об'єктів, цінностей та іншого майна. Комерційним банкам доцільно укласти договір про зворотний викуп предмета застави і застосовувати інші форми забезпечення повернення кредиту.

6. Проведене дослідження дає можливість рекомендувати окремі форми та види забезпечення кредитів за відповідними класами позичальників, які дають змогу зменшити ризик кредитної діяльності банків, а також обсяг наданих банками кредитів у процентах до вартості заставленого (закладеного) майна.

Основні результати розділу опубліковано в наукових працях [107, 209–214; 110, 13–15; 114, 74–79; 120, 223–226].

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційного дослідження є теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі з удосконалення банківського кредитування підприємств. Отримані результати свідчать про досягнення поставленої мети та задач дослідження і дають підставу зробити наступні висновки.

1. Кредит відіграє важливу роль у період становлення ринкової економіки України і здійснення структурної перебудови господарства. Банківський кредит забезпечує виробничі потреби підприємств необхідними грошовими ресурсами. На основі критичної оцінки існуючих в економічній літературі точок зору економістів щодо визначення поняття “кредит” нами запропоновано суть цієї економічної категорії визначити як відособлену частку економічних відносин, пов’язану з рухом позичкового капіталу між кредитором і позичальником у грошовій або товарній формі на основі укладеного кредитного договору на принципах забезпеченості, повернення, терміновості, платності та цільової спрямованості для забезпечення розширеного відтворення і споживання.

2. При проведенні кредитної політики комерційні банки виходять з того, що кредит доцільно надавати тим позичальникам, які спроможні своєчасно його повернути. У дисертаційній роботі обґрунтовано необхідність доповнення переліку принципів кредитування, передбачених Положенням Національного банку України “Про кредитування”, диференційованим підходом комерційного банку до кожного потенційного позичальника. Диференційованість варто здійснювати на основі аналізу кредитоспроможності позичальника та ефективності проекту, під котрий береться кредит. Банк за допомогою диференціації економічних умов, котрі закріплює різними пунктами кредитного договору, забезпечує механізм захисту від кредитного ризику.

3. Для ефективної організації роботи комерційних банків з кредитним портфелем, зокрема розроблення нормативно-інструктивного забезпечення, в роботі запропоновано: уточнену класифікацію банківських кредитів за основними ознаками; основні положення побудови кредитних відносин з надання цільового кредиту, кредитної лінії, овердрафту, контокоренту, котрі можуть бути використані комерційними банками для розробки відповідних положень з урахуванням чинного законодавства; способи визначення лімітів кредитування.

4. Норми чинного законодавства щодо кредитування не відповідають вимогам сьогодення, а нормативне регулювання кредитних відносин Національного банку України не має системного характеру та не забезпечує сталого функціонування та розвитку системи банківського кредитування в Україні. Запропоновано вирішувати дану проблему шляхом зміцнення законодавчого забезпечення через: впорядкування і розширення вже існуючих законів; прийняття окремого Закону “Про банківське кредитування”, що регулюватиме кредитні відносини між комерційними банками та позичальниками, з врахуванням об’єктивних законів функціонування кредиту, принципів та умов організації кредитування, де визначити як відповідальність банку, так і позичальника, а також держави; доповнення переліку нормативних документів, котрі повинен мати комерційний банк, що здійснює кредитні операції, і відповідними методичними вказівками.

5. Критерієм доцільності використання банківського кредиту в джерелах формування активів підприємств є рентабельність власних коштів при різних структурах джерел коштів. Одним з механізмів оптимального співвідношення джерел коштів, коли досягається його найменша вартість при найбільшій прибутковості, у даній науковій роботі визнано фінансовий важіль (фінансовий леверидж).

6. Розробка кредитної політики комерційних банків повинна базуватись на відповідних принципах. У дисертаційному дослідженні запропоновано

систему специфічних принципів формування і проведення кредитної політики, котра визначає висхідні положення процесу її розробки та ефективності практичної реалізації у кожному комерційному банку, зокрема: пріоритетність мінімізації рівня кредитного ризику над дохідністю банку; підвищення конкурентоспроможності кредитних продуктів (послуг) за рахунок застосування гнучкіших умов кредитування з урахуванням індивідуальних потреб клієнтів; комплексне надання клієнту та розширення спектра можливих кредитних продуктів; виокремлення пріоритетів у кредитній політиці банку.

7. На основі виявлених і проаналізованих кількісних та якісних тенденцій, котрі в даний час переважають у кредитних взаємовідносинах банків з позичальниками, у дисертаційному дослідженні визначено нормативно-правові (організаційні) та економічні напрямки удосконалення системи банківського кредитування, що сприятимуть дотриманню принципів кредитування, зниженню ризиків у взаємовідносинах банку з позичальниками, а саме: покращення законодавчої, нормативної і внутрішньобанківської бази з питань кредитування; створення системи кредитування, спрямованої на стимулювання виробництва, розвиток інвестицій; здійснення адаптації міжнародного досвіду кредитування до української банківської практики; визначення мінімального рівня кредитних вкладень у виробничий сектор у сукупних активах комерційних банків; оптимізація кредитного портфеля з точки зору кредитних ризиків, складу клієнтів і структури кредитних вкладень; забезпечення дотримання принципів у поєднанні з умовами банківського кредитування; зниження ціни кредиту та розширення його доступу для ширшого кола клієнтів.

8. При наданні банківського кредиту важливе значення має аналіз кредитоспроможності підприємства, котрий доцільно проводити із застосуванням методики комплексно-рейтингової оцінки кредитоспроможності позичальника, що передбачає такі елементи: а) оцінку характеру (репутації) позичальника – кредитна історія клієнта, аналіз ділових

якостей керівництва позичальника; б) оцінку фінансового стану позичальника за допомогою системи показників, що відображають наявність і розміщення коштів, реальні й потенційні фінансові можливості; в) аналіз грошових потоків підприємства на основі зіставлення банком обсягів припливу й відпливу коштів позичальника за певний період; г) оцінку ділового ризику, пов'язаного з несвоєчасним завершенням кругообігу фондів і неефективним використанням ресурсів (фінансових, технічних, трудових).

9. Оцінювання кредитоспроможності позичальника здійснюється шляхом встановлення рейтингу підприємства. У дисертаційній роботі обґрунтовано методичні підходи та принципи розрахунку рейтингової оцінки кредитоспроможності підприємства, що включає розрахунок вагових коефіцієнтів кожного з показників, застосовуваних при оцінюванні кредитоспроможності позичальника комерційного банку. Загальний рейтинг визначається на основі розв'язання лінійного рівняння.

10. Об'єктивно визначена ринкова та заставна вартість майна, що приймається у заставу, дає змогу запобігти затримці в його реалізації у разі звернення стягнення і, як результат – уникнення можливих збитків для банку. У роботі обґрунтовано, що для оцінки ринкової вартості предмета застави доцільно використовувати методи аналогів продажів, витрат і капіталізації прибутку в комплексі для вибору найоптимальнішого варіанта визначення ринкової вартості майна.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про банки і банківську діяльність” // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. – № 1. – С. 3 – 47.
2. Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” від 30.06.99 р. № 784–XIV// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 42. – 43. – Ст. 378.
3. Закон України “Про заставу” від 02.10.1992 р. № 2654–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992 р. – № 47. – Ст. 642.
4. Закон України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 р. № 679–XIV // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 1999. – №7. – С. 3 – 23.
5. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 22.05.1997 р. № 334/94 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 4. – Ст. 28.
6. Закон України “Про страхування” від 07.03.1996 р. № 85/96.–ВР // Законодавство України про страхування. – К.: Аніта. – 1999. – С. 18 – 39.
7. Закон України “Про цінні папери та фондову біржу” від 18.06.1991 р., № 1202–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 35.
8. Указ Президента України від 14.07.2000 р. № 891/2000 “Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень” // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2000. – № 9. – С. 7 – 8.
9. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні. Затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – №10. – С. 3 – 35.
10. Положення НБУ “Про кредитування”. Затверджено постановою Правління НБУ від 28 вересня 1995 р. № 246.

11. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків. Затверджено постановою Правління НБУ від 6 липня 2000 р. № 279 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2000. – № 9. – С. 54 – 73.
12. Цивільний кодекс України: текст і змінами та доп. станом на 1 липня 1998 р. – Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство “ІВА”, 1998. – 320 с.
13. Азаров М. Проблеми кредитування у сучасних умовах та формування процентних ставок за кредитами на регіональному рівні // Вісник Національного банку України, 1999. – № 8 (42). – С. 21 – 24.
14. Банківська енциклопедія / Під ред. д.е.н., професора Мороза А. М. – К.: Фірма “Ельтон”, 1993. – С. 223 – 224.
15. Банківська справа: Навч. посібник / За ред. проф. Р. І. Тиркала.– Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 314 с.
16. Банківський менеджмент: Навч. посіб. для вищ. навч. закл. / О.Кириченко, І. Гіленко, А. Ятченко.–К.: Основи, 1999. – 671 с.
17. Банківське право: українське та європейське: Навч. посібник / П.Д.Біленчук, О. Г. Диннік, І. О. Лютий, О. В. Скороход. – К.: Атіко, 1999. – 348 с.
18. Банківські операції: Підручник / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М.Ф.Пуховкіна та ін.; За ред. д.е.н., проф. А. М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2000. – 384 с.
19. Банківські операції: Підручник.–2-ге вид., випр. і доп./ А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д.е.н. , проф. А. М. Мороза.–К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
20. Березовик В. Переваги та недоліки законопроекту “Про банківський кредит” // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 8. – С. 37 – 39.
21. Березовик В. Проблеми правового регулювання кредитних операцій // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 7. – С. 29 – 30.

22. Бицька Н, Чайковський Я. Аналіз залучених коштів комерційних банків // Вісник Тернопільської академії народного господарства, 1999. – № 5. – С. 80 – 84.
23. Бицька Н. З., Чайковський Я. І. Робота Ощадного банку із залучення коштів // Фінанси України, 1999. – № 12. – С. 68 – 78.
24. Бороденко С. Застава як форма забезпечення кредитів // Економіка, фінанси, право. – 2001. – № 4. – С. 15 – 19.
25. Бюлетень Національного банку України, 2000. – № 1. – 154 с.
26. Бюлетень Національного банку України. – 2001. – № 1. – 162 с.
27. Бюлетень Національного банку України. – 2002. – № 1. – 160 с.
28. Бюлетень Національного банку України. – 2002. – № 4. – 170 с.
29. Васюренко О. В. Банківські операції: Навч. посібник. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 243 с.
30. Веселовський О. Удосконалення нагляду за діяльністю комерційних банків // Вісник Національного банку України. – 1997. – № 2.
31. Вступ до банківської справи / За ред. М. І. Савлука. – К.: Лібра, 1998. – 342 с.
32. Галасюк В., Галасюк В. Оцінка кредитоспроможності позичальників: що оцінюємо? // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 5. – С. 54 – 56.
33. Гальчинський А. С. Теорія грошей: Навч. посібник. – К.: Основи. – 1996. – 413 с.
34. Гладких Д. Основні тенденції розвитку кредитного ринку в Україні, або колективний портрет українського позичальника // Вісник Національного банку України. – 2001. – С. 49 – 53.
35. Голуб В. Концептуальні підходи до управління проблемними кредитами в комерційних банках // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 2. – С. 56 – 58.

36. Гроші, банки та кредит: у схемах і коментарях: Навч. посібник /За ред. Б. Л. Луціва.–2-ге видання, перероб. – Тернопіль: Карт-бланш, 2000.–225с.
37. Гроші і кредит. Підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М.Ф.Пуховкіна та ін. – К.: Либідь. – 1992. – 331 с.
38. Гроші та кредит: Підручник / За ред. проф. Б. С. Івасіва. – К.: КНЕУ, 1999. – 404 с.
39. Гроші та кредит: Підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М.Ф.Пуховкіна та ін. / За заг. ред. М. І. Савлука.–К.: КНЕУ, 2001. – 602 с.
40. Гуцал І.С. Банківське кредитування суб'єктів ринку в трансформаційній економіці України (питання теорії, методики, практики). – Львів: ВАТ “БІБЛЬОС”, 2001. – 244 с.
41. Гуцал І.С. Функціонування кредитного механізму в Україні в перехідний до ринку період. – Тернопіль: Збруч. – 1999. – 312 с.
42. Гуцал Я. І., Чайковський Я. І. Банківська система України: стан і перспективи // Банківська справа. – 1998. – № 4. – С. 40 – 43.
43. Гуцал І. С., Чайковський Я. І. Банківська система України сьогодні: основні проблеми і перспективи розвитку // Фінанси України. – 1997. – № 8. – С. 42 – 48.
44. Дзюблюк О. В. Вплив рівня монетизації економіки України на кредитну діяльність комерційних банків в умовах перехідного періоду // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 5. – С. 4 –10.
45. Дзюблюк О. В. Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин. – Тернопіль: “Тернопіль”, 1996. – 140 с.
46. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки.–К.: Поліграфкнига, 2000.–512 с.
47. Дзюблюк О. В. Оцінка ефективності кредитних вкладень комерційних банків // Фінанси України. – 2000. – № 9. – С. 149 – 154.

48. Дзюблюк О. В. Проблеми підвищення ефективності кредитних операцій комерційних банків // Вісник Національного банку України. – 1998. – № 9. – С. 55–56.
49. Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т.1 / Ред. кол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.
50. Євтух О. Андеррайтинг і управління ризиками при іпотечному кредитуванні дохідної нерухомості // Банківська справа, 2001. – № 3. – С. 49–51.
51. Єпіфанов А., Міщенко В. Проблеми кредитування та оцінки кредитоспроможності клієнтів банку // Банківська справа, 1997. – № 51 (17). – С. 39 – 46.
52. Заруба О. Д. Банківський менеджмент та аудит. – К.: “Видавництво Лібра” ТОВ, 1996. – 224 с.
53. Заруба О. Вдосконалення кредитної політики комерційних банків // Банківська справа. – 1996. – № 1. – С. 15 – 23.
54. Заруба О. Кредитні ризики та їх врахування в банківській діяльності // Банківська справа. – 1995. – № 2. – С. 32 – 37.
55. Золотарьов А. Раціональне використання оборотних засобів у промисловості // Економіка України. – 2001. – № 7. – С. 29 – 32.
56. Івасів Б. С., Клапків М. С. Економічний зміст та форми страхування кредитів // Вісник Національного банку України. – 1998. – № 5. – С. 51 – 52.
57. Івасів Б. С. Кредитний механізм і деякі його форми // Вісник Національного банку України, 1997. – № 11. – С. 54 – 56.
58. Клименко Т. Кредитна діяльність банків України // Економіка України. – № 3. – 2000. – С. 34 – 37.
59. Коваленко В.В. Особливості кредитування підприємств і організацій у сучасних умовах // Фінанси України. – 1998. – № 10. – С. 84 – 88.
60. Ковальчук А. Т. Банківський кредит: правові засоби повернення. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 150 с.

61. Кредит і кредитні правовідносини: економічна природа і практика законодавчого регулювання / М. Олексієнко, В. Ольшанський, Д. Лилик, Е.Першиков – К.: “Козаки”, 1996. – 144 с.
62. Кредитний ризик комерційного банку: Навч. посібник / В.В.Вітлінський, О. В. Пернарівський, Я. С. Наконечний, Г. І. Великоіваненко / За ред. В. В. Вітлінського. – К.: Т-о “Знання”, КОО, 2000. – 251 с.
63. Кротюк В., Кіреєв О., Карчева Г. Банківська система України в 2001 році: проблеми, тенденції, перспективи // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 3. – С. 2 – 8.
64. Кротюк В., Кіреєв О., Карчева Г. Основні тенденції в діяльності банків України в III кварталі 2001 року // Вісник Національного банку України.– 2001. – № 12. – С. 2 – 7.
65. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки // Фінанси України. – 2001. – № 11. – С. 86 – 98.
66. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика: Навч. посібник. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 215 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
67. Луців Б. Л. Банківська діяльність у сфері інвестицій. – Тернопіль: Економічна думка, Карт-бланш, 2001. – 320 с.
68. Методика оцінки фінансового стану та визначення класу позичальника-юридичної особи Промінвестбанку. Затверджено рішенням Правління Промінвестбанку України від 25.11.2000 р., протокол № 751.
69. Мороз А. М. Чи достатньо в економіці України платіжних засобів? // Вісник Національного банку України. – 1996. – № 3. – С. 46 – 51.
70. Мочерний С., Устенко О. Кредит і кредитні відносини в контексті економічної власності // Банківська справа. – 2000. – № 5. – С. 3 – 7.
71. Національний банк і грошово-кредитна політика: підручник / За ред. д.е.н., проф. А. М. Мороза та к.е.н., доц. М. Ф. Пуховкіної.–К.: КНЕУ, 1999. – 368 с.

72. Олексієнко С. Управління ризиками в системі банківського менеджменту // Банківська справа, 1998. – № 2. – С. 24 – 27.

73. Папуша А. Правова основа банківського кредитування // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 12. – С. 45 – 46.

74. Положення про кредитну політику АКБ “Укрсоцбанк”. Затверджено рішенням Правління АКБ “Укрсоцбанк” № 06–06/30–179 від 24.01.2001 р.–7 с.

75. Положення про порядок кредитування в системі АКБ “Укрсоцбанк”. Затверджено рішенням Правління АКБ “Укрсоцбанк” від 24.06.1999 р., протокол № 31 (із змінами та доповненнями). – 32 с.

76. Положення про кредитування в філіях Промінвестбанку України. Затверджено рішенням Правління Промінвестбанку України від 24.01.2000 р., протокол № 25. – 43 с.

77. Положення про кредитування юридичних осіб АППБ “Аваль”. Затверджено Постановою Правління АППБ “Аваль” № П–12/20 від 11.03.2001р. – 35 с.

78. Положення АППБ “Аваль” про методику оцінки фінансового стану клієнта. – 7 с.

79. Потійко Ю. А. Аналіз кредитоспроможності підприємств в умовах ринкової економіки // Фінанси України. – 2001. – № 1. – С. 118 – 123.

80. Потійко Ю. А. Формування оптимального розміщення оборотних активів суб’єктів господарювання // Фінанси України. – 2001. – № 7. – С. 80 – 88.

81. Потійко Ю. Ще раз про кредит // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 12. – С. 47 – 48.

82. Примостка Л. Фінансовий менеджмент банку.–К.: КНЕУ, 1999.–280 с.

83. Річний звіт АТ “Кредит Банк (Україна)” за 2000 рік. – Львів. – 2001. – 69 с.

84. Річний звіт Промінвестбанку України за 2000 рік. – К. – 49 с.

85. Рябініна Л. Теорія і практика кредитних відносин в Україні // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 1. – С. 26 – 29.
86. Рябко Л. Розмежування понять позички і кредиту // Право України.– 2001. – № 31. – С. 45 – 47.
87. Сорокін М. “ЦЕНЗОР” запобігає дефолту // Банківська справа, 1998. – № 6 (24). – С. 49 – 54.
88. Статистичний щорічник за 1998 рік / Під ред. Осауленка О. Г. – К.: Техніка, 1999. – 598 с.
89. Статистичний щорічник за 1999 рік / Під ред. Осауленка О. Г. – К.: Техніка, 2000. – 601 с.
90. Статистичний щорічник за 2000 рік / Під ред. Осауленка О. Г. – К.: Техніка, 2001. – 598 с.
91. Степаненко А. Системна перебудова банківських установ і робота з проблемними кредитами // Банківська справа, 1997. – № 1. – С. 15 – 23.
92. Страхування: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. С.С. Осадець, д.е.н., проф. – К.: КНЕУ, 1998. – 528 с.
93. Структура активів комерційних банків України // Вісник Національного банку України. – 1999. – № 3.
94. Структура активів комерційних банків України // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 3.
95. Структура активів комерційних банків України // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 3. – С. 8 – 11.
96. Структура активів комерційних банків України за станом на 01.01.2002р. // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 3. – С. 9 – 12.
97. Сугоняко О., Кампо В., Жуков А. Конституція і розвиток банківської діяльності: актуальні правові проблеми // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 6. – С. 26 – 28.
98. Сусіденко В. Практичні аспекти забезпечення принципів банківського кредитування // Економіка України. – 1998. – № 7 (440). – С. 24 – 29.

99. Сусіденко В. Принципи банківського кредитування: зміст і реалізація в умовах перехідної економіки // Банківська справа. – 1999. – № 3. – С. 37 – 39.
100. Сусіденко В. Т. Стратегія управління кредитною діяльністю комерційних банків. – К.: КДТЕУ, 1998. – 348 с.
101. Технологічна карта кредитування юридичних осіб. Затверджена Правлінням АППБ “Аваль”. – 33 с.
102. Хотомлянський О., Белянцева М., Макаров П., Мариченко І. Комплексна оцінка фінансового становища підприємства (на прикладі Маріупольського металургійного підприємства “Азовсталь”) // Бухгалтерський облік і аудит. – 1995. – № 4. – С. 2 – 5.
103. Чайковський Я. І. Аналіз ефективності кредитної діяльності комерційних банків // Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу. Випуск 9. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – С. 109 – 111.
104. Чайковський Я. І. Аналіз чинників, методів оцінки та регулювання кредитних ризиків комерційних банків // Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу ТАНГ. Випуск 10. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – С. 173 – 175.
105. Чайковський Я. І. Банківський кредит як джерело формування оборотних коштів підприємств (на прикладі підприємств і організацій Тернопільської області) // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. Збірник наукових праць кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Тернопільської академії народного господарства, 2001. – Випуск 5. – С. 246 – 250.
106. Чайковський Я. Комерційні банки як суб’єкти кредитних відносин // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: економіка. № 8. – 2001. – С. 93 – 95.
107. Чайковський Я. І. Комплексна оцінка кредитоспроможності як критерій диференціації кредитних відносин банку з позичальником // Вісник Тернопільської академії народного господарства, 2000. – № 9. – С. 209 – 214.

108. Чайковський Я. І. Кредитний договір: вітчизняна практика і зарубіжний досвід // Вісник Тернопільської академії народного господарства, 1999. – № 6. – С. 64 – 66.

109. Чайковський Я. І. Методи банківського кредитування: порівняння зарубіжного досвіду і вітчизняної практики // Вісник Тернопільської академії народного господарства, 2001. – № 18–2. – С.175 – 178.

110. Чайковський Я. І. Напрямки вдосконалення аналізу кредитоспроможності позичальника комерційного банку // Банківська справа. – № 5. – С. 13 – 15.

111. Чайковський Я. І. Напрямки регулювання кредитного ризику комерційних банків в умовах переходу до ринкових відносин // Вісник Тернопільської академії народного господарства, 2001. – № 16. – С. 62 – 64.

112. Чайковський Я. І. Напрямки удосконалення кредитних відносин комерційних банків з підприємствами та організаціями // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Збірник наукових праць. Т. 3. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД: Ініціатива, 2000. – 244 с. – С. 195 – 203.

113. Чайковський Я. І. Причини і шляхи зниження збитковості кредитної діяльності комерційних банків // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія, економіка, соціологія. – 1999. – № 2. – С. 121 – 124.

114. Чайковський Я. І. Проблеми і напрямки забезпечення повернення банківського кредиту // Вісник Тернопільської академії народного господарства, 2001. – № 12. – С. 74 – 79.

115. Чайковський Я. І. Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 1998. – № 3. – С. 63 – 65.

116. Чайковський Я. І. Реструктуризація і ліквідація кредитної заборгованості комерційних банків // Вісник Тернопільської академії народного господарства, 2001. – № 14. – С. 68 – 71.

117. Чайковський Я. І. Робота вітчизняних банків з проблемними кредитами та шляхи адаптації досвіду кредитних інститутів країн Східної Європи // Вісник Тернопільської академії народного господарства, 2000. – № 8. – С.118 – 123.

118. Чайковський Я. І. Робота комерційних банків з проблемними кредитами // Банківська справа. – 2001. – № 6 (42). – С. 50 – 53.

119. Чайковський Я. І., Тиркало Р. І., Ліманський А. Страхування кредитного ризику комерційних банків // Вісник Тернопільської академії народного господарства, 2001. – № 15. – С. 51 – 53.

120. Чайковський Я. І. Удосконалення методики аналізу кредитоспроможності потенційного позичальника комерційного банку // Наукові записки. Збірник наукових праць викладачів та аспірантів кафедри економічного аналізу ТАНГ. – Тернопіль, 2000. – С. 223 – 226.

121. Чухно А. А. Капітал, кредит, процент. Їх сутність і роль в економіці // Фінанси України, 1997. – № 9 (21). – С. 5 – 18.

122. Шибалкіна В. Оптимальні умови банківського кредитування // Банківська справа, 1998. – № 4. – С. 39 – 42.

123. Шидловська Н. О. Контокорентний кредит. Форфейтинг // Вісник НБУ, 1996. – № 5. – С. 46 – 48.

124. Ярощук О. В. Оптимізація структури капіталу за допомогою механізму фінансового левериджу // Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу. Випуск 10. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – С.175 – 178.

125. Банки, малые и средние предприятия: к сотрудничеству и взаимному успеху. Руководство для СМП и банков // Проект ТАСИС по распространению технической информации. Люксембург, Офис офиц. изд. Европейского Сообщества, 1997.

126. Банковская система России. Настольная книга банкира. Кредитный процесс коммерческого банка. В 3-х т. / Ред.колл. А.Г.Грязнова, О.И.Лаврушин, Г.С.Панова и др. М.: Инфра-М, 1995. – 112 с.

127. Банковский портфель – 3: Книга менеджера по кредитам. Книга менеджера по расчетам. Книга менеджера по фондовым и трастовым операциям. Книга банковского бухгалтера и аудитора / Отв. ред. Ю.И.Коробов, Ю. Б. Рубин, В. И. Солдаткина. – М.: «СОМИНТЭК», 1995. – 759 с.

128. Банковское дело / Под ред. О. И. Лаврушина. – М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр; Страховое товарищество РОСТО, 1992. – 429 с.

129. Банковское дело: Спр. пособие / Под ред. Бабичевой Ю. А. – М.: Экономика, 1999.

130. Банковское дело: Учебник / Под ред. д.э.н., проф. Г. Г. Коробовой. – М.: Юрист, 2002. – 751 с.

131. Банковское дело: Учебник / Под ред. О. И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 576 с.

132. Банковское дело: Учебник. – 2-е изд., стереотип./ Под ред. проф. В.И.Колесникова, проф. Л. П. Кроливецкой. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 480 с.

133. Барр Р. Политическая экономия: В 2-х тт.–Т. 1.–М.: Международные отношения, 1995.–608 с.

134. Васильев В. Обеспечение обязательств должника при страховании предмета залога // Финансовые услуги. – № 5. – С. 18 – 20.

135. Вишняков И. В. Методы и модели оценки кредитоспособности заемщиков. СПб.: Изд-во. СПбГИЭА. – 1998.

136. Гросиан Р. К. Как вести дела с банками. Кредиты, денежные вклады, платежный оборот / Пер. с нем. Э. Л. Бородулина. – М.: Международные отношения, 1996. – 368 с.

137. Деньги, кредит, банки / Под общ. ред. Г. И. Кравцовой. – Минск.: Меркавание, 1994. – 270 с.

138. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. О. И. Лаврушина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 464 с.

139. Долан Э. Дж. и др. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Пер. с англ. В Лукашевича и др. / Под общ. ред. В. Лукашевича, М.Ярцева. – СПб., 1994. – 496 с.

140. Едророва В. Н., Хасянова С. Ю. Классификация банковских кредитов и методов кредитования // Финансы и кредит. – 2002. – № 1 (91). – С. 2 – 5.

141. Едророва В. Н., Хасянова С. Ю. Кредитный договор как основа взаимоотношений банка и заемщика // Финансы и кредит. – 2002. – №2 (92). – С. 2 – 5.

142. Едророва В. Н., Хасянова С. Ю. Модели анализа кредитоспособности заемщиков // Финансы и кредит. – 2002. – № 6 (96). – С. 9 – 15.

143. Едророва В. Н., Хасянова С. Ю. Оценка рейтинга кредитной заявки // Финансы и кредит. – 2002. – № 7 (97). – С. 2 – 8.

144. Едророва В. Н., Хасянова С. Ю. Пути совершенствования кредитной политики // Финансы и кредит. – 2002. – № 4 (94). – С. 2 – 8.

145. Едророва В. Н., Хасянова С. Ю. Современная стратегия и тактика российских коммерческих банков в области кредитования // Финансы и кредит. – 2002. – № 3 (93). – С. 3 – 10.

146. Едророва В. Н., Хасянова С. Ю. Технология выдачи кредита // Финансы и кредит. – 2002. – № 5 (95). – С. 3 – 6.

147. Иванов В. М. Деньги и кредит: Курс лекций. –К.: МАУП, 1999.–230 с.

148. Игнатова Е. А., Прокофьева Л. Я. Рейтинговая оценка надежности партнера // Деньги и кредит, 1992. – № 2. – С. 44 – 48.

149. Карлин Т. Р., Макмин А. Р. Анализ финансовых отчетов (на основе ГААР): Учебник. – М.: ИНФРА–М, 1999. – 448 с.

150. Кирисюк Г. М., Ляховский В. С. Оценка банком кредитоспособности заемщика // Деньги и кредит, 1993. – № 4.
151. Киселев В. В. Управление коммерческим банком в переходной период. – М.: Издательство корпорация «Логос», 1997. – 114 с.
152. Костерина Т. М., Пессель М. А. Проблема объективного и субъективного в современных кредитных отношениях // Банковское дело. – 2001. – № 2. – С. 25 – 32.
153. Кредитование (рекомендовано Институтом банковского дела): Пер. с англ. / Под ред. М. А. Гольцберга, Л. М. Хасан-Бек.–К.: Торгово-издательское бюро ВНУ, 1994. – 384 с.
154. Кристофер Ф. Блумфилд Как взять кредит в банке / Пер. с англ. – М.: 1996.
155. Лаврушин О. И. К вопросу о взаимосвязи денег и кредита // Бизнес и банки. – 2002. – № 4 (586). – С. 1 – 2.
156. Лексис В. Кредит и банки / Пер. с нем. –М.: Перспектива, 1994.–120 с.
157. МакНотон Д. Банковские учреждения в развивающихся рынках. Т. 1. Укрепление руководства и повышение чувствительности к переменам. Всемирный Банк. Вашингтон. Д. С. 1994. – 323 с.
158. Ольшаный А. И. Банковское кредитование: российский и зарубежный опыт / Под ред. Е. Г. Ищенко, В. И. Алексеева. – М.: «Русская деловая литература», 1997. – 352 с.
159. Основы банковского дела / Под ред. д.э.н. Мороза А. Н. – К.: «Издательство Либра» МП, 1994. – 330 с.
160. Остапенко В. В., Мешков В. В. Кредитование банками предприятий: потребности, возможности, интересы // Финансы. – 2000. – № 8.
161. Панова Г. С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: ИКЦ «ДИС», 1997. – 464 с.
162. Политическая экономия: Словарь / Под ред. М. И. Волкова (отв. ред.), А. Д. Смирнова, И. П. Фалинского. – М.: Политиздат. – 1979. – 463 с.

163. Политическая экономия. Учебник для вузов. / Медведев В. А., Абалкин Л. И., Ожерельев О. И. и др. – М.: Политиздат, 1988. – 732 с.
164. Политическая экономия: Учебник / Под ред. А. М. Румянцева. // М. – 1978. – 608 с.
165. Поляков В. П., Московкина Л. А. Основы денежного обращения и кредита: Учебное пособие. – 2-е изд., доп. – М.: ИНФРА–М, 1997. – 192 с.
166. Рид Э., Коттер Р., Гилл Э., Смит Р. Коммерческие банки. – М.: Прогресс, 1983. – 498 с.
167. Роуз Питер С. Банковский менеджмент / Пер. с англ. 2-го изд. – М.: «Дело Лтд», 1995. – 768 с.
168. Сахарова М. О. К вопросу о кредитоспособности предприятий // Деньги и кредит, 1989. – № 3. – С. 19 – 26.
169. Синки Джозеф Ф.–мл. Управление финансами в коммерческих банках. Пер. с англ. 4-го переработанного изд. /Под ред. Р. Я. Левиты, Б.С.Пинскера – М.: 1994, Catallaху. – 820 с.
170. Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М.: ИНФРА–М, 1997. – 608 с.
171. Спицын И. О., Спицын Я. О. Маркетинг в банке / Тернополь: АО “Тарнекс”, К.: ЦММС “Писпайп”, 1993. – 656 с.
172. Стецько М. В. Формы и виды кредитного обеспечения // Экономика предприятия. – 2000. – № 2 – 3. – С. 59 – 64.
173. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / Под общ. ред. проф. А. П. Градова и проф. Б. И. Кузина. – Санкт–Петербург: Специальная литература, 1996. – 510 с.
174. Теоретическая экономика. Политэкономия: Учебник для вузов / Под ред. Г. П. Журавлевой и Н. М. Мильчаковой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 485 с.
175. Техника финансового анализа / Пер. с англ. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 663 с.

176. Усоскин В. М. Современный коммерческий банк: управление и операции. – М.: «Все для вас», 1993. – 320 с.
177. Финансово-кредитный словарь: В 3-х т. Т. 2. / Гл. ред. В. Ф. Гарбузов. – М.: Финансы и статистика, 1986. – 511 с.
178. Финансы, денежное обращение и кредит. Учебник / Под ред. В.К.Сенгачева, А. И. Архипова. – М.: «Проспект», 1999. – 496 с.
179. Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебник для вузов / Л.А.Дробозина, Л. П. Окунева, Л. Д. Андросова и др. / Под ред. проф. Л.А.Дробозиной. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1999. – 479 с.
180. Челноков В. А. Банки: Букварь кредитования. Технология банковских ссуд. Околобанковское рыночное пространство. – М.: АОЗТ “Антидор”, 1996. – С.139 – 144.
181. Шеремет А. Д., Сайфуллин Р. С., Негашев Е. В. Методика финансового анализа предприятия. – М.: ИНФРА–М, 1996. – 176 с.
182. Ширинская Е. Б. Операции коммерческих банков: российский и зарубежный опыт. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 160 с.
183. Шумпетер И. Теория экономического развития. // М.: Прогресс. – 1982. – С. 206.
184. Ямпольский М. М. Ликвидность банков и кредитная политика // Деньги и кредит, 1992. – № 11. – С. 29.
185. Энциклопедический словарь бизнесмена / Под ред. Молдаванова М.И. – К.: Техніка, 1993. – 856 с.(рос.).
186. Экономическая безопасность: производство – финансы – банки. – М., «Финстатинформ», 1998.
187. Brigham E. F., Gapenski L. C. Financial Management: Theory and Practice. – Chicago; New York; San Francisco ets: Dryden Press, 1988.

Додаток А

Причини виникнення та основи функціонування кредитних відносин

Додаток Б

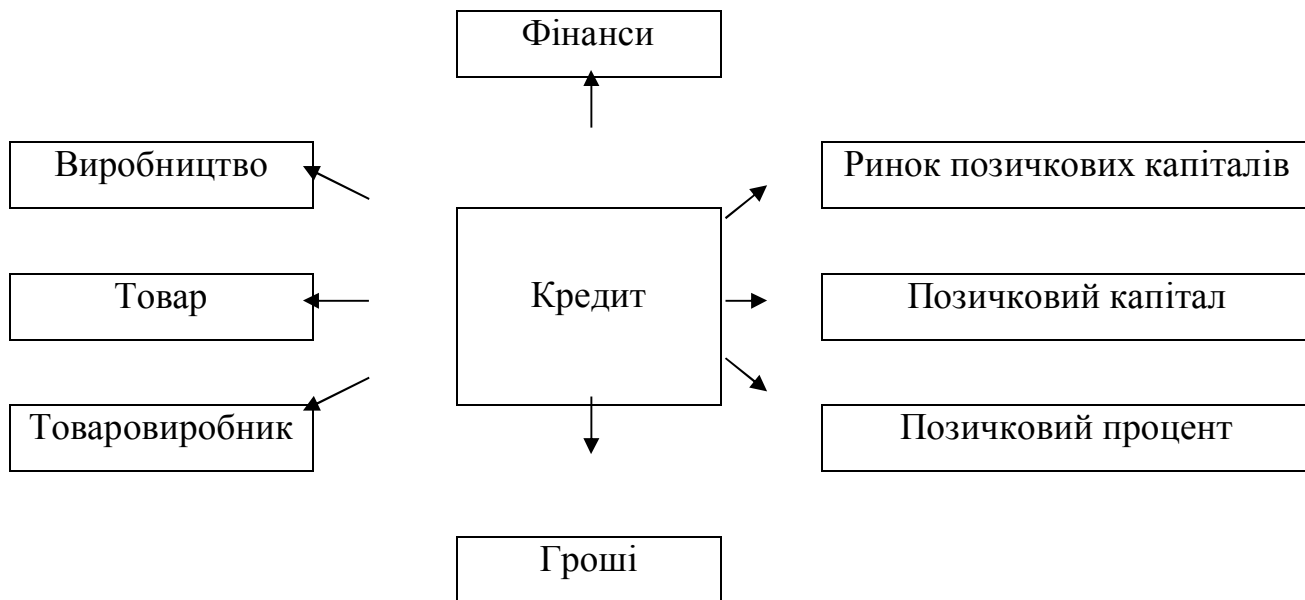
Порівняльна характеристики підходів до визначення суті кредиту

1. Визначення кредиту через різні види відносин	2. Характеристика кредиту без будь-якої констатації щодо економічних відносин і відносин загалом
<p>1. “Кредит – це суспільні відносини, що виникають між економічними суб’єктами у зв’язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності” [39, 372].</p> <p>2. “Кредит як економічна категорія виражає відносини між суспільством, трудовими колективами та працівниками, що складаються при формуванні й використанні позичкового фонду, тобто при накопиченні й передачі засобів у тимчасове використання на умовах терміновості, повернення і сплати відсотка” [163, 588].</p> <p>3. “Кредит (лат. creditum – позика) – позика в грошовій або товарній формі, що надається на умовах повернення й, звичайно, зі сплатою відсотка; виражає економічні відносини між кредитором і позичальником” [177, 103].</p> <p>4. “Кредит є системою відносин, за допомогою котрих суспільство здійснює мобілізацію тимчасово вільних коштів і використовує їх для забезпечення розширеного відтворення на умовах повернення, терміновості й платності” [164, 405].</p>	<p>1. Кредит – це “форма руху позичкового фонду, позичкового капіталу”[162, 172; 174, 346].</p> <p>2. Кредит – “...термін, що широко вживається щодо операцій або станів, пов’язаних з позичанням грошей, як правило, на короткий термін” [170, 109].</p> <p>3. Кредит це – “...обмін у часі, шляхом якого одна особа добровільно поступається іншій особі правом економічно розпоряджатися своїм майном за певну плату в майбутньому” [133, 125].</p> <p>4. Кредит – “...довіра, котрою користується особа, яка взяла на себе зобов’язання майбутнього платежу, з боку особи, яка має право на цей платіж, – тобто довіра, що її позикодавач надає боржнику. ...Щоденний досвід показує, що позикодавці (кредитори) відчують стосовно платоспроможності і платоготовності боржників більше недовіри, ніж довіри: вони тому вимагають</p>

<p>5. “Кредит – економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів та використання їх на умовах повернення й оплати” [38, 210].</p> <p>6. “Кредит – це економічні відносини, що виникають між кредитором і кредитодержувачем з приводу перерозподілу вартості на умовах повернення у встановлений термін і зі сплатою процента” [61, 10].</p> <p>7. “Кредит – це форма прояву кредитних відносин, форма руху позичкового капіталу” [66, 14].</p> <p>8. “Кредит – кошти та матеріальні цінності, що надаються резидентами або нерезидентами у користування юридичним чи фізичним особам на визначений термін і під процент. Кредит розподіляється на фінансовий кредит і кредит під цінні папери, що засвідчують відносини позики” [5, 6].</p> <p>9. “Банківський кредит – будь-яке зобов’язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов’язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження терміну погашення боргу, надане в обмін на зобов’язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов’язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми” [1, 3].</p>	<p>гарантій для забезпечення якомога повнішого захисту своїх інтересів від втрат, пов’язаних з кредитними відносинами. Таким чином, довіра позикодавця для сутності кредиту вирішального значення не має” [156, 5].</p> <p>5. “Кредит – це насамперед економічна категорія, якою передбачається акумулювання тимчасово вільних коштів бюджету, централізованих державних позабюджетних фондів, суб’єктів господарювання і населення, котрі потім надаються позичальникам (державі, юридичним і фізичним особам) на засадах повернення, терміновості, сплати, цільового використання і реального забезпечення” [81, 47].</p> <p>6. “Кредит – позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, терміновості, платності та цільового використання” [10].</p>
--	---

Додаток В.1

Зв'язок кредиту з іншими економічними категоріями [36, 142]

Додаток В.2

**Відмінності між економічними категоріями “гроші” та “кредит” [39
374–376; 138, 165–166, 248–250]**

Риси	Специфіка грошей	Специфіка кредиту
1. Склад учасників (суб'єктів) відповідних відносин	Продавець і покупець, одержувач грошей і їх платник	Кредитор і позичальник
2. Відтермінування платежу за цей чи інший товар	Проявляють свою суть при відтермінуванні платежу в момент самого платежу	Проявляє свою суть не в платежі після настання відтермінування, а в факті відтермінування
3. Суспільне призначення у процесі відтворення (споживча вартість)	Забезпечення реалізації споживчої вартості і доведення її до кінцевого споживача (всезагальна обмінюваність на будь-які товари). Є формою накопичення реалізованої вартості	Задоволення тимчасових потреб позичальника в додаткових коштах. Сприяння вигідному розміщенню вільних коштів для кредиторів
4. Стадії руху вартості	1.Обслуговують процес купівлі-продажу, здійснюючи миттєвий, еквівалентний рух: товар передається у власність покупцеві, покупець відразу передає гроші за куплений товар. 2.Рух має односторонній характер: гроші відходять від покупця до продавця	1.Нееквівалентне переміщення вартості від кредитора до позичальника, а потім від позичальника до кредитора. 2.Позичальник використовує і повертає позичкову вартість разом з процентом
5. Сфера використання	Обслуговують реалізацію всього ВВП, розподіл і перерозподіл його вартості. Учасниками є всі юридичні та фізичні особи	Обслуговує рух тільки частини ВВП у процесі відтворення. Учасниками є певна частина суспільства
6. Зміна права власності	Завжди відбувається зміна права власності на гроші: переходить від платника до одержувача	Правом власності на вартість володіє тільки кредитор

Додаток В.3

Спільні та відмінні риси фінансів та кредиту [65, 90]

Специфіка фінансів	Спільні риси фінансів і кредиту	Специфіка кредиту
Утворення фондів грошових коштів, як правило, на безповоротній основі	Утворення фондів грошових коштів	Утворення фондів грошових коштів переважно на основі повернення
Використання фінансових фондів, як правило, на безповоротній основі та без стягнення процентів	Цільовий характер використання фондів грошових коштів	Використання позичкового капіталу завжди на основі повернення і, як правило, з процентами
Розподіл і перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту та національного доходу, як правило, на безповоротній основі	Перерозподіл частини вартості валового внутрішнього продукту і національного доходу за певних умов	Перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту і національного доходу переважно на основі повернення
Законодавство у сфері фінансів, державного регулювання фінансової сфери, фінансових установ	Законодавство про державне регулювання фондоутворення грошових ресурсів	Законодавство у сфері кредиту, державного регулювання кредитної системи та кредитних установ

Додаток Д.1

Кредити, надані банками в економіку України у 1998–2002 роках (за видами кредитів) [28, 105–107]

Види кредитів	1998 р.		1999 р.		2000 р.		2001 р.		2002 р.*	
	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
Усього	8873	100	11787	100	19121	100	27792	100	30094	100
Овердрафт	44	0,5	127	1,1	359	1,9	710	2,6	718	2,4
За операціями РЕПО	5	0,1	11	0,1	58	0,3	46	0,2	46	0,2
За врахованими векселями	328	3,7	355	3,0	588	3,1	1063	3,8	1166	3,8
За факторинговими операціями	20	0,2	12	0,1	22	0,1	33	0,1	36	0,1
За внутрішніми торговельними операціями	1179	13,3	1307	11,1	2303	12,0	2935	10,6	3142	10,4
Кредити за експортно-імпортними операціями	2434	27,5	3836	32,6	5121	26,8	6172	22,2	6061	20,1
Інші кредити в поточну діяльність	3975	44,7	5095	43,2	9596	50,2	15523	55,9	17360	57,7
Кредити в інвестиційну діяльність	887	10,0	1044	8,9	1073	5,6	1309	4,7	1566	5,2
У тому числі фінансовий лізинг	16	0,2	40	0,3	48	0,3	49	0,2	54	0,2

* На 01.04.2002 р.

Додаток Д.2

Зміни процентних ставок комерційних банків, облікової ставки НБУ і темпи інфляції [28, 52, 53, 58, 83, 84]

Показники	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.
1. Процентні ставки за кредитами	76,0	221,1	201,7	107,1	77,0	49,1	55,4	53,6	40,1	31,9
2. Процентні ставки за депозитами	68,0	187,3	171,0	61,2	34,3	18,2	22,9	20,8	13,4	11,2
3. Перевищення процентних ставок за кредитами над процентними ставками за депозитами	+8	+33,8	+30,7	+45,9	+42,7	+30,9	+32,5	+32,8	+26,7	+20,7
4. Встановлена облікова ставка НБУ	80,0	190,1	225,9	131,0	62,3	24,6	61,6	50,0	30,6	19,7
5. Темпи інфляції	21,0 р.	102,6 р.	5,0 р.	2,8 р.	39,7	10,1	20,0	19,2	25,8	6,1

Додаток Д.3

Кредити, надані комерційними банками в економіку України (за формами власності) [28, 99]

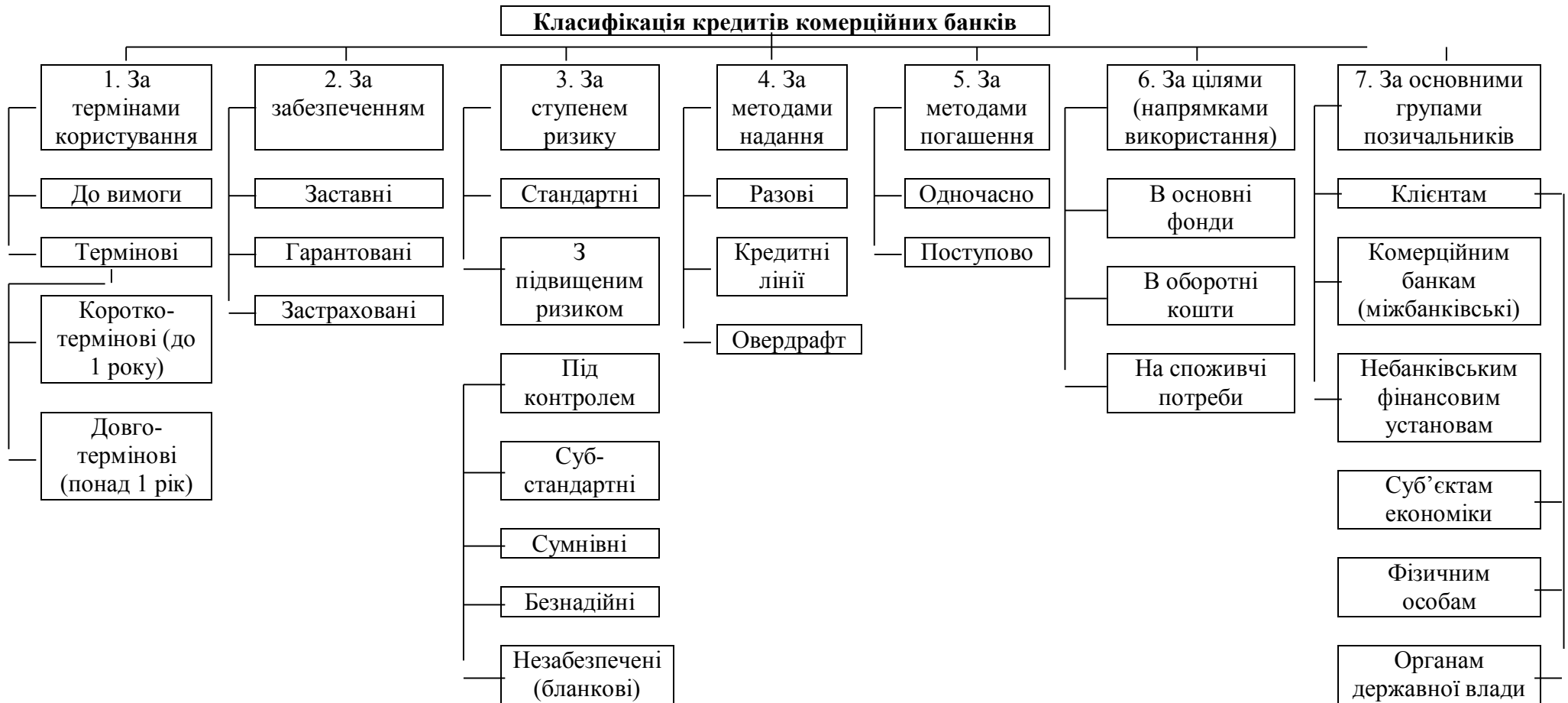
Роки	Усього	У тому числі власність							
		приватна (включаючи фізичних осіб)		колективна		Державна		міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав	
		Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
1995	4078	136	3,3	1502	36,8	2440	59,9	–	–
1996	5452	200	3,7	1979	36,3	3274	60	–	–
1997	7295	345	4,7	4752	65,1	2200	30,2	–	–
1998	8873	1217	13,7	6258	70,5	1276	14,4	122	1,4
1999	11787	1453	12,3	8726	74,0	1339	11,4	270	2,3
2000	19121	1825	9,54	15003	78,5	1832	9,6	461	2,41
2001	27792	2820	10,1	21477	77,3	2829	10,2	667	2,4
2002*	30094	3521	11,7	23394	77,7	2553	8,5	628	2,1

*На 01.04.2002 р.

Додаток Е.1
**Класифікація видів банківського кредиту згідно до Положення НБУ
 “Про кредитування” [10]**

Кредити, що надаються установами комерційних банків				
За термінами користуван- ня	За забезпе- ченням	За ступенем ризиків	За методами надання	За термінами погашення
1. Коротко- термінові 2. Середньо- термінові 3. Довготер- мінові	1. Забезпе- чені заставою 2. Гаранто- вані 3. З іншим забезпе- ченням 4. Незабез- печені	1. Стандарт- ні кредити 2. Кредити з підвище- ним ризиком	1. У разово- му порядку 2. Відповід-но до від- критої кредитної лінії 3. Гарантій- ні	1. Водночас 2. На виплат 3. До завер- шення обумовлен ого терміну 4. З регресією платежів 5. Після закінчення обумовле- ного періоду

Додаток Е.2
Пропонована класифікація банківських кредитів

Додаток Ж

Порівняльна характеристика методів кредитування

Методи кредитування	Об'єкти кредитування	Забезпечення кредиту	Характер кредитування	Сфера кредитування
В умовах адміністративно-командної системи управління				
За залишком	Один об'єкт кредитування залежно від стадії кругообігу капіталу	Наднормативні залишки окремих видів матеріальних запасів і виробничих затрат, що кредитуються	Компенсаційний	Підприємства різних галузей
За оборотом	Матеріальні цінності або сукупність об'єктів залежно від стадії кругообігу капіталу	Матеріальні цінності, що кредитуються	Платіжний	Сезонні галузі промисловості, торгівля, сільське господарство, заготівельні організації
За сукупністю матеріальних запасів і виробничих витрат	Сукупний об'єкт у формі сукупності запасів і затрат	Залишки сукупних запасів і виробничих затрат, що кредитуються	Компенсаційний	Підприємства різних галузей

В умовах ринкової економіки				
Цільова позичка	Потреба в кредиті на окрему ціль, передбачену в кредитному договорі	Застава, гарантії, поручительства, страхування	Платіжний	Позичальники різних форм власності та видів діяльності
Кредитна лінія	Окремі цілі, передбачені кредитним договором	Застава, гарантії, поручительства, страхування	Платіжний	Відновлювальні кредитні лінії для позичальників, які мають позитивну ділову репутацію і тривалу кредитну історію. Не відновлювальні кредитні лінії позичальникам, які не мають кредитної історії, та в результаті кредитування ризикованих проектів
Овердрафт	Платіжно-розрахункові документи, що надходять до позичальника. Розрив між витратами та надходженнями коштів на поточний рахунок позичальника	Без забезпечення у випадку стабільних надходжень на поточний рахунок та швидкий обіг коштів. Застава, гарантії, поручительства, страхування	Платіжний	Клієнти, які користуються надійною репутацією і довірою, мають постійну платоспроможність

Додаток 3.1

Розрахунок ліміту кредитування позичальника за кредитною лінією

№ з/п	Показники	Сума
1.	Найбільш ліквідні активи (Ал), тис. грн.	
2.	Коефіцієнт дисконтування найбільш ліквідних активів (К1)	
3.	Дисконтована вартість найбільш ліквідних активів (р. 1 x р. 2), тис. грн.	
4.	Активи, що швидко реалізуються (Аш), тис. грн.	
5.	Коефіцієнт дисконтування активів, що швидко реалізуються (К2)	
6.	Дисконтована вартість активів, що швидко реалізуються (р.4 x р. 5), тис. грн.	
7.	Активи, що реалізуються повільно (Ап), тис. грн.	
8.	Коефіцієнт дисконтування активів, що реалізуються повільно (К3)	
9.	Дисконтована вартість активів, що реалізуються повільно (р.7 x р.8), тис. грн.	
10.	Активи, що важко реалізуються (Ав), тис. грн.	
11.	Коефіцієнт дисконтування активів, що важко реалізуються (К4)	
12.	Дисконтована вартість активів, що важко реалізуються (р.10 x р.11), тис. грн.	
13.	Дисконтована вартість активів (р.3 + р.6 + р.9 + р.12), тис. грн.	
14.	Короткотермінові зобов'язання, тис. грн.	
15.	Власний капітал, тис. грн.	
16.	Ліміт кредитування (р.13 – р.14 – р.15), тис. грн.	

Додаток 3.2

Розрахунок ліміту кредитування позичальника за овердрафтом

№ з/п	Показники	Сума
1.	Кредитовий оборот за 1-й місяць, тис. грн.	
2.	Кредитовий оборот за 2-й місяць, тис. грн.	
3.	Кредитовий оборот за 3-й місяць, тис. грн.	
4.	Кредитовий оборот за 4-й місяць, тис. грн.	
5.	Кредитовий оборот за 5-й місяць, тис. грн.	
6.	Кредитовий оборот за 6-й місяць, тис. грн.	
7.	Кредитовий оборот з шість місяців (р.1 + р.2 + р.3 + р.4 + р.5 + р.6), тис. грн.	
8.	Середньомісячний кредитовий оборот за шість місяців (р.7 : 6), тис. грн.	
9.	Ліміт овердрафту (р.8 x 30% : 100%), тис. грн.	

Додаток И.1

Структура активів підприємств України у 1998 – 2000 роках [88, 68; 89, 70; 90, 62]

АКТИВ	1998 р.						1999 р.						2000 р.					
	На початок року		На кінець року		Відхилення		На початок року		На кінець року		Відхилення		На початок року		На кінець року		Відхилення	
	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%
1. Основні засоби та інші позаоборотні активи	429633	74,7	439839	69,2	+10206	-5,5	450481	68,8	450408	63,5	-73	-5,3	450743	60,7	445000	57,3	-5743	-3,4
2. Оборотні кошти, всього в тому числі:	145160	25,3	195920	30,8	+50760	+5,5	204471	31,2	259187	36,5	+54716	+5,3	291648	39,3	331777	42,7	+40129	+3,4
2.1. Запаси товарно-матеріальних цінностей	49986	8,7	54067	8,5	+4081	-0,2	55604	8,5	62682	8,8	+7078	+0,3	65976	8,9	76952	9,9	+10976	+1,0
2.2. Дебіторська заборгованість	84576	14,7	126385	19,9	+41809	+5,2	131285	20,0	175312	24,7	+44027	+4,7	192953	26,0	211998	27,3	+19045	+1,3
2.3. Грошові кошти та їх еквіваленти	2688	0,5	3846	0,6	+1158	+0,1	4058	0,6	5600	0,8	+1542	+0,2	6888	0,9	11126	1,4	+5870	+0,6
2.4. Інші активи	7910	1,4	11622	1,8	+3712	+0,4	13524	2,1	15593	2,2	+2069	+0,1	25831	3,5	31701	4,1	+5870	0,6
БАЛАНС	574793	100	635759	100	+60966	0	654952	100	709595	100	+54643	0	742391	100	776777	100	+34386	0

Додаток И.2

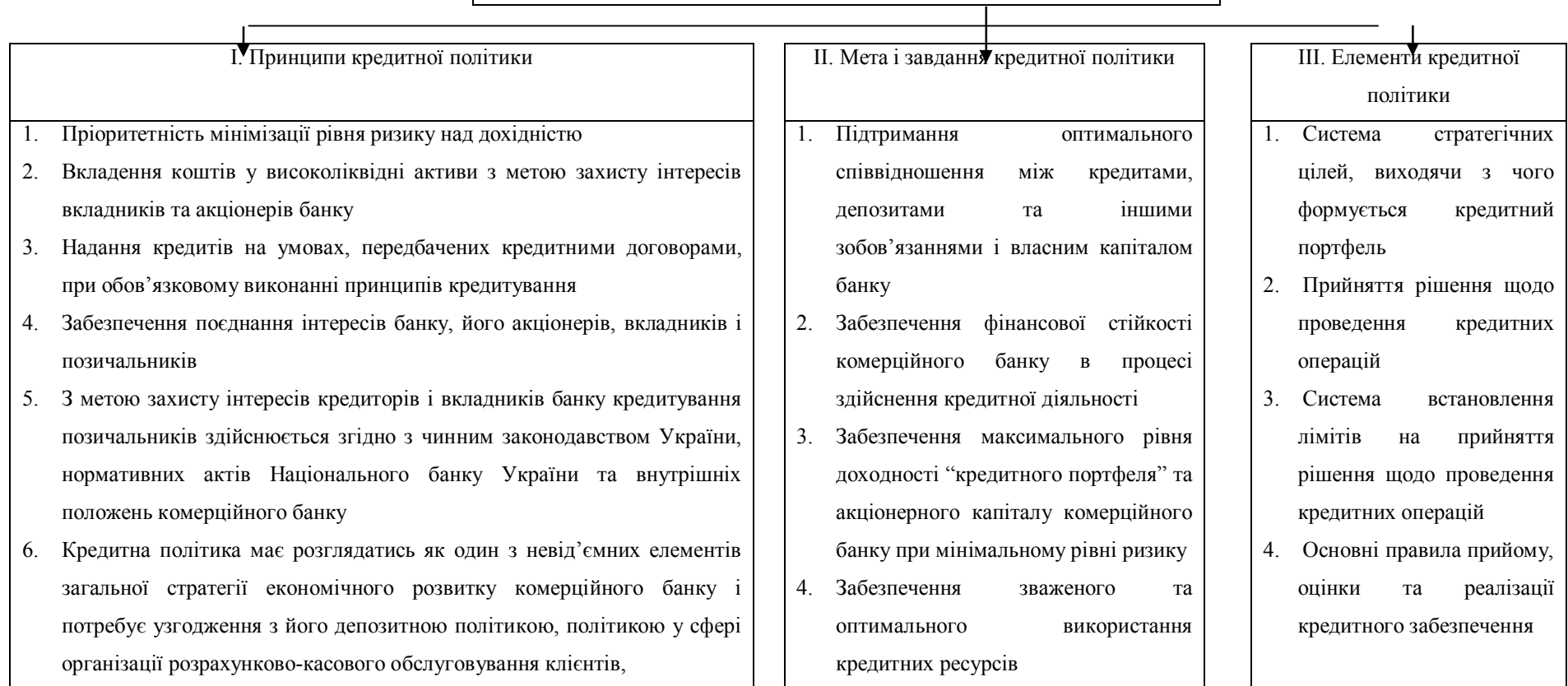
Структура пасивів підприємств України у 1998 – 2000 роках [88, 68; 89, 70; 90, 62]

ПАСИВ	1998 р.						1999 р.						2000 р.					
	На початок року		На кінець року		Відхилення		На початок року		На кінець року		Відхилення		На початок року		На кінець року		Відхилення	
	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%
1. Власний капітал	321950	56,0	308606	48,5	-13344	-7,5	345201	52,7	325701	45,9	-19500	-6,8	428094	57,7	425878	54,8	-2216	-2,9
2. Довготермінові зобов'язання	8048	1,4	14579	2,3	+6531	+0,9	15252	2,3	24425	3,4	+9173	+1,1	29995	4,0	30927	4,0	+932	-
3. Короткотермінові кредити банків	5721	1,0	7158	1,1	+1437	+0,1	7214	1,1	9614	1,3	+2400	+0,2	7864	1,1	13062	1,7	+5198	+0,6
4. Кредиторська заборгованість	112059	19,5	171020	26,9	+58961	+7,4	179064	27,4	235292	33,2	+56228	+5,8	274794	37,0	305135	39,3	+30341	+2,3
5. Інші пасиви	127015	22,1	134396	21,2	+7381	-0,9	108221	16,5	114563	16,2	+6342	-0,3	1644	0,2	1775	0,2	+131	-
БАЛАНС	574793	100	635759	100	+60966	0	654952	100	709595	100	+54643	0	742391	100	776777	100	+34386	-

Додаток К

Структурна схема Положення комерційного банку “Про кредитну політику”

Основні напрямки і принципи кредитної політики комерційного банку

Продовження Дод. К

- процентною, валютною політикою, політикою з проведення окремих банківських операцій, політикою у сфері управління ризиками банку, його рентабельністю, персоналом, інвестиційною політикою, маркетинговою політикою і т. д.
7. Підвищення конкурентоспроможності кредитних продуктів (послуг) за рахунок застосування гнучкіших умов кредитування, з урахуванням індивідуальних потреб клієнтів
 8. Комплексне (належне) надання клієнту-позичальнику і розширення усіх можливих кредитних продуктів (послуг)
 9. Виділення пріоритетів у кредитній політиці банку. Інвестування у підприємства ключового значення, що займають лідируючі позиції в галузевій і регіональній економіці та є корпоративними клієнтами банку
 10. Оптимальне співвідношення рівня ризику та доходності для кожного співвідношення клієнт-банк

5. Досягнення оптимального балансу між зростанням обсягу “кредитного портфеля” і темпами покращення його якості
6. Розширення клієнтської бази шляхом надання кредитних послуг високої якості
7. Збереження високого рівня довіри юридичних і фізичних осіб до комерційного банку шляхом своєчасного та повного виконання своїх зобов'язань перед вкладниками й акціонерами

5. Опис політики та практики встановлення процентних ставок і комісій по кредитах, умов погашення кредитів
6. Додержання нормативів кредитних вкладень, встановлених НБУ
7. Моніторинг ризиків за здійсненими кредитними операціями
8. Управління кредитними ризиками
9. Аналіз кредитного портфеля комерційного банку

Додаток Л

**Динаміка кредитів, наданих комерційними банками в економіку
України в 2000 – 2001 роках (за видами економічної діяльності) [28, 103]**

Види економічної діяльності	2000 р.		2001 р.		Відхилення	
	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
Усього, з них:	19121	100	27792	100	+8671	–
1. Кредити, надані суб'єктам господарювання, з них:	18163	95,0	26403	95,0	+8240	–
1.1. Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	745	3,9	1676	6,0	+931	+2,1
1.2. Видобувна та обробна промисловість	6352	33,2	9869	35,5	+3517	–0,7
1.3. Будівництво	378	2,0	636	2,3	+258	+0,3
1.4. Оптова та роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	7478	39,1	9917	35,7	+2439	–3,4
1.5. Транспорт	860	4,5	1219	4,4	+359	–0,1
1.6. Інші	2351	12,3	3086	11,1	+735	–1,2
2. Кредити, надані фізичним особам	959	5,0	1389	5,0	+430	–

Додаток М.1

Структура доходів АКБ “Промінвестбанк” України, одержаних в 2000 р.

[84, 20]

Структура доходів	Млн. грн.	%
Всього доходів, в т. ч.:	742,8	100,0
1. Процентні, в т.ч.:	421,3	56,7
• За коштами в банках	39,9	9,5
• за кредитами клієнтам	367,7	89,4
• за цінними паперами	4,3	1,0
• інші	0,4	0,1
2. Комісійні	267,4	36,0
3. Інші	54,1	7,3

Додаток М.2

**Галузева структура кредитного портфеля АКБ “Промінвестбанк”
України та АТ “Кредит Банк (Україна)” за станом на 01.01.2001р., (%)**

[84, 28; 83, 24]

Галузі економіки	АКБ “Промінвестбанк”	АТ “Кредит Банк (Україна)”
1. Промисловість і виробництво	67	29
2. Торгівля і громадське харчування	20	42
3. Транспорт і зв'язок	3	3
4. Сільське господарство	3	4
5. Будівництво	1	2
6. Інші	6	20

Додаток Н

Пропонована система показників ефективності кредитної діяльності комерційного банку

№ з/п	Показники та алгоритм розрахунку	Значення
1	2	3
1.	Сума всіх кредитів, наданих банком, включаючи прострочені, пролонговані та сумнівні	Характеризує загальний обсяг кредитного портфеля
2.	$\frac{\text{Питома вага кредитного портфеля в активах банку}}{\text{Середній розмір кредитного портфеля}} = \frac{\text{Середні активи банку}}$	Показує рівень диверсифікації за різними видами вкладень
3.	$\frac{\text{Коефіцієнт співвідношення капіталу банку та кредитів}}{\text{Власні кошти банку}} = \frac{\text{Обсяг виданих кредитів}}$	Показує забезпечення кредитних вкладень власними коштами банку
4.	$\frac{\text{Питома вага несвоєчасно повернутих кредитів}}{\text{Сума прострочених кредитів}} = \frac{\text{Величина кредитного портфеля банку} \times 100\%}{\text{Сума прострочених кредитів}}$	Характеризує ступінь неповернення кредитів
5.	$\frac{\text{Частка пролонгованих кредитів}}{\text{Загальна величина обороту за кредитними рахунками за цей же період}} = \frac{\text{Пролонговані кредити}}{\text{Загальна величина обороту за кредитними рахунками за цей же період}}$	Вказує на потенційно можливий рівень простроченої заборгованості
6.	$\frac{\text{Питома вага сумнівної заборгованості}}{\text{Загальний обсяг заборгованості за кредитами, погашення котрих викликає сумнів}} = \frac{\text{Загальна сума заборгованості за кредитами банку} \times 100\%}{\text{Загальний обсяг заборгованості за кредитами, погашення котрих викликає сумнів}}$	Дає змогу оцінити потенційний рівень збитковості кредитного портфеля комерційного банку
7.	$\frac{\text{Рентабельність кредитних операцій}}{\text{Витрати від залучення коштів}} = \frac{\text{Доходи від кредитів}}{\text{Витрати від залучення коштів}}$	Характеризує дохід від надання кредитів на 1 грн. витрат від залучення коштів
8.	$\frac{\text{Дохідність кредитного портфеля}}{\text{Обсяг кредитного портфеля}} = \frac{\text{Доходи від кредитів}}{\text{Обсяг кредитного портфеля}}$	Характеризує дохід від надання кредитів на 1 грн. кредитного портфеля
9.	$\frac{\text{Дохідність кредитних операцій}}{\text{Середня сума активів (або загальна сума доходів банку)}} = \frac{\text{Дохід від надання кредитів}}{\text{Середня сума активів (або загальна сума доходів банку)}}$	Показує дохід від надання кредитів на 1 грн. активів банку. Питома вага доходу від кредитної діяльності у загальній сумі доходів банку

Додаток II

Висновки, котрі мають давати фахівці підрозділів з метою оформлення кредиту [17, 148–149; 50, 51; 101, 7–8]

Фахівці юридичної служби	Фахівці служби безпеки банку
<ul style="list-style-type: none">• наявність та відповідність повноважень посадових осіб позичальника згідно зі статутними документами;• наявність у позичальника або необхідність отримання ліцензій, дозволів, документів, що підтверджують право оренди, володіння землею, майном та ін. документів, необхідних для здійснення позичальником заходів, на котрі отримується кредит. Відповідність документів чинному законодавству України;• відповідність договорів і контрактів, наданих установі банку для підтвердження цільового використання кредитних коштів і джерел погашення кредиту, діючому законодавству України та наявність в них пунктів, що передбачають захист економічних інтересів позичальника;• повнота та правильність оформлення документів на забезпечення кредиту;• рекомендації з приводу внесення додаткових пунктів до кредитного договору;• додаткові умови, за яких може бути наданий кредит;• висновок щодо достатності наданих документів для прийняття рішення кредитним комітетом	<ul style="list-style-type: none">• перевірка достовірності наданих банком реєстраційних документів (свідоцтво про реєстрацію, статут, установчий договір та ін.);• інформація про засновників і керівних осіб позичальника (участь або робота в інших фірмах);• наявність відомостей, що перешкоджають видачі кредиту, в тому числі щодо порушення проти позичальника або його засновників і керівників кримінальних і цивільних справ;• наявність у позичальника пов'язаних структур – дочірніх підприємств, філій та ін.;• інформація про ділову репутацію позичальника та зв'язки в діловому світі;• інформація про раніше отримані позичальником кредити та своєчасність їх погашення і сплати відсотків;• висновок про доцільність видачі кредиту.

Додаток Р

Порівняльна характеристика структури чинників, котрі впливають на рішення про надання кредиту відповідно до даних з практики філії АКБ “Тернопільське Центральне відділення Промінвестбанку” і Тернопільської обласної філії АКБ “Укрсоцбанк”, (%)

№ з/п	Показники	АКБ “Промінвестбанк”	АКБ “Укрсоцбанк”
1.	Менеджмент	5	11
2.	Фінансове планування	5	4
3.	Аналіз рахунків	15	6
4.	Забезпечення	60	50
5.	Аналіз сектора	2	2
6.	Фінансові звіти	10	20
7.	Аналіз ринку	2	5
8.	Різне	1	2

Додаток С.1

Чинники виникнення проблемних кредитів [17, 147; 31, 207–208; 59, 87–88; 167, 193–194]

Зовнішні, котрі не можуть контролюватися банком	Що залежать від позичальника	Зумовлені некваліфікованою роботою банківських спеціалістів
<ul style="list-style-type: none"> • погіршення макроекономічної кон'юнктури і ділової активності в галузях, де клієнтом здійснюються ділові операції; • політичні зрушення; • негативні зміни законодавства; • технологічні зміни 	<ul style="list-style-type: none"> • незадовільне керівництво підприємством; • погіршення якості продукції і роботи; • слабкий контроль з боку керівництва за фінансами; • помилки в оцінці ринків збуту 	<ul style="list-style-type: none"> • поверхове вивчення заявки боржника на одержання кредитних ресурсів; • непрофесійно проведений кредитний аналіз; • неправильні оцінки фінансових можливостей клієнта; • помилки в оцінці вартості й рівня ліквідності матеріальних та інших активів, що є забезпеченням позички; • погане структурування позички; • неврахування у кредитному договорі можливої зміни його умов, котрі б негативно впливали на банківську діяльність; • відсутність або неякісне проведення контролю за фінансовим станом боржника та виконання ним умов договору (періодична перевірка фінансової звітності, аналіз ефективності використання кредитних ресурсів та ін.)

Додаток С.2

Методи управління проблемними кредитами комерційних банків

Додаток Т

Порівняльна характеристика методик оцінки кредитоспроможності позичальників, котрі рекомендує НБУ [10; 11]

Положення НБУ “Про кредитування”	Положення НБУ “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків”
<p>1. Забезпеченість власними коштами не менш як 50 відсотків усіх його видатків.</p> <p>2. Репутація позичальника (кваліфікація, здібності керівника, дотримання ділової етики, договірної платіжної дисципліни).</p> <p>3. Оцінка продукції, що випускається, наявність замовлення на її реалізацію, характер послуг, що надаються (конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках, попит на продукцію, послуги, обсяги експорту).</p> <p>4. Економічна кон’юнктура (перспективи розвитку позичальника, наявність джерел коштів для капіталовкладень) тощо.</p>	<p>1. Платоспроможність.</p> <p>2. Фінансова стійкість.</p> <p>3. Обсяг реалізації.</p> <p>4. Обороти за рахунками.</p> <p>5. Склад і динаміка дебіторсько-кредиторської заборгованості.</p> <p>6. Собівартість продукції.</p> <p>7. Прибутки за збитки.</p> <p>8. Рентабельність.</p> <p>9. Кредитна історія.</p>

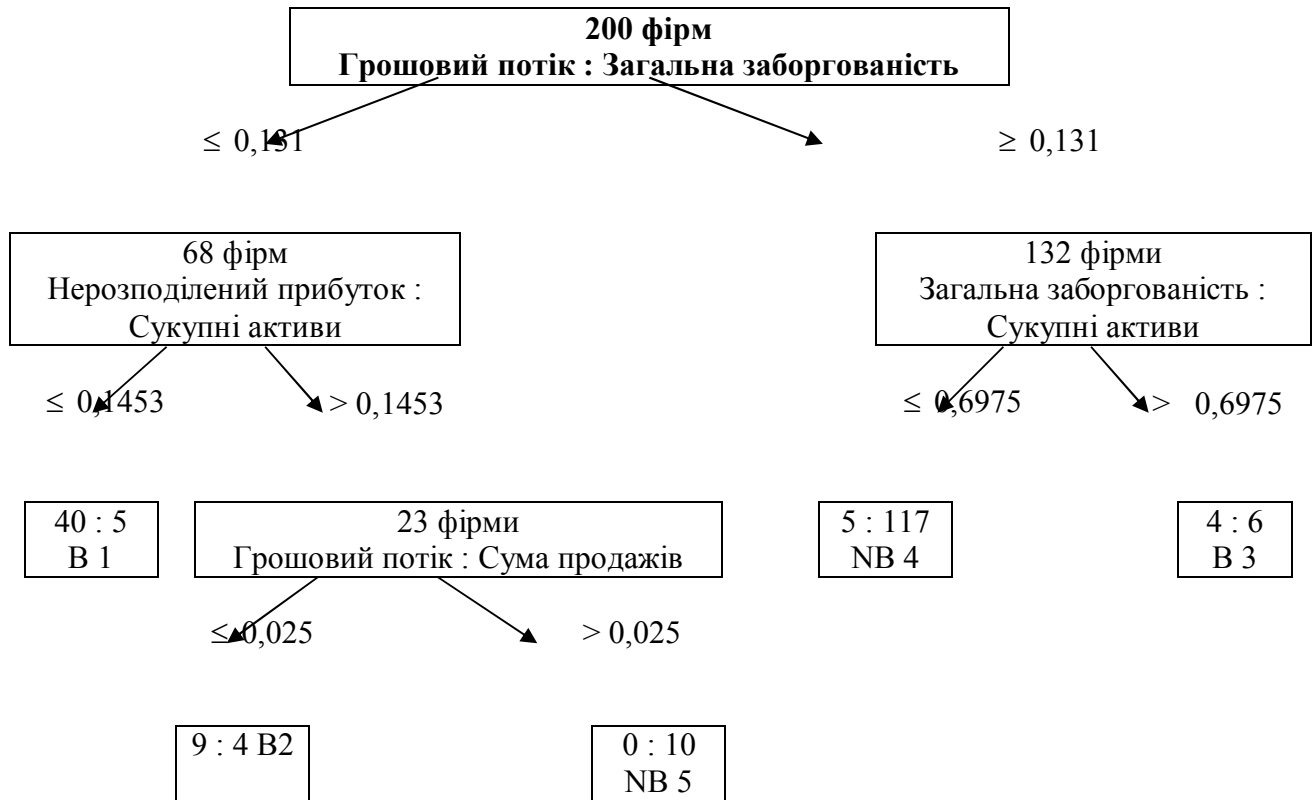
Додаток У.1

Моделі оцінки кредитоспроможності позичальників [135, 18–44]

Додаток У.2

Приклад використання моделі CART (класифікаційного дерева) для визначення фірм-банкрутів [169, 622]

Додаток У.3

Правила “шести Сі”, що застосовуються у практиці банків США [51, 45; 158, 55; 167, 183]

I. Характер (Character)	II. Здатність (Capacity)	III. Грошові кошти (Cach)	IV. Забезпечення (Collateral)	V. Умови (Conditions)	VI. Контроль (Control)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Кредитна історія клієнта банку 2. Досвід інших кредиторів з даним клієнтом 3. Мета кредиту 4. Досвід клієнта в складанні планів та прогнозів 5. Кредитний рейтинг клієнта 6. Наявність серед керівників з правом другого підпису 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Дієздатність клієнта та гарантів 2. Наявність статутних документів 3. Характеристика клієнта: юридичний статус, засновники, основна діяльність тощо 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Прибуток, дивіденди та обсяги продажів у минулому 2. Достатність прогнозованої готівки і наявність ліквідних резервів 3. Терміни погашення дебіторської і кредиторської заборгованості, оборотність товарно-матеріальних запасів 4. Структура капіталу 5. Контроль за витратами, показники покриття 6. Динаміка цін на акції, якість управління 7. Зміст аудиторського висновку 8. Останні зміни в бухгалтерському обліку 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Право власності на активи 2. Термін служби активів 3. Залишкова вартість 4. Борги, обмеження 5. Зобов'язання за лізингом та заставні 6. Наявність страхування 7. Гарантії 8. Банк клієнта 9. Судові санкції 10. Податкові санкції 11. Потреба у фінансових ресурсах 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Рейтинг клієнта у своїй сфері, частка ринку 2. Порівняння результатів діяльності клієнта з результатами інших фірм даної галузі 3. Конкурентоспроможність продукції, чутливість клієнта і галузі до зміни стадій ділового циклу і зміни технології 4. Умови на ринку робочої сили 5. Вплив інфляції на баланс фірми і потік готівки клієнта 6. Довготермінові галузеві прогнози 7. Правові, політичні чинники, чинники, пов'язані з навколишнім природним середовищем 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відповідні закони в банківській діяльності і правила щодо характеру і якості кредитів 2. Відповідна документація для контролерів 3. Підписані документи про визнання боргу і правильно складені документи на одержання кредиту 4. Відповідність кредитної заявки опису кредитної політики банку 5. Інформація про сторонніх осіб (економістів, політичних експертів) стосовно чинників, що впливають на процес погашення кредиту

Додаток Ф

Порівняльна характеристика методик оцінки кредитоспроможності позичальників АКБ “Промінвестбанк” та АППБ “Аваль” [68; 78]

АКБ “Промінвестбанк”	АППБ “Аваль”
1. Оцінка платоспроможності позичальника	1. Показники фінансового стану
2. Оцінка фінансової стійкості позичальника	2. Обороти по рахунках
3. Аналіз обсягів реалізації позичальника	3. Кредитна історія
4. Аналіз оборотів за рахунками позичальника	4. Об’єктивні чинники діяльності клієнта
5. Аналіз складу та динаміки дебіторської і кредиторської заборгованості	5. Додаткові чинники
6. Аналіз прибутків і збитків	
7. Аналіз рентабельності	
8. Кредитна історія клієнта (за останні 3 роки)	
9. Ефективність управління позичальника	
10. Вплив географічних і галузевих чинників	
11. Оцінка ділових якостей керівництва позичальника	
12. Інша інформація	

Додаток X.1

Динаміка кредитів, наданих в економіку України, за термінами користування [28, 94]

На кінець періоду	Короткотермінові		Довготермінові		Усього	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
1991 р.	0,85	88	0,12	12	0,97	100
1992 р.	26	96	1	4	27	100
1993 р.	396	97	11	3	406	100
1994 р.	1386	89	176	11	1558	100
1995 р.	3643	89	434	11	4078	100
1996 р.	4845	89	607	11	5452	100
1997 р.	6522	89	773	11	7295	100
1998 р.	7240	82	1633	18	8873	100
1999 р.	9142	78	2645	22	11787	100
2000 р.	15700	82	3421	18	19121	100
2001 р.	21767	78	6025	22	27792	100
2002 р.*	22920	76	7174	24	30094	100

* На 01.04.2002 р.

Додаток X.2

Динаміка інфляційних процесів, облікової ставки НБУ та частки довготермінових кредитів у кредитному портфелі комерційних банків України [28, 53, 58, 83]

Показники	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.*
1. Темп інфляції, % до попереднього року	10,1	20,0	19,2	25,8	6,1	0,3
2. Облікова ставка НБУ, %	24,6	61,6	50,0	30,6	19,7	10,0
3. Питома вага довготермінових кредитів у загальному обсязі кредитного портфеля комерційних банків України, %	10,6	18,4	22,4	17,9	21,7	23,8

* На 01.10.2002 р.

Додаток Ц.1

Методика розрахунку показників, котрі використовуються для оцінки фінансового стану підприємства згідно з Положенням НБУ “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” [11]

№ з/п	Назва групи та показника	Алгоритм розрахунку	Нормативне значення	Економічне значення
1	2	3	4	5
1. Показники платоспроможності				
1.	Коефіцієнт миттєвої ліквідності (КЛ1)	$КЛ1 = A_v : Z_p,$ де A_v – високоліквідні активи, до яких належать грошові кошти, їх еквіваленти та поточні фінансові інвестиції; Z_p – поточні (короткотермінові) зобов'язання, що складаються з короткотермінових кредитів і розрахунків з кредиторами	Не менше, ніж 0,2	Характеризує те, як швидко короткотермінові зобов'язання можуть бути погашені високоліквідними активами
2.	Коефіцієнт поточної ліквідності (КЛ2)	$КЛ2 = A_l : Z_p,$ де A_l – ліквідні активи, що складаються з високоліквідних активів, дебіторської заборгованості, векселів одержаних; Z_p – поточні (короткотермінові) зобов'язання, що складаються з короткотермінових кредитів і розрахунків з кредиторами	Не менше, ніж 0,5	Характеризує можливість погашення короткотермінових зобов'язань у встановлені терміни
3.	Коефіцієнт загальної ліквідності (КП)	$КП = A_o : Z_p,$ де A_o – оборотні активи; Z_p – поточні (короткотермінові) зобов'язання, що складаються з короткотермінових кредитів і розрахунків з кредиторами	Не менше, ніж 2,0	Характеризує те, наскільки обсяг короткотермінових зобов'язань і розрахунків можна погасити за рахунок усіх ліквідних активів
2. Показники фінансової стійкості				
4.	Коефіцієнт маневреності власних коштів (КМ)	$КМ = (B_k - A_n) : B_k,$ де B_k – власний капітал підприємства; A_n – необоротні активи	Не менше, ніж 0,5	Характеризує ступінь мобільності використання власних коштів

Продовження Дод. Ц.1

1	2	3	4	5
5.	Коефіцієнт незалежності (КН)	$КН = Зк : Вк,$ де $Зк$ – залучені кошти (довготермінові та поточні зобов'язання); $Вк$ – власний капітал	Не більше 1,0	Характеризує ступінь фінансового ризику
3. Рентабельність позичальника				
6.	Рентабельність активів ($Ра$)	$Р = Пч : А,$ де $Пч$ – чистий прибуток; $А$ – активи	Зростання показника	Показує, який прибуток отримає підприємство з кожної гривні, вкладеної у майно
7.	Рентабельність продажів ($Рп$)	$Рп = Пч : Ор,$ де $Пч$ – чистий прибуток; $Ор$ – обсяг реалізації продукції (без ПДВ)	Зростання показника	Відображає розмір прибутку, отриманого підприємством на одну гривню реалізованої продукції

Додаток Ц.2

Методика розрахунку додаткових показників для оцінки фінансового стану підприємства

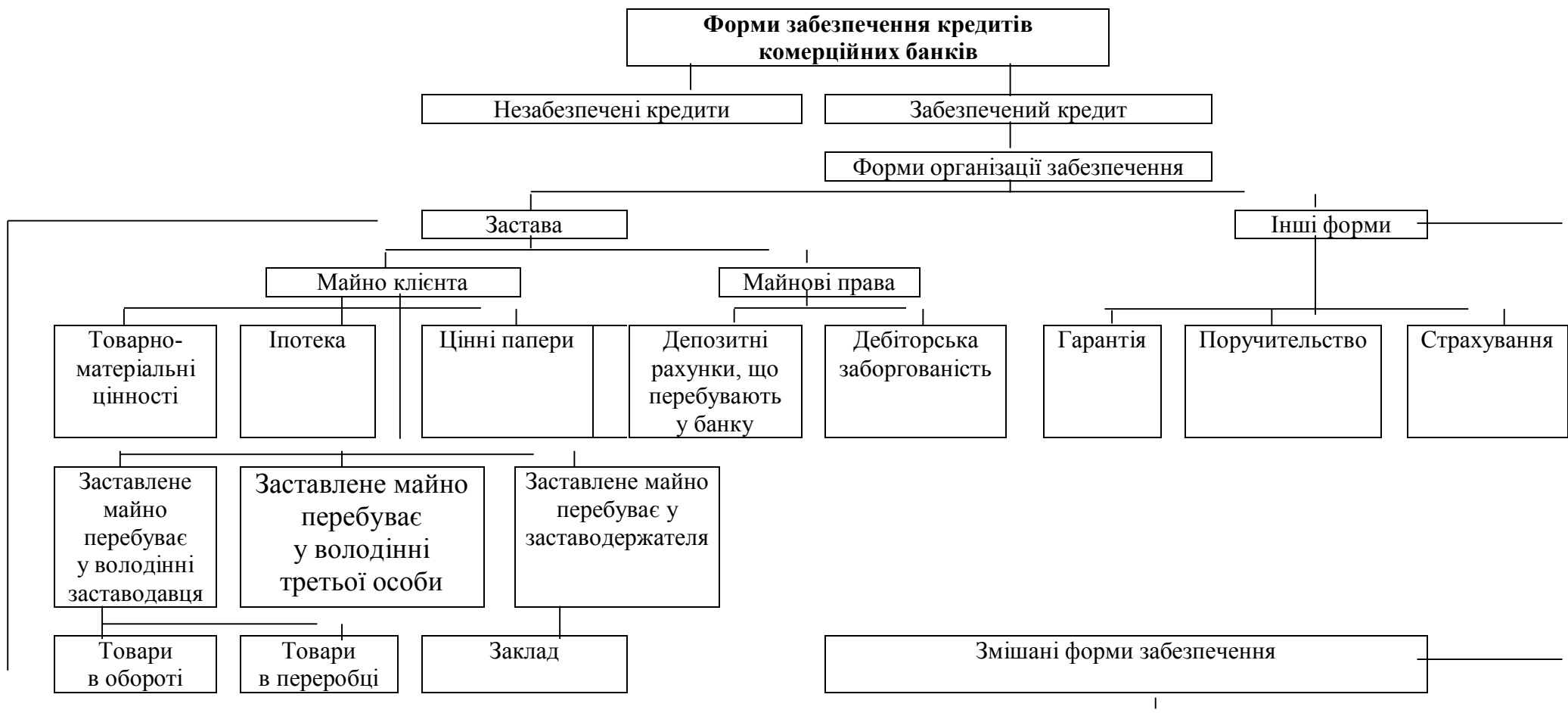
№ з/п	Назва та алгоритм розрахунку показника	Оптимальне значення	Економічне значення
1.	Коефіцієнт інвестування = Джерела власних коштів : Сума основних засобів	Більше одиниці	Характеризує достатність джерел власних коштів до вкладених в основні засоби
2.	Співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості = Дебіторська заборгованість : Кредиторська заборгованість	2 : 1	Наявність кредиторської заборгованості, не забезпеченої дебіторською, є основною причиною неплатоспроможності підприємства
3.	Рентабельність власних коштів = Балансовий прибуток : Власні кошти	Зростання показника	Показує норму доходу на власні кошти
4.	Рентабельність залучених коштів = Балансовий прибуток : Довготермінові та поточні зобов'язання	Зростання показника	Показує, який прибуток отримує підприємство на одну гривню залучених коштів
5.	Коефіцієнт оборотності оборотних коштів = Виручка від реалізації продукції : Середня величина оборотних коштів	Прискорення оборотності	Вказує на швидкість переходу оборотного капіталу з форми виробничих запасів у готову продукцію і швидкість перетворення останньої на безпосередньо грошову форму
6.	Оборотність матеріальних запасів = Виручка від реалізації продукції : Середня вартість матеріальних запасів	Прискорення оборотності	Відображає забезпеченість виробничого циклу необхідними оборотними коштами
7.	Оборотність дебіторської заборгованості = Виручка від реалізації продукції : Середня дебіторська заборгованість	Прискорення оборотності	Свідчить про швидкість вивільнення коштів з дебіторської заборгованості
8.	Оборотність кредиторської заборгованості = Виручка від реалізації продукції : Середня кредиторська заборгованість	Прискорення оборотності	Свідчить про швидкість вивільнення коштів з кредиторської заборгованості

Додаток Ш

Оцінка позичальника залежно від показників фінансового стану

№ з/п	Найменування показників	Значення показників	Бали
1.	Коефіцієнт миттєвої (абсолютної) ліквідності	менше 0,2	0
		0,2	5
		більше 0,2	10
2.	Коефіцієнт поточної ліквідності	менше 0,5	0
		0,5	5
		більше 0,5	10
3.	Коефіцієнт загальної ліквідності	менше 2,0	0
		2,0	5
		більше 2,0	10
4.	Коефіцієнт маневреності власних коштів	менше 0,5	0
		0,5	5
		більше 0,5	10
5.	Співвідношення залучених і власних коштів	більше 1,0	0
		1,0	5
		менше 1,0	10
6.	Коефіцієнт інвестування	менше 1	0
		1	5
		більше 1	10
7.	Співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості	2 і більше	20
		менше	0
8.	Рентабельність активів	Зростання	20
		Зниження	0
9.	Рентабельність продажів	Зростання	20
		Зниження	0
10.	Рентабельність власних коштів	Ріст	20
		Зниження	0
11.	Рентабельність залучених коштів	Ріст	20
		Зниження	0
12.	Оборотність оборотних коштів	Ріст	10
		Зниження	0
13.	Оборотність виробничих запасів	Ріст	10
		Зниження	0
14.	Оборотність дебіторської заборгованості	Ріст	10
		Зниження	0

Додаток Ш
Систематизація основних форм і видів забезпечення кредитів, наданих комерційними банками

Додаток Ю
Рекомендований договір страхування

Акціонерне страхове товариство _____,
в особі _____, який діє на підставі Статуту (довіреності)
(Страховик), АК Банк в особі _____,
який діє на підставі Статуту (довіреності) (Банк) і Клієнт _____, в
особі _____, який діє на підставі
Статуту (довіреності) (Клієнт), у подальшому Сторони, уклали цей договір про наступне:

1. Об'єкт страхування

1.1. Страховик на підставі заяви Клієнта і на умовах даного Договору прийняв під страховий захист майно Клієнта, а саме: _____.

Дане майно є предметом застави до Договору застави №__ від _____, укладеним з Банком і залишається у розпорядженні _____.

1.2. Страховик на підставі заяви Банку і на умовах даного Договору страхує кредит, що надається Банком Клієнту згідно з кредитним Договором №__ від _____, а також проценти по цьому кредиту.

1.3. За даним договором страхування відшкодовуються:

1.3.1. Прямі збитки Клієнта, що виникли від пошкодження чи повного знищення застрахованого майна в результаті стихійних явищ.

1.3.2. Відповідальність Клієнта перед Банком за своєчасне і повне погашення кредиту, а також процентів за користування ним.

1.4. Дійсна вартість становить:

1.4.1. Майна _____;

1.4.2. Кредиту і процентів _____.

2. Страхова сума, страховий тариф, франшиза

2.1. Страхова сума за договором визначена в розмірі:

2.1.1. У випадку пошкодження чи повного знищення застрахованого майна _____;

2.1.2. У випадку несвоєчасного і неповного погашення кредитів, а також процентів за користування ним _____.

2.2. Страховий тариф за Договором визначений в обсязі _____% від страхової суми і становить суму страхової премії _____.

2.3. Договором встановлено безумовну франшизу в розмірі _____% від страхової суми.

3. Термін дії договору

3.1. Договір діє з _____ до _____.

3.2. Договір страхування набирає чинності з моменту підписання його трьома Сторонами.

4. Права та обов'язки сторін. Відповідальність за невиконання або неякісне виконання умов договору.

4.1. Страховик зобов'язується:

4.1.1. Протягом 2-х робочих днів після отримання повідомлення від Клієнта чи Банку про настання страхового випадку вжити заходів щодо оформлення усіх необхідних документів для своєчасної сплати страхового відшкодування Клієнту чи Банку.

4.1.2. При настанні страхового випадку сплатити страхове відшкодування не пізніше 5-ти банківських днів з моменту підписання Сторонами "Страхового акта".

4.1.3. Коли Клієнт не зробить виплати Банку з погашення цього кредиту та процентів, робити подальші виплати по кредиту та процентах в тих сумах і в ті ж терміни, котрі були раніше погоджені між Банком і Клієнтом з виплати цього кредиту.

4.1.4. Протягом 3-х днів після надходження письмового повідомлення Банку внести за Клієнта платіж Банку в розмірі визначеному в п.1.4.2 цього Договору.

Продовження Дод.Ю

4.2. Клієнт зобов'язується:

4.2.1. Про настання страхового випадку письмово повідомити Страховика не пізніше 2-х календарних днів з моменту виникнення збитку.

4.2.2. До закінчення виплат по даному кредиту без погодження зі Страховиком не брати будь-які кредити в юридичних і фізичних осіб.

4.2.3. До закінчення виплати по кредиту щомісячно, не пізніше 10 числа наступного місяця, подавати Страховику баланс підприємства або звіт.

4.3. Банк зобов'язується:

4.3.1. У випадку, коли Клієнт у погоджені з Банком терміни не вносить платежу з погашення кредитів та процентів за його користування, направити Страховику повідомлення про це протягом 3-х днів після прострочки.

4.4. Страховик має право:

4.4.1. Протягом дії Договору страхування перевіряти стан майна і точність наданих Клієнтом відомостей щодо застрахованого майна.

4.4.2. Проводити ревізію усієї діяльності Клієнта в період до закінчення виплат по кредиту.

4.4.3. У випадку настання відповідальності Страховика за погашення кредиту всі управлінські функції по Клієнту переходять до Страховика. Також у розпорядження Страховика переходить заставлене майно та невикористана частина одержаного кредиту.

4.5. Клієнт має право:

4.5.1. Під час Договору внести зміни до умов страхування шляхом укладання додаткової угоди до Договору страхування, котра з моменту її підписання Сторонами стає невід'ємною його частиною.

4.6. Банк має право:

4.6.1. Якщо Страховик не вніс у визначений термін платежу Банку, стягнути в безакцептному порядку заборгованість по кредиту та проценти по ньому з рахунка Страховика.

5. Виплата страхового відшкодування

5.1. Виплата страхового відшкодування здійснюється Страховиком згідно з Договором страхування, Правилами і законодавством України на підставі заяви Банку чи Клієнта та страхового акта, що складається Страховиком.

6. Вирішення спорів

6.1. Спірні питання між Сторонами, що виникають у процесі виконання даного Договору, вирішуються у порядку, встановленому чинним законодавством України.

7. Особливі умови

7.1. Даний Договір складено в трьох примірниках, кожен з яких має однакову юридичну силу.

7.2. Зміни та доповнення до Договору страхування повинні вноситися тільки за згодою Сторін у письмовій формі.

7.3.

Юридичні та банківські реквізити сторін.

Підписи сторін

“Банк”

Начальник (керуючий)

управління (відділення)

Банку, який діє за дорученням

№ ___ від ___ ” _____ 200__р.

“Страхова
компанія”

“Клієнт”

МП

МП

МП

Додаток Я

Критерії оцінки якості заставного механізму [157, 74]

Рейтинг надійності	Співвідношення заставленого майна і суми кредиту	Ліквідність предметів застави	Можливість здійснювати контроль за предметом застави	Приклади для ілюстрації
А (високий)	Більше або рівне 100%	Легко реалізується	Повністю під контролем банку	Грошовий депозит в банку
В	Менше 100%	Ціна може коливатися і можуть виникати труднощі з реалізацією	–	Котировані цінні папери, передані в банк на зберігання
С	Менше 100%	–	Є проблеми з контролем	1) Некотировані цінні папери 2) Запаси ТМЦ, котрі перебувають у клієнта
Д	Менше 100%	Ціна знижується, є проблеми з реалізацією	Є проблеми з контролем	Запаси ТМЦ, що перебувають у клієнта
Е	Менше 100%	Ціна знижується	Контроль відсутній	Запаси цінностей, що знаходяться в клієнта